SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč
Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, univ. prof. dr. J. Stanislav
Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Ružička J., O niektorých základných otázkach skladby — — — — — — 321
Peciar Š., O homonymii predponových slovies — — — — — — — — 337
Dvonč L., Trpné príčastie slovies vzoru *brať* — — — — — — — — 354

Zprávy a posudky

Za akademikom Františkom Trávníčkom. E. Jóna — — — — — — — 372
K sedemdesiatke Jána Mihála. E. Jóna — — — — — — — — — 374
B. Hála, Fonetické obrazy hlásek. Á. Kráľ — — — — — — — — 375

Rozličnosti

Tretry, tretre, klincovky. Š. Vragaš — — — — — — — — — — 379
„Náterka" — *nátierka.* L. Dvonč — — — — — — — — — — 380

Odpovede na listy

Slovesá *stenať* a *stonať.* — — — — — — — — — — — — — 381
Písomný stôl — písací stôl; zmätok; hnevlivý — hnevný. — — — — — 382
Možno používať „ak" namiesto *ako? G. Horák* — — — — — — — 383
Samoražný chlieb. M. Urbančok — — — — — — — — — — 384
Index k 26. ročníku Slovenskej reči. O. Kajanová — — — — — — 385
Obsah 26. ročníka — — — — — — — — — — — — — — 390

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 26 1961 ČÍSLO 6

O NIEKTORÝCH ZÁKLADNÝCH OTÁZKACH SKLADBY[1]

Jozef Ružička

1. *O podstate skladby*

Každá špeciálna vedecká práca vychádza zo všeobecných predpokladov. To sú pre syntax odpovede na tieto otázky: Čo je jazyk, aký je vzťah jazyka k vedomiu a aký je vzťah jazyka k spoločnosti?

Jazyk je základný dorozumievací prostriedok ľudskej spoločnosti. Je to osobitný systém prvkov bilaterálnej povahy. Často sa hovorí, že jazyk je systém znakov, lenže povaha jazykového znaku doteraz nie je jasná. Niektorí bádatelia pokladajú totiž za znak iba formálnu stránku jazyka (zvukový obal slova); to sa však do istej miery prieči axióme, že každá jazyková jednotka je bilaterálna — má formu aj obsah (formu aj význam, ako napr. slovo, syntagma alebo vôbec konštrukcia a pod.).

Aj pre gramatiku musíme mať pred očami axiómu, že každá jazyková jednotka má dve stránky. Lebo iba tak možno vyčleniť gramatiku ako jazykovednú disciplínu a ďalej členiť ju podľa interných delidiel.

Pravda, gramatiku možno vyčleniť ako jazykovednú disciplínu len tak, že sa určia jej hranice voči ostatným jazykovedným odborom. Ide tu jednak o lexikológiu, jednak o hláskoslovie-fonológiu. Toto členenie jazykovedy sa musí opierať o členenie skutočnosti, o členenie v samom jazykovom systéme. Preto nie je správne, keď sa napr. povie, že je predsa jedno, kde, v ktorej jazykovednej disciplíne sa niečo bude preberať, lebo iba to je dôležité, že z celého výkladu nič nevystane. Pretože veda odráža povahu skúmanej skutočnosti, aj každé členenie v disciplíne musí byť odrazom členenia predmetu vedy. Pravda, adekvátne členenie látky je nateraz iba ideálom jazykovedy. Ale ani tak táto otázka nesmie nám byť ľahostajná. Preto sa napr. nesmie brať dogmaticky žiaden výklad, alebo systém z tradičnej náuky o jazyku, alebo dokonca výklad z nejakej príručky, ktorá členeniu látky nepripisuje nijaký hlbší vedecký význam.

[1] V podstate ide o text prednášky, prednesenej na porade konzultátorov češtiny a slovenčiny na pedagogických inštitútoch. Táto porada sa konala v Brne dňa 5. júna 1961.

Ak chceme bližšie pristúpiť k otázkam skladby, musíme akoby úvodom povedať, že skladba je časťou gramatiky (aj v zmysle jazykového systému, aj v zmysle náuky o jazykovom systéme). To znamená, že skladbu možno určiť len ako časť gramatiky (ako časť gramatického systému a tiež ako časť náuky o gramatickom systéme). Skladba sa v nijakom prípade nemôže rovnať celému gramatickému systému, ako to napr. vyplýva zo slov Ferdinanda de Saussura. Jeho náhľady majú istý (i keď nie celkom smelý a otvorene formulovaný) ohlas aj u nás. Ináč veľmi často sa syntax chápe ako náuka o vete. No aj toto chápanie je jednak trochu úzke, jednak trochu široké. Syntax ako náuka o vete prizerá k syntagmám iba v druhom rade, a preto je takáto definícia úzka. Ak sa však do syntaxe zaraďuje z náuky o vete skutočne všetko, tak potom ide o široký výmer (napr. ak sa do syntaxe kladie aj náuka o význame slovných druhov a tvarov alebo výklad o všetkých gramatických kategóriách a pod.).

Je dosť bežný náhľad, že rozdiel medzi morfológiou a syntaxou je rozdielom medzi dvoma rozličnými pohľadmi na jazykovú stavbu. To vcelku obstojí, ale vymedziť tento rozdiel medzi dvoma pohľadmi na jazykovú stavbu je veru ťažké. Je tu totiž nebezpečenstvo, že sa pri morfológii vyjde z formy, a pri syntaxi zasa z významu (ako je to známe napr. z Jespersenovej gramatickej teórie). Tak sa potom morfológia veľmi ľahko zúži na paradigmatiku. Z československej jazykovednej literatúry sú takéto pokusy všeobecne známe.

Možno, že by bolo lepšie chápať rozdiel medzi morfológiou a syntaxou ako rozdiel medzi dvoma disciplínami, ktoré sa zaoberajú rozličnými jazykovými jednotkami. V morfológii ide v podstate o gramaticky stvárnené pomenovanie (o tvary, lepšie, o systém takýchto tvarov). Preto patrí do morfológie nielen paradigmatika, ale aj výklad o gramatických kategóriách a výklad o gramatických slovách. Celý morfologický systém našich jazykov je vybudovaný akoby na skrížení slovných druhov a gramatických kategórií, a preto aj značná časť náuky o slovných druhoch patrí do morfológie (i keď sa pridržiavame náhľadu, že slovné druhy sú v prvom rade lexikologické triedy, a nie gramatické kategórie).[2]

V syntaxi na rozdiel od morfológie ide o výklad jazykových jednotiek, ktoré sú vybudované na základe vzťahu. Bolo by najvhodnejšie hovoriť tu o konštrukciách. Teda syntax je náuka o konštrukciách. Pritom treba rozlišovať vetotvorný vzťah a syntagmatický vzťah. To znamená, že nie

[2] Takto sa člení gramatická látka aj v novších gramatikách češtiny aj slovenčiny. Porov. B. Havránek — A. Jedlička, *Česká mluvnice*, Praha 1960; E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika* 2., 3. vyd., Martin 1955.

je opodstatnené hovoriť, že syntaktické vzťahy sa rozčleňujú na troje: na predikáciu, determináciu a koordináciu. Je tu totiž na jednej strane vetotvorný vzťah, a na druhej strane syntagmatický vzťah (ktorý sa, pravdaže, rozpadáva na niekoľko druhov).

Vetotvorný vzťah je v podstate aktualizácia: je to spätie jazykového pomenovania so skutočnosťou, samozrejme, cez prizmu hovoriaceho (podávateľa). Jazykové pomenovanie sa dostáva cez prizmu podávateľa do časovej a modálnej súvislosti s jeho obsahom vedomia. Tento vetotvorný vzťah nie je teda vzťahom medzi pomenovaniami, ale je to vzťah medzi jazykovým pomenovaním a tým, čo sa komunikuje. Obrazne povedané, iba jeden koniec vzťahu je zakotvený v jazykovej forme, kým druhý koniec vzťahu smeruje von z jazykového dorozumievacieho prostriedku. Toto smerovanie von z jazykového prostriedku komunikácie je obsahom tých kategórií, ktoré sa niekedy spomínajú ako predikatívne (najmä čas a spôsob slovesa). Vetotvorný vzťah teda nie je medzi dvoma jazykovými jednotkami, nie je to napr. ten vzťah, ktorý je podstatou spojenia *S — P* v dvojčlennej vete. Aj v jednočlenných vetách máme predsa ten istý vetotvorný vzťah, a tam sa predsa nemôže hovoriť o spojení dvoch jazykových jednotiek predikatívnym vzťahom do syntaktickej jednotky. Ale rozhodne možno aj v jednočlennej vete hovoriť o spätí jazykovej pomenovacej jednotky so skutočnosťou, a to cez prizmu podávateľa. Aj tu sú tie isté kategórie ako v dvojčlennej vete (čas a spôsob slovesa). Pravda, gramatická osoba v týchto jednočlenných vetách sa nemôže uplatniť, keďže osoba ako gramatická kategória je kategóriou mena (teda nie slovesa) a k slovesu sa dostáva iba zhodou prísudku s podmetom v rámci dvojčlennej vety.

Tu treba osobitne poukázať na to, že gramatická kategória osoby ako kategória mena je v svojej podstate tak isto aktualizačnou kategóriou, ale je to prostriedok na vyjadrenie vzťahu pomenovania ku skutočnosti v podmete vety. Teda v rámci podmetu má kategória osoby takú istú funkciu, akú majú v rámci prísudku kategórie času a spôsobu. No v rámci prísudku kategória osoby už túto aktualizačnú funkciu nemá — stáva sa spolu s ostatnými mennými kategóriami, ako je rod a pád, vyjadrením syntagmatickej spolupatričnosti dvoch pomenovaní (je to otázka zhody práve tak, ako ju vidíme aj v istých typoch determinatívnej syntagmy, lenže rozsah zhody je tu iný, pretože kategoriálna hodnota nadradeného člena syntagmy je iná).

To by bolo všetko podstatné o vetotvornom vzťahu. Opakujeme: vetotvorný vzťah nie je totožný so vzťahom medzi gramatickým podmetom a gramatickým prísudkom *S — P* a nie je to ani syntagmatický vzťah. Je to vzťah medzi použitou jazykovou jednotkou a obsahom komunikácie.

Je to teda vzťah, ktorý — obrazne povediac — smeruje von z jazykového útvaru. Ak použijeme značky S = subjekt čiže gramatický podmet, P = predikát čiže gramatický prísudok, F = fundamentum čiže vetný základ, vetotvorný vzťah možno znázorniť takouto schémou:

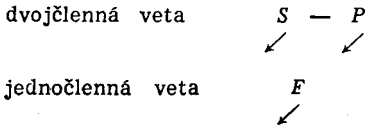

Vetotvorný vzťah má svoje ustálené formálne vyjadrovacie prostriedky. Na vyjadrenie tohto vzťahu slúžia už spomínané jazykové kategórie. Treba si uvedomiť, že jazyková kategória je tak isto bilaterálna. Každá kategória má svoj význam a aj svoju formu. I keď ide o dialektickú jednotu, často je rozhodujúci význam. Pravda, gramatické kategórie poznáme zväčša na základe ich formálnych prostriedkov. Možno preto povedať, že gramatická kategória je všeobecný význam, ktorý sa uplatňuje na základe lexikálneho významu pomenovania ako jeho príznak a ktorý má svoje ustálené formálne prostriedky v rámci formy pomenovania (v rámci gramatického tvaru).

Na základe vetotvorného vzťahu sa vydieľa konštrukcia, ktorú zvyčajne uvádzame ako vetu, lepšie holú vetu (alebo dvojčlennú S — P, alebo jednočlennú F). Je správne hovoriť tu o vete, lenže treba veľmi jednoznačne podčiarknuť, že tu ide o syntaktickú konštrukciu, o vetnú schému, o vetný vzorec, a nie o konkrétnu vetu, obsahujúcu všetky nepodstatné zložky jedinečného jazykového prejavu. Veta je teda abstrakcia získaná vyčlenením spoločných vlastností jedinečných konkrétnych jazykových komunikatívnych jednotiek, ktoré v novšom čase u nás voláme výpoveďami.

Výpoveď je elementárna jazyková reakcia na istý popud a tak je to prvok celkovej jazykovej reakcie na nejaký popud, ktorú nazývame prehovorom (česky: promluva). O vzťahu vety a výpovede si ešte povieme podrobnejšie neskôr.

Syntagmatický vzťah je obsahový vzťah medzi jazykovými jednotkami, a to taký vzťah, ktorý má svoje formálne vyjadrenie na dotyčných jazykových jednotkách. Osobitne treba zdôrazniť, že v syntagmatickom vzťahu sú jazykové jednotky, aspoň dve, alebo aj viac, teda že tento syntagmatický vzťah nesmeruje von z jazykového prejavu, ale že je obidvoma, resp. všetkými svojimi časťami zakotvený v jazykových jednotkách. Schematicky sa to dá znázorniť asi takto:

$$A \leftrightarrow B, \quad A \leftrightarrow B \leftrightarrow C, \quad A \leftrightarrow B \leftrightarrow C \leftrightarrow D.$$

To je zásadný rozdiel medzi vetotvorným vzťahom a syntagmatickým vzťahom. Na tento rozdiel sa však niekedy zabúda.

Ak vychádzame z axiómy o dialektickej jednote formy a obsahu, dostaneme dva druhy syntagiem: jednak syntagmu vybudovanú na vzájomnej závislosti zúčastnených jazykových jednotiek a jednak syntagmu vybudovanú na ich rovnocennosti.

V syntagme vybudovanej na vzťahu vzájomnej závislosti ide o spojenie dvoch jednotiek, z ktorých jedna je nadradená a druhá podradená. Je tu nadradený a podradený člen syntagmy. Syntagma ako celok sa navonok reprezentuje nadradeným členom. Spolupatričnosť členov tejto syntagmy sa vyjadruje tvarom podradeného člena syntagmy, takže nadradený člen syntagmy je formálne voľný, a tak potom môže sprostredkovať začlenenie takejto syntagmy do vyššej jednotky (povedzme do spojenia syntagiem, do konkrétnej vety a pod.) Ďalšie delenie tejto syntagmy na typy sa uskutočňuje podľa druhu vzťahu, ktorý je medzi členmi syntagmy: možno tu rozlišovať predikatívny, determinatívny, objektový a okolnostný vzťah. A podľa toho sa potom rozlišujú aj jednotlivé typy závislej syntagmy ako predikatívna, determinatívna, objektová a okolnostná syntagma. Osobitne stojí recipročná syntagma, lebo v nej ide o zvláštnu rovinu spájania pomenovaní. Všetky tieto typy syntagmy majú aj formálne osobitosti.

V syntagme vybudovanej na vzťahu rovnocennosti zúčastnených jazykových jednotiek ide o spojenie niekoľkých jazykových jednotiek, ktoré sú vzájomne rovnocenné a na vonok vystupujú iba ako časti jednotného väčšieho celku. Aj táto syntagma má formálne prostriedky na vyjadrenie medzičlenských vzťahov. No nie sú to už jazykové kategórie, ale je to melódia, alebo sú to spojky. Ďalšie delenie tejto syntagmy na typy sa uskutočňuje podľa druhu vzťahu, ktorý je medzi členmi syntagmy: možno tu rozlišovať zlučovací, stupňovací, odporovací a vylučovací vzťah. A tak hovorievame o zlučovacej, stupňovacej, odporovacej a vylučovacej syntagme. Všetky tieto typy syntagmy majú svoje vlastné spojky. Z nich sú niektoré základné, napr. v slovenčine je to zlučovacie *a*, stupňovacie *ba*, odporovacie *ale*, vylučovacie *alebo*.

Pri syntagme ide vždy o spojenie jazykových jednotiek. Tieto jednotky sú predovšetkým dvojaké: pomenovanie a veta. To potom znamená, že v syntagme máme alebo spojenie pomenovaní (z iného hľadiska spojenie tvarov), alebo spojenie viet.

Ticho a nenápadne fabrická brigáda *zaujala pracovisko* na lúke poniže mosta. (Tatarka) — *Každý sa usadzuje na zaujatom mieste a zoznamuje sa s ľuďmi okolo seba.* (Horák) — *Neviem, ako sa to mohlo stať.* (úzus)

Osobitne treba poukázať na to, že do jednej syntagmy možno spojiť aj nerovnaké jednotky — pomenovanie a vetu. Niektoré typy subordinatívnej syntagmy totiž vykazujú toto spojenie normálne (napr. spojenie podstatného mena a prívlastkovej vety, alebo spojenie slovesa a predmetovej vety). Ale veľmi zriedkavé je takéto spojenie v rámci koordinatívnej syntagmy.

Síly odporu prostredia poznáme *pri plávaní, behoch alebo keď trochu vystrčíme ruku z obloka idúceho rýchlika.* (Vanovič) — *Pre spomínané výhody a pretože organicky zapadá do ducha metodológie vied,* ho tu rozoberieme, pričom sa nebudeme úzkostlivo pridržiavať ani jedného z jeho pôvodcov. (Filkorn) — Dedina nebola rozširovaná *len tak naveríboha, ale aby uspokojovala vzrastajúce potreby.* (preklad)

Ukazuje sa, že krížením syntagmy a druhu jazykovej jednotky vyčleňujú sa dva typy konštrukcie — slovná syntagma a vetná syntagma. Pravda, ukazuje sa aj to, že sú aj prechodné, miešané prípady, v ktorých sa syntagmatickým vzťahom spája slovo s vetou.

Na záver tejto časti našej úvahy môžeme konštatovať, že skladba je gramatická disciplína, ktorá sa zaoberá konštrukciami. Je praktické rozlišovať tri typy konštrukcií, o ktorých treba v syntaxi osobitne hovoriť: 1. veta, 2. syntagma a 3. súvetie. To sú elementy syntaxe každého jazyka.

Ako vidieť, v syntaxi nemožno dosť dobre umiestniť náuku o význame slovných druhov a gramatických tvarov. To potom znamená, že v syntaxi nemá byť tzv. syntax v užšom zmysle. Nie je to na škodu veci, pretože táto látka sa dá oveľa výhodnejšie prebrať v morfológii ako tzv. sémantická morfológia (= význam a funkcie tvarov, význam a funkcie gramatických slov a pod.).

2. *Veta a výpoveď*

Niet pochyby o tom, že veta je jedným z elementov skladby. Niektorí teoretici síce tvrdia, že veta sa nemôže skúmať v jednej jazykovednej disciplíne, lebo má komplexný charakter. To je síce pravda, ale vec sa dá vyriešiť aj ináč ako vylúčením problematiky vety z rámca skladby a gramatiky vôbec. V súčasnej teórii uplatňuje sa tu riešenie, že pri vete treba rozlišovať jej všeobecnú podstatu a jej konkrétnu realizáciu.

Pri hovorení realizujeme jednotky jazykového systému. Tak je to aj s vetou, ktorá je elementom jazykového systému. Preto v každom konkrétnom texte máme pred sebou konkrétne vety: tieto voláme výpoveďami. Ak sa konkrétny text hodnotí ako prehovor (česky: promluva), tak sa jeho elementy musia hodnotiť ako výpovede. Pri každej výpovedi máme spätosť s konkrétnou komunikačnou situáciou: prostredie, účast-

níci hovoru, komunikovaný obsah. Tak potom hovoríme, že výpoveď vyrastá z istej situácie, súvisí s ostatnými elementami prehovoru atď. Výpoveď je aj významová, aj formálna jednotka. Ide v nej o významovú aj formálnu celistvosť. Pravda, táto celistvosť je relatívna, lebo súvisí s celistvosťou prehovoru: medzi prehovorom a výpoveďou je taký dialektický vzťah, aký máme medzi celkom a jeho časťami vo všeobecnosti.

Konkrétny prehovor sa teda potenciálne skladá z výpovedí. Tieto výpovede sú vlastným materiálom jazykovedného výskumu. Z nich musíme vychádzať aj pri skúmaní syntaktického systému jazyka. Rozborom konkrétnych realizácií môžeme dospieť k abstrakciám, k podstate výpovedí, k syntaktickým konštrukciám. Pravda, nie všetky výpovede sú rovnakou mierou vhodné na výskum syntaktických konštrukcií. Vhodné sú vlastne iba také výpovede, ktoré sú relatívne ukončené. Teda treba rozlišovať medzi ukončenými výpoveďami a medzi neukončenými výpoveďami. Neukončená výpoveď je apoziopéza.[3] Tieto apoziopézy nemôžu byť prvoradým podkladom pri výskume syntaktického systému jazyka, pretože to nie sú organicky rozvinuté realizácie prvkov jazykového systému. Ide v nich zväčša o násilné prerušenie hovorenia, ako sa na to poukazuje v každej práci o tejto otázke. Apoziopéza má jediný príznak, ktorým sa jednoznačne odlišuje od všetkých ukončených výpovedí: je to nedostatok úplnej zakončujúcej intonačnej formy. Intonácia prerušenej výpovede je totiž iba časťou intonačnej formy zamýšľanej úplnej výpovede.

Všetky ostatné výpovede konkrétneho textu (konkrétneho prehovoru) musíme brať do úvahy pri skúmaní skladby jazyka. Tým sa síce ustaľovanie syntaktických schém stáva zdĺhavou a zložitou úlohou, ale táto námaha sa vypláca. Takýmto výskumom sa dospeje nielen k základným a najfrekventovanejším vetným typom, ale zistia sa aj varianty týchto základných typov, aj okrajové a málo používané vetné typy, ako aj tzv. nevetné výpovede, ktoré sa niekedy nazývajú zástupkami vety (Satzäquivalente).

Vcelku možno povedať, že sa podnes nepodarilo takto vyskúmať skladbu žiadneho slovanského jazyka. Tento výskum je však prepotrebný aj pre praktické ciele, napr. pre strojový preklad. Neprekvapuje preto, že sa s výskumom vetných typov dnes zaoberajú syntaktici na rôznych pracoviskách.

Veta ako syntaktická konštrukcia sa vyznačuje troma vlastnosťami: 1. gramatickým jadrom, 2. východiskovým bodom pre syntagmatické

---

[3] Podrobnejší výklad pozri v štúdiách: J. Porák, *Aposiopese v současné češtině*, Slovo a slovesnost 17, 1956, str. 132—139; J. Ružička, *Apoziopéza čiže prerušená výpoveď*, Slovenská reč, 24, 1959, str. 129—153.

stvárnenie a 3. formálnym zakončením. Teraz sa budeme zaoberať iba gramatickým jadrom vety, lebo to je primárne dôležité pre vetné typy.

V gramatickom jadre sú umiestnené všetky gramatické prvky vety, ktorými sa vyjadruje vetotvorný vzťah. Toto gramatické jadro môže byť jednočlenné alebo dvojčlenné. Hovoríme tu potom o jednočlennej alebo dvojčlennej vete.

Tento základný rozdiel medzi dvojčlennou a jednočlennou vetou je v slovanských a vôbec indoeurópskych jazykoch starý. Súvisí s rozdielom medzi osobnými a neosobnými slovesami (verba personalia a verba impersonalia). Pravda, túto súvislosť možno odhaliť iba tak, že sa pri výskume prihliada k dialektickej spätosti prvkov celého systému jazyka. Niektorí bádatelia síce pochybujú o tom, či tento rozdiel medzi osobnými a neosobnými slovesami je zásadný a či nejde len o významové, negramatické triedy slovies. Tu však možno jednoznačne poukázať na to, že rozdiel medzi týmito dvoma triedami slovies je zakotvený veľmi výrazne aj v morfológii slovesa, a preto ho treba pokladať za základné delidlo slovies vôbec. Ukážeme to na príkladoch. Kritériom tohto delenia je existencia tzv. bezpodmetového zvratného tvaru typu *ide sa*.[4] Tento zvratný tvar majú v našich jazykoch všetky osobné slovesá (činnostné aj stavové, aj sloveso *byť* — *som* má tento tvar: *je sa, bolo sa*, napr. čes.: *Tady se nepíská, tady se není na pastvě;* Poláček). Pravda, iba nezvratné slovesá môžu mať tento zvratný tvar: *pracuje sa, chodí sa, leží sa, spí sa, žije sa, mrie sa* ... Ale neosobné slovesá-impersonáliá tento tvar nemajú: niet teda tvarov ako **prší sa, *mrholí sa, *sneží sa* ... od slovies *pršať, mrholiť, snežiť* ... Toto morfologické kritérium pre rozlíšenie impersonálií od personálií je v slovanských jazykoch staré. Je vo všetkých jazykoch slovanských. Možno pripomenúť, že niečo podobné je aj v niektorých iných indoeurópskych jazykoch (napr. v nemčine a pod.), ba aj v neindoeurópskych jazykoch (napr. vo fínčine).

Jednočlenná slovesná veta typu *prší* vznikla teda a vyvíjala sa v dialektickom spätí s pôvodnými impersonáliami. Tak isto zas dvojčlenná veta je v dialektickom spätí s pôvodnými osobnými slovesami. No z povahy dialektického vzťahu vyplýva, že všetky zložky tejto dialektickej jednoty majú svoj vlastný vývin, lebo majú aj svoju vlastnú štruktúru. Teda ani tu niet izomorfizmu v pravom zmysle slova. Jednočlenná veta ako syntaktická konštrukcia používa sa totiž dnes vo všetkých slovanských jazykoch nielen s neosobnými slovesami vyjadrujúcimi napr. atmosferické

[4] Pozri o tom moju štúdiu *Bezpodmetový zvratný tvar*, Slovenská reč 25, 1960, str. 3—25.

deje typu *pršať*, ale aj s osobnými slovesami. V tomto prípade je však medzi vetnou konštrukciou a podstatou použitého slovesa rozpor. A práve na preklenutie rozporu medzi jednočlennou vetnou konštrukciou a osobným slovesom (ktoré ináč je na mieste v dvojčlennej konštrukcii vety) vznikol a doteraz sa používa neosobný či bezpodmetový tvar osobného slovesa. Máme tu dokonca dva tvary: po prvé je to základný neosobný tvar typu *zabilo (ho)* a po druhé je to zvratný neosobný či bezpodmetový tvar *ide sa*. Tak potom podľa povahy slovesného tvaru máme tri typy slovesnej jednočlennej vety s určitým slovesom: 1. *prší* — slovesná jednočlenná veta s neosobným slovesom, 2. *zabilo ho* — slovesná jednočlenná veta so základným či nezvratným neosobným tvarom osobného slovesa, 3. *ide sa* — slovesná jednočlenná veta so zvratným neosobným či bezpodmetovým tvarom osobného slovesa.

Dvojčlenná veta sa podobne sformovala a vyvíjala v dialektickom spätí s osobnými slovesami — personáliami. V týchto vetách je, pravdaže, problematika trochu iná ako v jednočlennej vete. Tu treba prihliadať k obidvom členom vety — k podmetu aj k prísudku — a tak zisťovať vetné typy.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú prípady, ktoré sa niekedy chápu ako prechodné typy medzi jednočlennou a dvojčlennou vetou. Sú to vety s nevysloveným jednotlivým podmetom a vety so všeobecným podmetom, ďalej vety s genitívnym podmetom.[5]

Pri tejto príležitosti chcel by som niekoľkými slovami rozobrať najprv problematiku dvojčlenných slovesných viet so všeobecným podmetom, a to preto, lebo tento typ dvojčlennej vety úzko súvisí s uvedenými typmi jednočlennej vety.

Je všeobecne známe, že podstatou dvojčlennej vety so všeobecným podmetom je určitý slovesný tvar osobného slovesa vo všetkých osobách a číslach: máme teda takéto vety so slovesom v 1., 2. aj v 3. osobe sg. i pl. Pravda, nie všetky tieto tvary sú rovnako frekventované v tomto type dvojčlennej vety. Zriedkavo sa v dnešnej slovenčine používa v takýchto vetách 1. osoba sg. a 3. osoba sg. Ako príklady uvedieme niekoľko prísloví:

1. os. sg.: *Nedbám na mesiac ani na hviezdy, keď mi slnce svieti.* (prísl.)

3. os. sg.: *Akým pluhom orie, za takým sa mu rodí.* (prísl.) — *S jedným žalúdkom nemôže na dvoje hody ísť.* (prísl.)

Tu iba mimochodom spomeniem, že nielen naši realisti, ale aj niektorí súčasní spisovatelia používajú takéto vety. Napr. V. Mináč v ostatnej

---

[5] Podrobne som sa zaoberal touto problematikou v štúdii *Osobitné typy dvojčlennej vety*, Slovenská reč 25, 1960, str. 65—89.

svojej knižke Tmavý kút, 1960, má vety s 3. osobou sg. so všeobecným významom, a charakterizuje nimi dedinského gazdu.

Darmo tak vravíte, pánko môj. Vy vždy chcete nejako prefigľovať nás, neučených ľudí, ale to tak *nemôž.* (str. 25) — To ste už vypovedali slovo, pánko môj. Či sa to dá porovnávať? To je ako nebo a zem, to raz *nemôž porovnávať.* (str. 26)

Pri týchto vetách so všeobecným podmetom treba zdôrazniť, že slovesný tvar obsahuje všetky kategórie slovesa v predikáte. Preto i keď je tu zrušená, neutralizovaná kategória rodu, používa sa tvar mužského rodu (teda nie stredného rodu).[6] Uplatňuje sa tu nadradenosť mužského rodu nad ženským a stredným rodom. Vidieť to v podmieňovacom spôsobe a v minulom čase.

Deti razom zatíchli, ani čo *by sekol.* (úzus) — Nech bolo, ako chcelo, ale od pána Aduša nikdy viac *nepočul* známych slov: „Keď báčik z Chochoľova umrie . . ." (Kukučín)

Tým sa dvojčlenné vety so všeobecným podmetom a s tvarom 3. os. sg. výrazne odlišujú od jednočlenných viet s určitým slovesným tvarom vo vetnom základe *(pršalo, zabilo ho, išlo by sa).* Tieto slovesné tvary v jednočlenných vetách totiž nemajú kategóriu osoby, ani kategóriu čísla, ani kategóriu menného rodu: teda nemajú tie kategórie, ktoré sa k slovesu dostávajú zhodou od nadradeného podstatného mena (alebo jeho zástupky — osobného alebo iného zámena). Sloveso v jednočlennej vete má len tie kategórie, ktoré voláme predikatívnymi: je to kategória času a kategória spôsobu.

V niektorých úvahách o vetách so všeobecným podmetom sa vychádza z tej skutočnosti, že činiteľa slovesného deja nemožno vyjadriť osobným zámenom ani vtedy, keď je na ňom dôraz. Tu by sa dali použiť len výrazy ako *človek, ľudia, ktosi, nik* a pod., ale tak by sme dostali vety s vyjadreným podmetom. Túto skutočnosť však nemožno vykladať tak, že vety so všeobecným podmetom sú gramaticky jednočlenné. To by bol formalistický výklad, lebo vieme, že slovesné tvary v týchto vetách majú tie isté kategórie ako slovesné tvary v dvojčlenných vetách s jednotlivým a určitým, ale nevysloveným podmetom.

Osobitným typom slovesnej dvojčlennej vety sú vety s genitívnym podmetom (s podmetom v genitíve). Tieto vety sa vykladajú rozlične.[7] Ide tu zhruba o vety typu *vody pribúda/vody pribudlo.* Uvedieme iba v skratke, že substantívum v genitíve sa tu pokladalo niekedy za predmet, niekedy dokonca za akúsi rekčnú časť prísudku, alebo za akýsi nový

[6] Pre češtinu porov. napr. F. Trávníček, *Historická mluvnice česká, 3. Skladba,* Praha 1956, str. 32—38.

[7] Porov. moju štúdiu *Podmet v genitíve,* Slovenská reč 22, 1957, str. 5—19.

vetný člen (činiteľské určenie slovesa). Z významovej stránky je to však nepochybne podmet vety, teda ten vetný člen, ktorým sa vyslovuje činiteľ prísudkového deja alebo nositeľ prísudkového stavu. Ale pre nedostatok formálnej nadradenosti tohto substantíva prísudkovému slovesu treba tu hovoriť o osobitnom type dvojčlennej vety. Niet tu teda zhody medzi obsahom a formou syntaktickej konštrukcie.

V tomto type viet (dvojčlenné vety s podmetom v genitíve) ide vždy o nejakú kvantitu veci pomenovanej v podmete. Táto kvantita sa niekedy naznačuje aj v prísudkovej časti vety, a to rozmanitým lexikálnym spôsobom (napr. predponami *na-, od-, pri-: snehu sa naváľalo, drobného tabaku sa odsypalo, snehu pripadlo...).* Porovn. aj príklady typu *Nás bolo doma šesť* (bolo šesť = prísudok), *Ovocia bolo za dva koše* (bolo za dva koše = prísudok).

V jedinej úvahe nemožno prebrať všetky vetné typy. Preto sa obmedzíme iba na poznámku, že určitý slovesný tvar nie je konštitutívnym prvkom vety. Za vetné typy treba pokladať aj vety bez určitého slovesa, napr. infinitívne vety, nominatívne vety a interjekčné vety. Z tohto okruhu vetných typov sú najdôležitejšie práve infinitívne vety.

Na dokreslenie problematiky o vetných typoch uvádzame, že treba rovnako posudzovať sponu-kopulu v dvojčlenných aj jednočlenných vetách. Ide o vety typu *Otec je roľník, Chlapec je dobrý, Táto ceruzka je nanič, Ustúpiť bolo by prehrať* (to sú dvojčlenné vety), *Je polojasno* (jednočlenná veta). To znamená, že sponu netreba pokladať za akési formálne slovo, ktorým sa vyjadruje logické spojenie subjektu a predikátu. Spona je pomocné sloveso, ktoré má význam všeobecného stavu a ktoré tvorí s pripojeným výrazom syntagmu osobitného typu. Používa sa tu termín recipročná syntagma. Táto syntagma sa z hľadiska vetných členov hodnotí ako zložený vetný člen. Tu iba stručne poznamenávam, že nielen sloveso *byť — som* má úlohu kopuly. Túto funkciu majú v našich jazykoch aj iné slovesá. Ich vymedzenie je sporné. Kopulu možno chápať dosť široko a zahrnovať sem slovesá *byť, stať sa, ostať, nastať, zdať sa, vidieť sa, robiť sa, tváriť sa.*[8]

Na začiatku sme uviedli, že pri posudzovaní pomeru veta — výpoveď berieme do úvahy všetky ukončené výpovede. Presným rozborom materiálu však dochádzame k výsledku, že nie každá výpoveď je realizáciou niektorého vetného typu, vetnej schémy. Aj keď eliptické výpovede hodnotíme iba ako varianty (neúplné varianty) úplných výpovedí, a teda nehľadáme pre ne osobitné vetné schémy, ostáva veľký počet výpovedí,

[8] Pozri o tom bližšie v mojej štúdii *K problému pomocných slovies,* Slovenská reč 22, 1957, str. 269—281.

ktoré nie sú realizáciou žiadnej vetnej schémy.[9] Sú to nevetné výpovede alebo — ako sa to tradične uvádza — ekvivalenty vety. V týchto prípadoch máme pred sebou výpovede, ktoré odpovedajú rozvíjacím čiže vedľajším vetným členom rozvitých viet.

Vodu! — Jedno veľké. (= akuz.) — Dobrú noc. — Pomalšie! — Domov! — K zemi! — Kde ste to našli? V hore. Kde v hore? Pod Medveďou skalou. (Plávka)

Takéto nevetné výpovede sú teda realizáciou iba istej časti rozvitej vetnej schémy, pričom táto realizovaná časť nepatrí do gramatického jadra vety. To je jediné gramatické kritérium pre rozlíšenie vetných výpovedí od nevetných výpovedí čiže ekvivalentov vety.

Ak sa vo výpovedi realizuje iba istá časť gramatického jadra vety, máme pred sebou eliptickú výpoveď — elipsu: *Všetci domov!* (= všetci choďte domov). Najčastejšia je taká elipsa, v ktorej sa vynecháva spojové sloveso: *Cap záhradníkom.* (=cap sa stal záhradníkom) — *Zápis denne.* (=zápis je/bude denne) — *Polojasno.* (= je/bude polojasno).

Na záver tejto časti našej úvahy ešte opakujeme, že pri vedeckom rozbore jazyka treba rozlišovať medzi vetou a výpoveďou. Výpoveď je komunikatívna jednotka konkrétna a individuálna. Iba s takýmito výpoveďami sa stretávame v jazykovej praxi hovorenej i písanej. Naproti tomu veta je abstraktná a všeobecná konštrukcia, je to jednotka jazykového systému. Je to schéma, na základe ktorej sa tvoria nové a nové výpovede s najrozmanitejším konkrétnym a jednotlivým obsahom. Pre vystopovanie systému jazyka majú základnú dôležitosť vetné typy. Ich systém je vlastne podstatou syntaktického systému toho-ktorého jazyka.[10] Pravda, v konkrétnom materiáli jazyka máme nielen vetné výpovede, ale aj nevetné výpovede. Tieto sa používajú v úzkej viazanosti na situáciu alebo kontext. Sú to jednak meravé, ustálené a priam už lexikalizované jednotky (ako pozdravy, želania a povely), jednak fragmenty viet používané ako repliky a pod.

Podľa toho, čo sme doteraz uviedli, môžeme zostaviť takýto systém výpovedí:

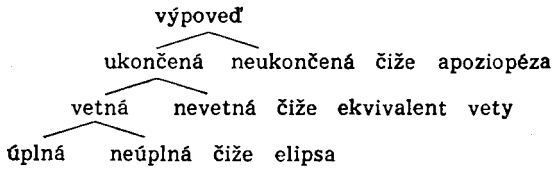

[9] O eliptických vetách podrobne písali V. Šmilauer, *Elipsa (úspora slovního vyrazu)*, v zborníku Druhé hovory o českém jazyce, Praha 1947, str. 43—49, a J. Mistrík, *Elipsa v diele M. Kukučína*, Jazykovedné štúdie V, Bratislava 1960, str. 89—114.

[10] Základný význam pre poznanie systému viet bude mať štúdia R. Mrázka o vetných schémach v češtine; má vyjsť v budúcom ročníku časopisu Slovo a slovesnost.

Poznámky.

1. Neukončená výpoveď čiže apoziopéza je nedopovedaná alebo násilne prerušená výpoveď. Má príznačnú formu intonácie.

2. Ekvivalent vety nie je realizáciou gramatického jadra, ani jeho časti. Je to realizácia formy niektorého vedľajšieho vetného člena (prívlastku, predmetu, príslovkového určenia, doplnku).

3. Elipsa je realizácia časti gramatického jadra. Je to neúplná veta; chýba z nej napr. sponové sloveso.

3. *Základné typy súvetia*

Súvetie možno pokladať za osobitný typ syntaktickej konštrukcie, i keď vychádzame z tézy, že tak v spojeniach pomenovaní, ako aj v spojeniach viet máme do činenia s tým istým systémom syntagmatických vzťahov. Osobitosť súvetia je daná tým, že ide o spojenie vyhranených syntaktických jednotiek, a tiež tým, že jednotlivé obsahové vzťahy sa v súvetí vyjadrujú pregnantnejšie než v slovnej syntagme.[11]

Pri klasifikácii súvetia máme pred sebou dve roviny: je to rovina formy a rovina vzťahu. Na rovine formy rozlišujeme parataxu a hypotaxu. Parataxa (parataktické spojenie) je formálne vyjadrenie rovnocennosti súvetných členov. Hypotaxa (hypotaktické spojenie) je potom formálne vyjadrenie nerovnocennosti či vzájomnej závislosti súvetných členov. Na vyjadrenie tohto formálneho protikladu máme v rámci súvetia priliehavé prostriedky v spojkách: sú to parataktické a hypotaktické spojky.[12]

Na rovine medzivetného vzťahu rozlišujeme podradenosť čiže subordináciu a priradenosť čiže koordináciu. Často sa hovorí o oblastiach subordinácie a koordinácie. V rámci týchto oblastí sa rozlišujú jednotlivé konkrétne vzťahy.

Treba osobitne upozorniť na jednu vec, síce dostatočne známu v teórii, ale predsa len akosi obchádzanú najmä v školskej praxi.

Tak ako inde v jazyku, ani v syntaxi sa forma a obsah jazykovej jednotky vždy nekryjú. Poznáme základné prípady, v ktorých sa forma a obsah kryjú (= zhoda medzi formou a obsahom, symetria v bilaterál-

[11] Tu sa žiada uviesť terminologickú poznámku. Treba dávať prednosť termínu *súvetie* pred termínom *zložená veta*. Tento termín možno používať len v krajnom prípade ako protiklad k termínu *jednoduchá veta*. Spolu s termínom *súvetie* treba dávať prednosť termínu *súvetný člen*. Tak možno pomenovať hocktorú jednoduchú vetu v rámci akéhokoľvek súvetia.

[12] Treba rozlišovať spojky a spojovacie výrazy. Spojky sú gramatické slová, ktoré majú základný význam spojovací. Iba sekundárne sa používajú aj v inej funkcii (napr. ako častice: *A b y si vedel, poviem to mame!*). Spojovacími výrazmi sú však slová, ktoré ani svojou povahou, ani základným významom nepatria medzi spojky. Sú to zväčša zámená a príslovky. A iba sekundárne majú spojovaciu funkciu (napr. zámeno *kto: Neviem, k o m u si to dal).*

nej jednotke). No poznáme aj prípady, v ktorých sa forma a obsah nekryjú (=nezhoda medzi formou a obsahom, asymetria v bilaterálnej jednotke). Obidva tieto prípady sú v jazyku faktom, a preto ich neslobodno obchádzať.

Ak teda berieme do úvahy uvedené dva protiklady (parataxa — hypotaxa, koordinácia — subordinácia), dostávame vedno štyri oblasti: dve základné oblasti — kde je zhoda medzi obsahom a formou, a dve druhotné oblasti — kde niet zhody medzi obsahom a formou.

V syntaxi sa zaužívalo zoskupovať súvetia podľa formy a potom v tomto rámci ich rozčleňovať podľa konkrétnych vzťahov. Preto v rámci parataxy máme jednak súvetia, v ktorých sa obsah zhoduje s touto formou (= pravé priraďovacie súvetia), jednak súvetia, v ktorých sa obsah s touto formou nezhoduje (= nepravé priraďovacie súvetia). Tak isto v rámci hypotaxy máme pravé podraďovacie súvetia (v nich sa obsah zhoduje s použitou formou) a ďalej nepravé podraďovacie súvetia (v nich sa obsah s použitou formou nezhoduje).

Uvedieme niekoľko poznámok k jednotlivým typom týchto súvetí.

Pravé priraďovacie súvetie sa zvyčajne člení na štvoro: zlučovacie čiže kopulatívne, odporovacie čiže adverzatívne, stupňovacie čiže gradačné, vylučovacie čiže disjunktívne. Tu sa žiada poznámka, že v odporovacom súvetí máme aj skupinku, podtyp, v ktorom je aj prípustkový vzťah. Napr. pri spojkách *síce — a predsa (ale predsa), síce — a jednako (ale jednako).* V tomto podtype je súvetný člen, vyjadrujúci prípustku, na prvom mieste: *Všetci sme ho síce odrádzali, ale on predsa konal podľa svojej hlavy.* (úzus) Druhý súvetný člen je pripojený vlastne na základe odporovacieho vzťahu. A to je rozhodujúce pre zaradenie týchto súvetí do odporovacieho typu priraďovacieho súvetia.

Aj pri nepravom priraďovacom súvetí je to vždy takto: vzťah, ktorým sa pripína druhý súvetný člen, je rozhodujúci pre typ súvetia. Rozlišujú sa tu tri typy: vysvetľovaco-príčinný typ (explikatívne súvetie), dôsledkový typ (konkluzívne súvetie) a prípustkový typ (koncesívne súvetie). V prvom type sa v druhej vete uvádza vysvetlenie, príčina prvej vety: *Nechaj to tak, veď ho poznáš.* (úzus) V druhom type sa v druhej vete uvádza dôsledok prvej vety: *Veľmi pršalo, a tak sme museli ostať doma.* (úzus) V treťom type sa v druhej vete vyslovuje prípustka deja prvej vety: *Chlapec sa stará o seba sám, a má len 10 rokov.* (úzus) Teraz už jasne vidíme rozdiel medzi odporovacím súvetím s odtienkom prípustky a medzi nepravým priraďovacím súvetím prípustkovým. Na tento rozdiel sa v školských gramatikách zvyčajne nepoukazuje. Treba ešte podotknúť, že prípustkový typ nepravého priraďovacieho súvetia je pomerne veľmi zriedkavý.

Pravé podraďovacie súvetie sa člení na typy podľa toho, akú vetnočlenskú funkciu má vedľajšia veta v rámci hlavnej vety. Preto máme toľko typov pravého podraďovacieho súvetia, koľko vetných členov rozlišujeme v jednoduchej vete. Teraz chcem poukázať iba na to, že treba ako osobitné typy podraďovacieho súvetia vydeliť aj súvetie s prísudkovou vedľajšou vetou a aj súvetie s vedľajšou vetou, ktorá má funkciu mennej zložky vetného základu hlavnej (jednočlennej) vety. Na tieto súvetia sa v školskej praxi zabúda, a to vari preto, lebo sa vychádza z malej frekvencie týchto typov. Pre plastický obraz súvetia majú však aj tieto typy veľký význam. Uvedieme si tu aspoň po dva príklady:

Súvetia s prísudkovou vedľajšou vetou:

Jánošík bol, že sa ani regimentu vojska nezľakol. — Chlapec je, akoby ho z vody vytiahol.

Súvetia s vedľajšou vetou v úlohe vetného základu:

V izbe bolo, ako keby sa pec váľala. — Je nám, ako keď dieťa vybijú a ani plakať mu nedajú.

Trochu viac pozornosti než doteraz treba venovať tzv. nepravým vedľajším vetám čiže nepravým podraďovacím súvetiam. Žiada sa najmä zdôrazniť, že závislý súvetný člen nemá v nich úlohu vetného člena v nadradenej vete, ako by to malo vyplývať z formy (z charakteru vedľajšej vety, najmä z povahy spojovacieho výrazu). Hypotaktickým prostriedkom vyjadruje sa tu koordinácia — priradenosť. Máme tu celkom živé dva typy: v prvom sa hypotaxou vyjadruje zlučovací vzťah a v druhom sa hypotaxou vyjadruje odporovací vzťah.

Nepravé zlučovacie podraďovacie súvetie sa rozpadáva na niekoľko podtypov. Bežná je tzv. nepravá účelová veta, napr.: *Odišiel, aby sa k nám už nevrátil.* (úzus) Je to prostriedok rečnícky, vznešený, citový. Vari ešte častejšia je nepravá vzťažná veta, ktorá sa vzťahuje na celý obsah nadradenej vety: *Ranený otvoril oči, čo nás potešilo.* (úzus) Toto je prostriedok, ktorým sa v písanom jazyku prejavuje snaha po prílišnej zovretosti vyjadrenia. Preto tieto súvetia sú bežné (a nemožno proti nim nič namietať) v odbornej reči, niekedy aj v umeleckej reči.

Nepravé odporovacie podraďovacie súvetie sa tak isto rozdeľuje na niekoľko podtypov. Používa sa tzv. nepravá účelová veta, ako napr.: *Dieťa sa rozplakalo, aby sa o chvíľu veselo zasmialo.* (úzus) Toto je pomerne zriedkavé súvetie, a používa sa v ňom aj spojovací výraz *aby však,* ktorým sa odporovací vzťah vyjadruje explicitne. Veľmi častá je nepravá vzťažná veta, v ktorej máme vzťažné zámeno alebo spojenie vzťažného zámena a odporovacej spojky *(ktorý však, čo však): Prišiel si neskoro aj ty, čo však na veci nič nemení.* (úzus) Tieto vety nachádzame v celom

rozsahu spisovného jazyka. Sem patrí aj tzv. nepravá časová veta, ktorá sa v slovenčine uvádza spojkami *zatiaľ čo, kým.* Toto súvetie je vybudované na odporovacom vzťahu. Preto sa niekedy zaraďuje ako podtyp do odporovacieho súvetia v rámci parataxy. Hovorí sa tu dokonca aj o parataktických spojkách *zatiaľ čo, kým* (čes. *zatímco*). To však nie je správne, lebo uvedené spojky sú jednoznačne hypotaktické. Príklad: *Dievčence sa učili, zatiaľ čo sa chlapci naháňali po dvore.* (úzus)

Tým sme prebehli cez všetky štyri oblasti súvetia, ktoré sa vyčleňujú na základe kombinácie protikladu parataxa — hypotaxa a protikladu koordinácia — subordinácia. Okrem terminologických poznámok uviedli sme v skratke niektoré nové problémy. Vynikla azda najmä myšlienka, že v každej z uvedených oblastí je osobitná problematika, na ktorú treba dávať pozor najmä pri systematickom výklade súvetia. A o takýto výklad nám ide aj v školskej praxi.

Na záver tejto časti našej úvahy chcem zdôrazniť, že táto systematika platí pre celú syntagmatiku, a nielen pre súvetie. Ukážeme to v schematickom znázornení uvedeného delenia podľa protikladov parataxa — hypotaxa a koordinácia — subordinácia:

		parataxa		hypotaxa
priraďovanie (koordinácia)	pravá parataxa	*Otec a syn ide a píska si do kroku.* *Otec pracuje a syn sa učí.* *Odišiel a viac sa nevrátil.* *Ranený otvoril oči a to nás potešilo.*	nepravá hypotaxa	*Otec so synom ide pískajúc si do kroku.* *Otec pracuje, zatiaľ čo syn sa učí.* *Odišiel, aby sa viac nevrátil.* *Ranený otvoril oči, čo nás potešilo.*
podraďovanie (subordinácia)	nepravá parataxa	*oheň a plameň* (hendiadys) *Veľmi pršalo, a tak som ostal doma.* *Starí ľudia vedia všeličo, a do školy nechodili.*	pravá hypotaxa	*plameň ohňa* *Veľmi pršalo, takže som ostal doma.* *Starí ľudia vedia všeličo, hoci do školy nechodili.*

V jednej úvahe nemožno vyčerpať ani tie najdôležitejšie otázky skladby našich jazykov. Preto bolo potrebné vybrať zo základných problémov tie, v ktorých sa u nás v súčasnom teoretickom výskume živo pracuje a v ktorých sa donášajú nové, teoreticky dobre fundované výklady. Je nesporné, že tento kvas v teoretickom výskume našich jazykov nájde ohlas aj v školskej praxi. Nebolo by správne, keby sa prax gramatickej

výučby úzkoprso pridržiavala zabehaných tradičných výkladov. Veď vieme, že práve v tradičnej skladbe je veľa jednotlivostí (a nielen jednotlivostí), ktoré dnes už neobstoja. Napr. už aj samotné základné teoretické východisko tradičnej skladby je dnes prekonané. Na to som chcel poukázať v prvej časti svojej úvahy. Z nového celkového pohľadu na jazyk vyplýva aj nové riešenie základných otázok vety. Na to som chcel aspoň skratkovite poukázať v druhej časti tejto úvahy. A v tretej časti som sa venoval trochu okrajovému problému z oblasti syntagmatiky. Chcel som tým demonštrovať tézu, že základné chápanie jazykových jednotiek ako bilaterálnych má dosah aj pre konkrétne otázky syntaxe.

O HOMONYMII PREDPONOVÝCH SLOVIES

Štefan Peciar

1. Bohatá lexikografická prax v Sovietskom sväze, u nás i v iných ľudovodemokratických krajinách vysunula v súčasnej jazykovede do popredia zložité teoretické otázky lexikológie a lexikografie. Medzi takéto otázky patrí i problematika lexikálnej homonymie. Homonymia čiže rovnozvučnosť slov je zhoda zvukovej stránky, hláskového zloženia, hláskovej štruktúry dvoch alebo viacerých rozličných slov, t. j. takých slov, ktorých významy spolu nesúvisia. Slová rovnakého hláskového zloženia, ktorých významy spolu nesúvisia, nazývame rovnozvučnými slovami čiže homonymami.[1]

---

[1] Pozri napr. A. A. Reformatskij, *Vvedenije v jazykoznanije*, Moskva 1955, s. 56 alebo O. S. Achmanovová, *Očerki po obščej i russkoj leksikologii*, Moskva 1957, s. 104 n. Achmanovová (c. d., 116 n.) uvádza ďalšiu literatúru.

V školských príručkách definujú sa homonymá stručnejšie ako slová, ktoré rovnako znejú, ale majú celkom rozdielny význam. Takto definuje homonymá napr. V. Šmilauer v učebnom texte *Zásoba slovní a význam slov*, Praha 1953, s. 17 a E. M. Galkinová-Fedoruková, *Sovremennyj russkij jazyk, Leksikologija...*, Moskva 1954, s. 19. Šmilauer pokladá za pravé homonymá iba slová, ktorých pôvod je „zcela různý". Ešte dôslednejšie sa tohto tradičného chápania homoným pridŕža E. Pauliny v *Slovenskej gramatike* (2. vyd.), Martin 1955, s. 112, kde sa uvádza priamo v definícii: „Homonymá sú slová, ktoré rovnako znejú, ale majú rozdielny význam a rozdielny pôvod."

Pri ohybných slovách nie je však pôvod slova rozhodujúcim kritériom homonymie. Ako uvidíme ďalej, i v dnešnej slovenčine je množstvo takých homoným, ktoré sa vyvinuli rozštiepením významov pôvodne jedného slova, majú teda spoločný pôvod. V dejinách rozličných jazykov sú zasa známe viaceré prípady významového zbliženia a splynutia pôvodne rozličných slov (tzv. ľudová etymológia). I homonymá, ako všetky

Problémy lexikálnej homonymie tvoria súčasť širšieho okruhu problémov, týkajúcich sa slova ako základnej jednotky slovnej zásoby a jednej zo základných jednotiek jazyka. Dialektickú jednotu slova tvoria tri zložky: lexikálny význam (alebo súbor významov), gramatické významy (alebo funkcie) a materiálny „zvukový obal". A práve preto, že sa v slove spájajú a vzájomne na seba pôsobia uvedené tri stránky (v spisovných jazykoch pristupuje ešte grafická podoba slov), sú problémy slova mimoriadne zložité. Sovietsky jazykovedec A. I. Smirnickij, nadväzujúc na myšlienky Peškovského a Vinogradova o slove a o formách slova, poukázal na dva základné aspekty problematiky slova: a) problém hraníc slova v súvislej reči (odlíšenie slova na jednej strane od menších významovo-formálnych jednotiek, t. j. morfém a častí zložených slov, a na druhej strane od spojenia slov) a b) problém totožnosti slova ako jednotky slovnej zásoby daného jazyka.[2]

V súvislosti s problémami lexikálnej homonymie je dôležitý práve problém totožnosti slova. Stotožnenie ktoréhokoľvek slova v rozličných kontextoch, v rozličných prípadoch jeho použitia je podmienkou dorozumievania. Keby sme si pri používaní slovenského jazyka v spoločenskom styku neuvedomili, že napr. slová *kraj, dobrý, ísť, dnes, ešte* v rozličných kontextoch, v rozličných významoch, resp. významových odtienkoch, v rozličných gramatických funkciách, a pokiaľ ide o ohybné slová, aj v rozličných tvaroch sú stále tie isté slová *kraj, dobrý, ísť, dnes, ešte,* nemohli by sme sa navzájom dorozumieť.

Avšak zistiť, či istý zvukový komplex, istý rad foném v rozličných spojeniach a pri odlišných významoch, resp. pri odlišných gramatických

---

jazykové kategórie, treba pokladať za historickú kategóriu, ktorá sa vyvíja a mení. V. V. Vinogradov napísal: „Ustavične prebiehajú procesy premeny (prevraščenija) lexikálno-frazeologických foriem slova v osobitné homonymné slová a naopak splývania homoným v systéme foriem jedného slova." *(O formach slova,* Izv. AN SSSR, OLJ, 1944, zv. III, zoš. I, s. 43.) Pri neohybných slovách, najmä pri slovách gramatických, ktorých lexikálny význam je veľmi všeobecný, môže však byť pôvod slova kladným (pri odlišnom pôvode) a najmä záporným (pri totožnom pôvode) kritériom homonymie. Pozri môj príspevok *O homonymite neohybných slov,* Slovenská reč 20, 1955, s. 341.

Príliš široko definoval homonymá Ľ. Ďurovič v referáte *Homonymá v slovníku,* Lexikografický sborník, Bratislava 1953, s. 66: „Homonymá sú teda dve alebo viac slov, ktoré sa skladajú z totožných fonematických radov, ale líšia sa významove, gramaticky, alebo i významove i gramaticky." Ďurovič pripúšťa i také „homonymá, ktoré sa líšia len gramatickou funkciou, avšak význam majú totožný". Toto Ďurovičovo stanovisko možno pokladať za krajné. Sám autor od neho postupne upúšťal. Pozri môj článok cit. vyššie, SR 20, s. 339—340.

[2] A. I. Smirnickij, *K voprosu o slove (Problema „otdeľnosti slova"),* Voprosy teorii i istorii jazyka..., Moskva 1952, 182—203 a *K voprosu o slove (Problema „tožestva slova"),* Trudy Instituta jazykoznanija AN SSSR, zoš. IV, Moskva 1954, 3—49.

funkciách predstavuje to isté slovo alebo osobitné, len zdanlivo totožné slová, nie je vždy ľahké. Ukážeme si to na pomerne jednoduchom príklade.

V dnešnej spisovnej slovenčine (podobne ako v češtine) nazývame perom 1. rohovitý výrastok kože vtákov, 2. druh nástroja na písanie a 3. pružinu. Je zvukový komplex *pero* (resp. rad foném *p+e+r+o)* vo všetkých troch uvedených významoch to isté slovo, alebo sú to tri osobitné, samostatné slová, ktorých zvuková podoba je síce totožná, ale ktorých významy sú podstatne odlišné a nemajú nič spoločného? Inými slovami: ide tu o viacvýznamové slovo *pero* (o polysémiu) alebo o tri rovnozvučné slová (o homonymiu)?

Ako sa k tejto otázke stavajú slovníky, resp. jednotliví lexikografi? České slovníky, akademický[3] i Trávníčkov,[4] zaznamenávajú slovo *pero* ako jedno heslo so všetkými významami. Isačenkov *Slovensko-ruský prekladový slovník* uvádza dve homonymá: *pero*[1] (v rôznych významoch), napr. *plniace pero,* a *pero*[2] 1. (v hodinkách ap.), rus. *pružina* a 2. (na voze), rus. *ressora.* Ľ. Ďurovič[5] spomína iba prvé dva významy slova *pero* a pokladá ich za homonymá. E. Sekaninová[6] vidí v troch samostatných významoch slova *pero* tri homonymá. Sekaninová usudzuje, že sa významy slova *pero* „čím ďalej, tým viac rozštiepujú. Takýmto postupným rozchádzaním významov vznikajú v jazyku homonymá." Autorka sa pritom opiera o zistenie, že staršie ruské slovníky, Daľov a Ušakovov, spracúvajú slovo *pero* ako jedno heslo, kým novší Ožegovov slovník (2. vyd. z r. 1952) má dve heslá, *pero*[1] (u vtákov a odvodené významy) a *pero*[2] (nástroj na písanie).[7] Lenže novšie veľké ruské slovníky[8] opäť spracúvajú slovo *pero* ako jedno heslo. Nejde tu teda natoľko o objektívny vývoj v jazyku, ako skôr o rozličný postoj lexikografov k otázke homonymie.

Ako vidno, medzi lexikografmi niet jednoty v hodnotení významov slova *pero.* Podobne je to aj v mnohých iných prípadoch homonymie. Ako si to vysvetliť? Príčinu treba hľadať predovšetkým v tom, že problémy polysémie a homonymie nie sú teoreticky uspokojivo doriešené. Lexikológom sa dosiaľ nepodarilo nájsť objektívne kritériá, ktoré by

---

[3] *Příruční slovník jazyka českého,* díl IV, část 1.

[4] *Slovník jazyka českého,* 4. vyd.

[5] Lexikografický sborník, s. 67 a 73.

[6] *Z lexikografickej problematiky,* Slovenská reč 19, 1954, s. 78—79.

[7] Vo význame „pružina" sa v ruštine slovo *pero* nepoužíva, ruština tu má iba výraz *pružina.*

[8] *Slovaŕ sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka,* zv. 9, 1959 a *Slovaŕ russkogo jazyka,* III, 1959.

dávali jednoznačnú odpoveď na otázku, kde je hranica medzi polysémiou a homonymiou.

Starší jazykovedci hľadali takéto objektívne kritériá v pôvode slov. Pôvod slova rozhodoval u nich o tom, či významové rozdiely treba pokladať za sémantické varianty („sémantické formy") jedného a toho istého slova a či za významy rozličných slov. Za homonymá sa pokladali iba slová rozličného pôvodu, ktorých hlásková podoba „náhodou" splynula v dôsledku rozličných hláskoslovných zmien alebo tvaroslovných a slovotvorných procesov.

Tento typ homoným, nazývaný niekedy etymologickými homonymami, uznávajú i dnes za nesporný všetci jazykovedci.[9] V slovenčine sú takýmito homonymami napr. slová *čelo*[1] (predná časť hlavy a odvodené významy, slovo domáceho pôvodu) a *čelo*[2] (hudobný nástroj, z tal. *cello)* alebo *mať*[1] (to isté, čo *mater, mati,* podst.) a *mať*[2] (sloveso s bohatou významovou štruktúrou), obe slová domáceho pôvodu. Typ *čelo*[1] — *čelo*[2] sa odlišuje od typu *mať*[1] — *mať*[2] tým, že v prvom prípade ide o úplné homonymá, t. j. o slová toho istého slovného druhu i toho istého vzoru, pri ktorých sa zhodujú nielen základné tvary, ale aj všetky ostatné paralelné tvary, kým v druhom prípade máme do činenia s čiastočnými homonymami, nazývanými aj homoformami[10], pri ktorých sa zhodujú len niektoré, často iba dva tvary (ako v prípade *mať*[1] — *mať*[2]*).* Čiastočné homonymá sú omnoho častejšie ako úplné homonymá. V lexikológii a v lexikografii venujeme pozornosť čiastočným homonymám iba vtedy, ak sú homonymné základné tvary. Ináč si čiastočné homonymá, ako napr. *tri* a) tvar základnej číslovky a b) 2. os. sg. rozk. slovesa *trieť),* obyčajne nevšímame.

Medzi čiastočné homonymá treba v slovenčine zaradiť napríklad slová *faktor*[1] (životné, vedúci pracovnej skupiny, predák; vedúci technického oddelenia v tlačiarni) a *faktor*[2] (neživotné, činiteľ)[11] alebo *mikádo*[1] (str.

---

[9] Pozri vyššie pozn. 1.

[10] Pozri *Instrukcii dľa sostavlenija „Slovaria sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka"*, AN SSSR, Institut jazykoznanija, 1953, s. 23—24 a O. S. Achmanovová, *Očerki . . .*, s. 111.

[11] V *Slovníku slovenského jazyka* sa členia na homonymá dôsledne všetky podst. mená muž. rodu, ktoré sa používajú ako životné aj ako neživotné, a to aj vtedy, keď ide o nepatrné významové odtienky, ako je to napr. pri činiteľských menách typu *lámač, lapač, leštič, merač, miešač, naberač* a mn. i. (vždy osoba, ktorá vykonáva príslušnú činnosť, i vec, obyčajne prístroj, nástroj, ktorým sa vykonáva tá istá činnosť), obdobne je to pri menách *letún, ležiak, markér* a i. V takomto spôsobe lexikografického spracovania činiteľských mien možno vidieť ústupok potrebám jazykovej praxe (dvoma heslami, napr. *lámač*[1] a *lámač*[2], *leštič*[1] a *leštič*[2] ap., sa výraznejšie upozorňuje na rozličný spôsob skloňovania), avšak o skutočné homonymá tu spravidla nejde. Tým, pravda, nechceme povedať, že by gramatický rozdiel životnosti a neži-

rodu, druh účesu) a *mikádo*[2] (m. rodu, titul japonského cisára), niektoré slovesá, ktoré sa zhodujú v tvaroch utvorených z neurčitkového kmeňa a odlišujú sa tvarmi utvorenými z prítomníkového kmeňa, ako napr. *dozrieť*[1], *-zreje, -zrejú* (stať sa zrelým) a *dozrieť*[2], *-zrie, -zrú* (dohliadnuť), ďalej niektoré predponové slovesá, pri ktorých sa zhoduje niektorá forma slovesného vidu alebo spôsobu slovesného deja, ako napr. *dodierať*[1] *(do koho)* nedok. (podpichovať, dráždiť, dobiedzať; dokonavej formy niet) a *dodierať*[2] *(čo)* nedok. k *dodrať; navážať*[1] *(čo)* nedok. k *naviezť* a *navážať*[2] *(koho, čo)* nedok. expr. voziť (dokonavej formy niet), *dospievať*[1] nedok. (dostávať sa niekam alebo k niečomu ako k cieľu) a *dospievať*[2] nedok. (dosahovať fyzickú, pohlavnú zrelosť)[12] proti *dospievať*[3] dok. (prestať spievať, ukončiť spev); *napadať*[1] *dok.* (nahromadiť sa padaním) a *napadať*[2] *(komu, zried. i koho)* nedok. (prichádzať na um) a i. K tomuto druhu homoným patria aj také prípady, kde je jedno homonymum ohybné slovo a druhé homonymum neohybné slovo. Napr.: *mrcha*[1] (podst., telo zdochnutého zvieraťa) a *mrcha*[2] (neskl. príd., hovor. zlý, nedobrý, planý); *mrk*[1] (podst., stmievanie sa pred nocou, súmrak, mrkanie), *mrk*[2] (podst., mrknutie oka) a *mrk*[3] (cit., naznačuje mrknutie oka), *chmat*[1] (podst., rýchle, prudké uchopenie) a *chmat*[2] (cit., naznačuje chmatnutie); *hneď*[1] (podst., hnedé farbivo) a *hneď*[2] (prísl., spoj. a čast.).

Ako ukazuje prevažná väčšina uvedených čiastočných homoným i úplné homonymá *pero*[1], *pero*[2], *pero*[3], nie všetky homonymá sú rozličného pôvodu. Tzv. etymologické homonymá sú len jedným typom homoným. Prevažná väčšina sovietskych i našich lexikografov a jazykovedcov vôbec uznáva okrem „etymologických" homoným aj tzv. „historické" homonymá, ktoré vznikajú v dôsledku historického vývoja slov z rozličných významov kedysi jednotného slova.[13]

Jednoznačne odmietavé stanovisko k „historickým" homonymám vyslovil v poslednom čase V. I. A b a j e v.[14]

---

votnosti pri podst. menách muž. rodu nemohol byť „gramatickým ukazovateľom" homonymie. Nesporné homonymá sú napr. *legát*[1], *-a* (vyslanec) a *legát*[2], *-u* (poručenstvo al. poručená vec), *lev*[1], *-a* (šelma) a *lev*[2], *-a* (jednotka bulh. meny), *mandarín*[1], *-a* (titul štátneho úradníka vo feudálnej Číne) a *mandarín*[2], *-u* (1. druh dyne, 2. druh tkaniny), i keď ide o pomenovania etymologicky totožné. Tu však nejde o činiteľské mená.

[12] Všetky homonymá v tejto štúdii uvádzame podľa *Slovníka slovenského jazyka.* Podľa mojej mienky nie je však dosť odôvodnené členiť prvé dva významy slovesa *dospievať* (nedok. vidu) na homonymá.

[13] Pozri referát L. L. K u t i n o v e j *K voprosu ob omonimii i jejo otraženii v slovariach sovremennogo russkogo jazyka,* Leksikografičeskij sbornik IV, Moskva 1960, s. 41. Pozri i v rezolúcii zo sovietskej diskusie o homonymách, tamže s. 36.

[14] *O podače omonimov v slovare.* Voprosy jazykoznanija 1957, č. 3, a znovu v spomenutej diskusii o homonymách (pozri Leksikografičeskij sbornik IV, s. 71—76).

Pojem historickej (homogénnej) homonymie sa opiera o názor, že významy slova, a to i pri slovách s mnohými významami, tvoria určitú jednotu, sústavu, v ktorej každý nasledujúci význam má niečo spoločné s predchádzajúcim a všetky významy spolu spája nejaká základná predstava. Ak sa táto súvislosť medzi niektorými významami slova stratí, rozštiepuje sa viacvýznamové slovo na homonymá. B. T r n k a[15] uvažuje o vzťahu polysémie a homonymie takto: „Ak sú významy slova spojené prechodnými významami, pokladajú sa v jazykovom vedomí za jediné slovo... a vtedy hovoríme o polysémii slov. Keď však sú významy... tak rozdielne, že neobsahujú nijaké spoločné predstavy, vtedy ide o homonymiu." A práve stratou „prechodného významu" alebo „prechodného sémantického článku" usilujú sa zástancovia historickej homonymie vysvetliť, prečo v jednotlivých prípadoch došlo k rozštiepeniu viacvýznamového slova na dve alebo viac homoným.

Lexikograf má v každom jednotlivom prípade zistiť, či medzi jednotlivými významami viacvýznamového slova jestvuje zjavná súvislosť, alebo či takáto súvislosť nejestvuje. Bez tohto zistenia nemožno rozhodnúť, či v danom prípade ide o jedno a to isté slovo, alebo o homonymá. Veľká nejednotnosť v spracúvaní homoným v slovníkoch svedčí o tom, že lexikografi riešia túto základnú otázku lexikografickej práce od prípadu k prípadu, podľa svojho „jazykového citu", s veľkou mierou subjektívnosti. Abajev i niektorí iní účastníci sovietskej diskusie o problémoch homonymie právom kritizovali tento stav.[16] L. L. K u t i n o v á vo svojom referáte[17] uviedla mnoho príkladov nejednotného spracovania homoným i neodôvodneného rozbíjania viacvýznamových slov na homonymá v slovníkoch, ktoré vyšli v posledných rokoch v SSSR. U nás nie je stav o nič lepší.

Ako konštatovala O. S. A c h m a n o v o v á,[18] pri spracúvaní významov slova hrozia lexikografovi dve nebezpečenstvá: na jednej strane možnosť umele spojiť v jednom hesle niekoľko rôznych slov a na druhej strane možnosť umele rozdeliť jedno slovo na homonymá pri nedostatočne hlbokom poznaní jeho lexikálno-frazeologických a lexikálno-sémantických osobitností. Podľa Achmanovovej v staršej sovietskej lexikografii zá-

---

V diskusii sa k Abajevovmu stanovisku priklonil V. N. Sidorov (tamže, s. 79—80) a K. P. Abdejev (tamže, s. 82—84). Prevažná väčšina diskutujúcich sa však vyslovila kladne k otázke „historických" homoným a viacerí polemizovali s Abajevom. Niektorí diskutujúci nazývali etymologické homonymá heterogénnymi (rôznorodými) homonymami a historické homonymá homogénnymi (rovnorodými) homonymami.

[15] *Bemerkungen zur Homonymie*, TCLP IV, s. 153.

[16] Pozri diskusné príspevky v Leksikografičeskom sborniku IV, s. 59—92.

[17] Leksikografičeskij sbornik IV, s. 46 n.

[18] Očerki..., s. 106—107.

kladnou chybou bývalo spájanie niekoľkých rozdielnych slov v jednom hesle, kým dnešní lexikografi podliehajú viac druhému nebezpečenstvu: bez dostatočných objektívnych dôvodov umele rozdeľujú slová na homonymá.

V československej lexikografickej praxi, kde sa homonymám začína venovať pozornosť až v posledných rokoch, nie je dosiaľ prekonané ani prvé nebezpečenstvo. Ako uvidíme na materiáli v druhej časti tejto štúdie, v našich výkladových slovníkoch, českých i slovenských, pri predponových slovesách sa často spájajú do jedného hesla celkom odlišné slovesá.

Teoreticky orientovaní lexikografi si, pravda, uvedené nebezpečenstvá uvedomujú. Aby sa im vyhli, pokúšajú sa nájsť objektívne kritériá pre určenie hraníc medzi polysémiou a homonymiou. Niektorí autori hľadali takéto kritériá v morfologických a syntaktických vlastnostiach slova a najmä v jeho slovotvorných súvislostiach.[19] Ukázalo sa však, že gramatické vlastnosti slova a jeho slovotvorné vzťahy nemožno pokladať za základné a rozhodujúce kritériá pri rozhraničovaní polysémie a homonymie, ale iba za „pomocné a doplňujúce príznaky", ktoré „potvrdzujú a ustaľujú fakty zistené vlastným sémantickým rozborom".[20] „Morfologické, syntaktické a slovotvorné rady samy osebe nesvedčia ani o homonymii ani proti nej."[21] Citujeme ešte odsek zo záveru diskusie o problémoch homonymie: „Takmer všetci účastníci diskusie sa vyslovili proti absolútnej potrebe formálne vyjadrovať homonymiu slov. Väčšina diskutérov ukázala, že rozhodujúce pre určenie homonymity slov sú samy rozdiely ich základných významov a že pri vydeľovaní homoným nemožno sa opierať iba o rozdiely v morfologických a syntaktických príznakoch slov, o odlišnosti slovotvorných vzťahov atď. S kritickým postojom sa stretli aj pokusy opierať sa pri riešení otázky homonymity slov o abstraktné psychologické kritériá, apelovať na jazykové ponímanie hovoriacich, na ich etymologický cit atď."[22]

Pri problémoch hraníc polysémie a homonymie treba teda vychádzať z podrobného rozboru sémantickej štruktúry slova. Avšak pri všetkých doterajších kladných výsledkoch semaziológie v SSSR i na Západe sovietska diskusia konštatovala, že „dosiaľ nie sú ešte dostatočne rozpracované problémy lexikálneho významu slova, problémy vzťahu významu

---

[19] Pozri napr. *Instrukcii dľa sostavlenija „Slovaria sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka"*, s. 23, pozn. 1. Ľ. Ďurovič (Lexikografický sborník, s. 68 n.) tiež pripisoval gramatickým ukazovateľom veľkú dôležitosť pre zisťovanie homonymie.

[20] O. S. Achmanovová, *Očerki...*, s. 113.

[21] L. L. Kutinová, Leksikografičeskij sbornik IV, s. 48.

[22] Leksikografičeskij sbornik IV, s. 36.

slova a pojmu, problémy vzťahu významu k predmetom skutočnosti, ktoré dané slovo označuje".[23] Táto okolnosť sa nepriaznivo odráža v lexikografickej praxi.

2. Všetky problémy a ťažkosti pri rozlišovaní polysémie a homonymie sa znásobujú pri odvodených slovách, najmä pri predponových slovesách, ktoré sa skladajú (okrem gramatických prípon) z dvoch alebo viacerých formálno-významových prvkov (morfém), predpony a základu slovesa. Pri každom tomto prvku vzniká osobitne otázka polysémie, resp. homonymie. Pri predponových slovesách je situácia ešte o to zložitejšia, že väčšina predponových slovies má dve vidové formy, formu dokonavého vidu a formu nedokonavého vidu, ďalej že mnoho predponových slovies vyjadruje často tou istou predponou rôzne spôsoby slovesného deja a že napokon mnohé slovesá jestvujú v nezvratnej i vo zvratnej podobe.

Aj pri odvodených slovách sa vyskytujú všetky druhy homonymie: homonymia „etymologická", t. j. homonymia slov „od pôvodu", ktorá je „výsledkom samostatných a navzájom nezávislých spojení nejakej morfémy s tým istým koreňom", ako aj homonymia „historická", ktorá „je výsledkom historických zmien vo vzťahu medzi jednotlivými časťami slova (koreňom a afixami)".[24] Vyskytuje sa tu úplná i čiastočná homonymia.

Problémy homonymie odvodených slov začali si všímať sovietski lexikografi až v poslednom desaťročí.[25] U nás sa týmto problémom dosiaľ nevenovala pozornosť.[26] V tejto štúdii si chceme všimnúť na materiáli slovenského jazyka otázku homonymie predponových slovies. Okrem ojedinelých príkladov sa obmedzujeme na materiál vyexcerpovaný z prvých dvoch dielov Slovníka slovenského jazyka.

Otázka homonymie odvodených slov to je vlastne otázka rozdielov v morfematickej štruktúre rovnako znejúcich odvodených slov. Každý Slovák vie, že slovesá *nadrobiť*[1] *(= na-drobiť)* a *nadrobiť*[2] *(= nad-robiť)* alebo *podrobiť*[1] *(= po-drobiť)* a *podrobiť*[2] *(= pod-robiť)* sú rozličné dvojice slov, ktoré vznikli spojením rozličných slovesných koreňov s rozličnými predponami. Je to vcelku vzácny prípad homonymie predponových slovies. Rozdiel v morfematickom zložení uvedených dvoch dvojíc slovies je zrejmý „na prvý pohľad" každému, kto ovláda slovenčinu.

---

[23] Leksikografičeskij sbornik IV, s. 36.

[24] Pozri v cit. referáte L. Kutinovej, Leksikografičeskij sbornik IV, s. 41.

[25] Tamže, s. 41.

[26] Výnimkou je dielo A. V. Isačenka *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka..., Morfologija II*, Bratislava 1960, v ktorom autor venoval kapitolku homonymii istých predponových slovies pohybu *(glagolov peremeščenija)*, s. 339—344.

V slovenčine sú však omnoho častejšie také prípady homonymie predponových slovies, v ktorých „na prvý pohľad" ide o rovnaké morfematické zloženie. V takýchto prípadoch je pre zistenie homonymie potrebná vedecká analýza.

Všimnime si teraz jazykový materiál. Pre väčšiu prehľadnosť budeme sa pri triedení materiálu pridržať klasifikácie O. S. Achmanovovej.[27] Achmanovová rozlišuje pri predponových slovesách tieto štyri prípady homonymie: 1. čiastočná homonymia vidových foriem, 2. homonymia predpôn (pri totožnosti korennej morfémy), 3. homonymia korennej morfémy pri totožnosti predpony a 4. homonymia oboch morfém. Všetky štyri uvedené prípady homonymie predponových slovies vyskytujú sa, pravda, v nerovnakej miere, aj v slovenčine.

Do prvej skupiny zaraďuje Achmanovová (c. d., s. 144—147) také prípady, v ktorých sa zhoduje jedna z vidových foriem (dokonavá alebo nedokonavá) rozličných slovies. Avšak Achmanovová chápe takúto možnosť príliš široko a vidí homonymá i tam, kde v skutočnosti ide o jediné sloveso, resp. o jedinú vidovú formu (nie o homonymné vidové formy dvoch slovies). Napr. sloveso *vydrať* v ruštine je podľa mojej mienky dokonavou vidovou formou len k nedok. *vydirať* (presnejšie *vydirať* je nedokonavá forma k dok. *vydrať*), nie i k *drať*, ako myslí Achmanovová.

K takémuto nadbytočnému vytváraniu homoným z jednotlivých vidových foriem možno dospieť vtedy, ak sa presne nerozlišuje slovesný vid od spôsobu slovesného deja.

Pravda, v slovenčine (aj v iných slovanských jazykoch) jestvujú také dvojice slovies, pri ktorých je niektorá vidová forma skutočne homonymná. Sú pritom tri rozličné možnosti: a) zhoduje sa nedokonavý vid dvoch rozdielnych slovies, b) zhoduje sa dokonavý vid dvoch rozdielnych slovies a c) zhoduje sa nedokonavý vid jedného slovesa s dokonavým vidom druhého slovesa.

Príklady:

a) *dodierať*[1] *(do koho)* bez dok. (podpichovať, dráždiť, dobiedzať) — *dodrať*[2] *(čo)* k *dodrať*; *donášať*[1] k *doniesť* (=prinášať, napr. *donášať zprávy)* — *donášať*[2] k *donosiť* (napr. *donášať šaty po niekom); dojedať*[1] *(čo)* k *dojesť* (napr. *dojedať večeru)* — *dojedať*[2] expr. *(do koho)* bez dok. (domŕzať, dobiedzať); *dopekať*[1] *(čo)* k *dopiecť* — *dopekať*[2] bez dok. [1. (o slnku) páliť, pripekať; 2. expr. *(koho)* znepokojovať, trápiť; 3. expr. *(do koho i bezpredm.)* dobiedzať, dopaľovať]; *nanášať*[1] kraj. *(koho, čo)* bez dok. (nosiť) — *nanášať*[2] k *naniesť*[2] [1. *(čo)* znášať na hromadu; 2. *(čo)* pokrývať, natierať niečo tenkou vrstvou niečoho, napr. *nanášať farbu na papier;* 3. *(čo)* zaznačovať graficky, napr. *nanášať vzdialenosti*

[27] *Očerki* ..., s. 144.

na priamku); navážať[1] hovor. expr. *(koho, čo)* bez dok. (voziť, napr. *navážať niekoho autom)* — *navážať*[2] k *naviezť* (napr. *navážať zem niekam); napádať*[1] *(koho, čo)* k *napadnúť*[3] (robiť útoky na niekoho, na niečo, napr. *napádať pokojné dediny, obyvateľstvo)* — *napádať*[2] bez dok. (krívať, napr. *napádať na ľavú nohu);*

b) *napadnúť*[1] k *padať*, resp. bez nedok. (nahromadiť sa padaním, napadať, napr. *napadlo snehu)* — *napadnúť*[2] *(komu, zried. i koho)* k nedok. *napadať*[2] (prísť na um, napr. *čo ti to napadlo?)* — *napadnúť*[3] *(koho, čo)* s nedok. *napádať*[1] (zaútočiť na niekoho, na niečo, prepadnúť niekoho, niečo, napr. *napadnúť niekoho zozadu); naniesť*[1] *(čo, čoho)* k *niesť*, resp. bez nedok. (o hydine a vtákoch) — *naniesť*[2] s nedok. *nanášať* (pozri pod a));

c) *dolietať*[1] dok. (prestať lietať) — *dolietať*[2] nedok. k *doletieť* (doletovať, napr. *holub dolietal každý deň; z diaľky dolietalo hrmenie); nalietať*[1] dok. (1. dosiahnuť lietaním istú mieru, napr. *letec nalietal 10 000 km;* 2. lietaním sa niekam dostať vo väčšom množstve, napr. *do izby nalietalo veľa múch)* — *nalietať*[2] nedok. (prilietať, nalietavať nad niečo, napr. *lietadlo práve nalieta na pristávaciu plochu); namáčať*[1] i zvratné *namáčať sa*[1] nedok. k *namočiť, namočiť sa* (napr. *namáčať pero do atramentu)* — *namáčať*[2] i zvratné *namáčať sa*[2] dok. (namočiť, namočiť sa);[23] *nasadať*[1] nedok. k *nasadnúť*[1] (nastupovať do dopravného prostriedku alebo vysadať na dopravný prostriedok) — *nasadať*[2] dok. k *sadať* (nausadzovať sa, napr. *prach nasadal na nábytok);* sem patria aj homonymá *dospievať*[1, 2] nedok. — *dospievať*[3] dok. a *napadať*[1] dok. — *napadať*[2] nedok., uvedené v 1. časti článku; takmer pravidelne sú v slovenčine homonymá so základom *chodiť: nachodiť sa*[1] nedok. (nachádzať sa) — *nachodiť sa*[2] dok. spôsob slovesného deja k *chodiť* (veľa chodiť); obdobne *pochodiť*[1] dok. (obísť — v rozličných významových odtienkoch) — *pochodiť*[2] nedok. (pochádzať); *prechodiť*[1] *(čo)* dok. (chodením prekonať; chodením stráviť istý čas, napr. *prechodiť chorobu, prechodiť celú noc)* — *prechodiť*[2] nedok. (prechádzať, napr. *prechodiť cez rieku); vychodiť*[1] *(čo)* dok. (chodením niekam dosiahnuť istý cieľ, napr. *vychodiť školu)* — *vychodiť*[2] nedok. (vychádzať, napr. *nevychodiť na ulicu).*

Niektoré homonymá uvedených typov sa spracúvajú v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) ako rozličné významy v rámci jedného hesla. Za homonymá možno pokladať napr. tieto slovesá:

---

[23] Je pozoruhodné, že slovesá *namáčať*[1]*/namáčať sa*[1] nedok. — *namáčať*[2]*/namáčať sa*[2] dok. chápeme ako homonymá, teda ako dve slovesá, a nie ako jedno obojvidové sloveso. Iste k tomu prispieva vidový vzťah nedok. formy *namáčať*[1]*/namáčať sa*[1] k dok. slovesu *namočiť/namočiť sa.*

Podľa mojej mienky treba pokladať za čiastočné homonymá aj také slovesá, ktorých infinitív a všetky tvary utvorené z infinitívneho kmeňa majú zhodnú formu, ale tvary utvorené z prézentného kmeňa sa odlišujú. Je to napr. dvojica slovies *povedať*[1], *povie* dok. — *povedať*[2], povedá nedok. a príslušné predponové odvodeniny: *napovedať*[1], *napovie* dok. — *napovedať*[2], *napovedá* nedok.; *odpovedať*[1], *odpovie* dok. — *odpovedať*[2], *odpovedá* nedok.; *predpovedať*[1], *predpovie* dok. — *predpovedať*[2], *predpovedá* nedok.; *vypovedať*[1], *vypovie* dok. — *vypovedať*[2], *vypovedá* nedok. Prof. Isačenko (c. d., s. 146) pokladá tieto slovesá za „dvojvidové", pravda, len v tvaroch utvorených z infinitívneho kmeňa. Proti takémuto chápaniu hovorí však aj okolnosť, že sa významy príslušných dvojíc celkom nekryjú. Za obojvidové možno však v slovenčine pokladať napr. sloveso *nazdať sa,* ktoré je v Slovníku slovenského jazyka spracované ako homonymná dvojica *nazdať sa*[1] dok. a *nazdať sa*[2] nedok.

doháňať[1] nedok. k *dohoniť* [1. *(koho, čo)* dostihovať, dobehovať; 2. *(čo)* usilovať sa dohoniť niečo zameškané] — *dohánať*[2] nedok. k *dohnať* [1. obyč. opak. *(čo, zried. i koho)* priháňať na určité miesto, napr. *dohánať statok k studni;* 2. *(koho k čomu)* donucovať, nútiť, napr. *bieda ich dohánala k zúfalstvu*) — v SSJ spracované ako štyri významy slovesa *dohánať; dohliadnuť*[1] dok. bez nedok. (dovidieť niekam) — *dohliadnuť*[2] *(na koho, na čo)* dok. s nedok. *dohliadať* (dozrieť, dať pozor) — SSJ spracované ako dva významy slovesa *dohliadnuť; dohodiť*[1] *(čo)* dok. (hodiť niečo po určitú hranicu, napr. *dohodiť kameň k potoku)* — *dohodiť*[2] *(čo)* dok. s nedok. *dohadzovať* (doložiť, pridať pri jednaní, pri kúpe, napr. *dohodiť pár korún)* — v SSJ spracované ako dva významy slovesa *dohodiť;* na dve homonymá by bolo treba rozdeliť aj heslo *dopadnúť*[1], ktoré má v SSJ dva významy: 1. *(na čo, do čoho i bezpredm.)* padnúť, napr. *dopadnúť na zem* (s nedok. *dopadať);* 2. hovor. skončiť sa, podariť sa, vypáliť, napr. *všetko dobre dopadlo* (bez nedok).[29] Podobných príkladov by sa dalo uviesť viac.

Omnoho zložitejšie sú problémy homonymie slovesných predpôn, kde niet opory v takých gramatických príznakoch, ako je rozdiel vidu. Viacerí sovietski bádatelia, medzi nimi Vinogradov, Achmanovová a i., pokladajú homonymiu niektorých slovesných predpôn v ruštine za dokázanú. Achmanovová (c. d., 148—150) uviedla celý rad slovesných predpôn, pri ktorých podľa jej mienky treba v ruštine za istých podmienok rátať s homonymiou. Niektoré sovietske slovníky z posledných rokov, ktorých autori prijali myšlienku o homonymii niektorých slovesných predpôn, členia viaceré predponové slovesá s tým istým základom a s tou istou predponou na homonymá, pričom jediným popudom k tomu je často iba rôzny význam predpony. Najďalej v tejto veci zašiel S. I. Ožegov v 4. vydaní svojho známeho *Slovníka ruského jazyka.* Avšak diskusia o problémoch homoným (úvodný referát i mnohé diskusné príspevky) ukázala, že v chápaní homonymie jednotlivých slovesných predpôn sa názory bádateľov a lexikografov veľmi rozchádzajú. L. L. Kutinová vo svojom referáte formulovala o homonymii predpôn takýto záver: Každá „predpona má svoj systém významov..." „Ak tento systém vystupuje pri spájaní so slovesným základom v plnom objeme alebo v značnej časti svojho objemu, drží pokope významy slovesa."[30]

Uvedenú tézu bude treba overiť na bohatom materiáli. Za nesporné možno pokladať to, že blízke významy slovesnej predpony neutvárajú homonymiu slovesa, kým vzdialené, protichodné, nesúvisiace významy tej istej predpony môžu byť príčinou vzniku homonymie niektorých predpo-

[29] V 2. význame je sloveso *dopadnúť* asi kalk z nemčiny *(ausfallen),* prevzatý cez češtinu. Významová súvislosť so základným slovesom *padnúť* je tu celkom porušená. Preto tu predpona *do-* nie je natoľko samostatnou morfémou ako pri 1. význame. Prispieva k tomu aj okolnosť, že v tomto význame k slovesu *dopadnúť* nejestvuje nedokonavý vid.

[30] Leksikografičeskij sbornik IV, s. 54.

nových slovies. Som však toho názoru, že problém homonymie slovesných predpôn bude možno doriešiť iba prihliadnutím k spôsobu slovesného deja, ktorého význam pre pochopenie gramatických a slovotvorných vzťahov slovanského slovesa zdôraznil u nás A.V. Isačenko.

Pretože otázka homonymie slovesných predpôn v slovenčine nebola doteraz predmetom výskumu, všimneme si tu iba jeden typ čiastočnej homonymie predponových slovies, ktorý naša lexikografia dosiaľ vôbec nerešpektuje. Ide vlastne o vzťah predponových zvratných slovies istých typov k príslušným nezvratným slovesám.

V československej lexikografii sa nespracúvajú zvratné slovesá, ku ktorým jestvuje paralelné nezvratné sloveso, ako osobitné heslá, ale uvádzajú sa ako osobitné významy príslušných nezvratných slovies (takúto prax má *Příruční slovník jazyka českého* a Trávníčkov *Slovník jazyka českého)* alebo sa hniezdujú za dvoma zvislými čiarami v hesle príslušného nezvratného slovesa (tak to robí SSJ i *Slovník spisovného jazyka českého).* Takáto prax môže byť do istej miery odôvodnená pri niektorých typoch zvratných slovies, ako je napr. typ *česať sa* (kde „sa" vyjadruje vlastne predmet nezvratného slovesa *česať)* alebo *biť sa* (kde „sa" vyjadruje vzájomnosť podmetov a predmetov zároveň). Avšak v českých a slovenských slovníkoch uplatňuje sa spomenutá prax s takou dôslednosťou, že je to často v rozpore s výsledkami jazykovej analýzy.

V SSJ uvádzajú sa v jednom hesle napr. aj takéto rôznorodé slovesá:

dobiť 1. prestať biť, skončiť bitie; 2. *(koho, čo)* veľmi zbiť, ubiť na smrť; 3. *(koho, čo)* zabiť, doraziť || *dobiť sa (ku komu, k čomu, do čoho)* nasilu vojsť, vniknúť niekam

dobíjať 1. prestávať biť, dokončovať bitie (o hodinách); 2. *(koho, čo)* dokončovať zabíjanie, dorážať; 3. *(do koho, na koho i bezpredm.)* robiť na niekoho nátlak, dorážať || *dobíjať sa (ku komu, k čomu, do čoho)* usilovať sa nasilu vojsť, vniknúť niekam[31]

dočítať (čo i bezpredm.) skončiť čítanie, prestať čítať, prečítať do konca || *dočítať sa (o čom, o kom, so spoj. že, zastar. i čoho)* dozvedieť sa čítaním

---

[31] Je evidentné, že sloveso *dobiť sa* už pre svoj význam nepatrí k slovesu *dobiť,* práve tak ako nedokonavé *dobíjať sa* nepatrí k *dobíjať.* Pri oboch týchto zvratných slovesách sa už stratila významová súvislosť so základným slovesom *biť,* kým pri nezvratnom slovese *dobiť* i pri prvých dvoch významoch nedokonavého *dobíjať* je táto súvislosť zrejmá. Naproti tomu pri treťom význame slovesa *dobíjať* je významová súvislosť so základným slovesom *biť* už porušená. Tam, kde je významová súvislosť predponového slovesa so základným slovesom jasná, je medzi predponou a slovesným základom zreteľný morfematický švík. Tam, kde niet jasnej významovej súvislosti, oslabuje sa aj morfematické rozhranie medzi predponou *do-* a slovesným základom. Takto vzniká homonymia. Uvedené slovesá by teda mali byť v slovníku spracované v piatich heslách: *dobiť, dobiť sa, dobíjať*[1] (s dvoma významami), *dobíjať*[2], *dobíjať sa.*

dohnať 1. *(koho, čo)* prihnať na určité miesto; 2. *(koho k čomu)* prinútiť, donútiť; 3. *(čo)* dohoniť niečo zameškané || *dohnať sa* expr. rýchle prísť, pribehnúť, prihnať sa

dohrabať skončiť hrabanie || *dohrabať sa* expr. *(k čomu, čoho i bezpredm.)* ťažko, s námahou sa dostať niekam[32]

doliezť 1. lezením sa niekam dostať, priliezť; 2. hovor. expr. pomaly, neskoro prísť niekam || *doliezť sa* expr. *(čoho, z čoho komu)* dostať sa, ujsť sa

domlieť dokončiť mletie || *domlieť sa* expr. vo veľkom počte prísť, dohrnúť sa

dosypať (čoho, čo, čo čím) doplniť sypaním, prisypať || *dosypať sa* hovor. expr. prísť, dohrnúť sa

dotĺcť 1. *(čo i bezpredm.)* prestať tĺcť, ukončiť tlčenie; 2. expr. *(koho, čo)* veľmi zbiť, ubiť; 3. expr. *(čo)* rozbiť viac kusov niečoho, porozbíjať, potĺcť || *dotĺcť sa* 1. poudierať sa, poraniť sa; poškodiť sa pri spadnutí, pri doprave ap.; 2. expr. prísť, dôjsť niekam

nafajčiť narobiť fajčením veľa dymu || *nafajčiť sa* veľa fajčiť, vyfajčiť

nachádzať i *nachodiť (čo, koho)* dosahovať niečo ako výsledok hľadania alebo mimovoľne, dospievať k niečomu || *nachádzať sa* i *nachodiť sa*[1] 1. (pri počítaní) byť obsiahnutý; 2. kniž. byť, vyskytovať sa (miestne); 3. kniž. byť (o stave): *n. sa v zlom stave*[33]

nalietať dok. 1. dosiahnuť lietaním istú mieru; 2. vletovaním, letom sa niekam dostať (vo väčšom množstve) || *nalietať sa* veľa lietať; pren. expr. veľa chodiť, behať ap.

namlieť 1. (čo, čoho) získať, pripraviť mletím; 2. expr. zried. *(koho, komu čo)* zbiť, ubiť: *Švihlami chrbát ti namelú.* (Ráz.-Mart.) || *namlieť sa* expr. 1. prísť vo väčšom množstve, nahrnúť sa; 2. veľa nahovoriť, narozprávať sa

nanosiť (čo, čoho) nosením nahromadiť, naznášať, podonášať || *nanosiť sa* 1. *(čoho i bezpredm.)* veľa nosiť; 2. hovor. vniknúť, dostať sa niekam, k niečomu, do blízkosti niečoho, usadiť sa, zahniezdiť sa niekde; 3. expr. *(do koho)* oboriť sa na niekoho[34]

naprášiť 1. zvíriť, spôsobiť prach; 2. zried. *(čo)* posypať prachom, poprášiť: *n. si vlasy* || *naprášiť sa* neos. (o prachu) vniknúť, dostať sa niekam

natĺcť 1. *(čoho, čo)* tlčením pripraviť isté množstvo; 2. *(čoho, čo)* tlčením, údermi niekam vpraviť, vtĺcť; 3. *(koho)* zbiť, ubiť; poraziť || *natĺcť sa* expr. veľa chodiť, cestovať

navoziť (čo, čoho) vozením nahromadiť || *navoziť sa* 1. veľa sa voziť; 2. *(koho, čoho)* veľa voziť

---

[32] Podobne aj zvratné sloveso *hrabať sa* je v SSJ spracované v jednom hesle so slovesom *hrabať*, hoci prvý význam slovesa *hrabať sa* (expr. s námahou, nemotorne ísť, liezť niekam) nemá nič spoločného s významami slovesa *hrabať*.

[33] Skutočnosť, že zvratné sloveso *nachádzať sa (nachodiť sa)* je iné sloveso ako nezvratné *nachádzať (nachodiť)*, potvrdzujú i slovotvorné vzťahy. Nezvratné *nachádzať (nachodiť)* patrí k dokonavému slovesu *nájsť*, kým zvratné *nachádzať sa (nachodiť sa)* nemá dokonavý vidový korelát. Ide tu teda o čiastočné homonymá.

[34] Nielen *nanosiť* a zvratné *nanosiť sa* nepatria k sebe (odlišujú sa navzájom nielen významom, ale aj spôsobom slovesného deja), ale okrem toho aj zvratné *nanosiť sa* treba rozčleniť na dve homonymá, z ktorých prvé (1. význam) má nielen iný lexikálny význam, ale aj iný spôsob slovesného deja ako druhé (2. a 3. význam).

Ako ukazujú uvedené príklady a stovky iných v oboch dieloch SSJ, všetky typy zvratných slovies okrem reflexív tantum[35] sa v SSJ v zásade hniezdujú k nezvratným slovesám, akoby každé zvratné sloveso, ktoré má spoločný koreň s niektorým nezvratným slovesom, nejako patrilo k tomuto slovesu. V skutočnosti však v mnohých prípadoch, a najmä pri predponových slovesách, to nie je tak. Z uvedených príkladov vidno, že niektoré predponové zvratné slovesá sú odvodené od nezvratných slovies, iné od zvratných slovies. Napr. slovesá *dočítať sa, nalietať sa* a i. sú odvodené od nezvratných slovies *čítať, lietať*, a to „prerývaným" formantom *do- ... sa*, resp. *na- ... sa*. Slovesá tohto typu (v slovenčine je to typ, najmä pri predpone *na-*, veľmi produktívny) patria teda v istom zmysle k základným nezvratným slovesám *čítať, lietať* ap. (potvrdzuje to ich význam), a nie k odvodeným predponovým slovesám *dočítať, nalietať*, ktoré sú tiež odvodené od základných slovies *čítať, lietať*, ale iba predponou *do-*, resp. *na-*, teda iným spôsobom ako predponové zvratné slovesá. Pritom tieto predpony pri nezvratných slovesách vyjadrujú spravidla iné spôsoby slovesného deja ako tie isté predpony v spojení s formantom *sa*. Často sa oba typy predponových slovies odlišujú aj lexikálnym významom. Ide tu teda o čiastočnú homonymiu zvratných a nezvratných slovies. Pravda, je to čiastočná homonymia iného typu ako v tých prípadoch, kde sa zhodujú iba niektoré tvary dvoch rozličných slov. V tomto prípade sa zdanlivo zhodujú všetky tvary oboch slovies, ibaže tvary zvratného slovesa majú navyše formant *sa*. Na rozdiel od čiastočnej homonymie v bežnom zmysle bolo by možné v tomto prípade hovoriť o neúplnej homonymii.

Obdobne je to s predponovými zvratnými slovesami odvodenými od základných zvratných slovies. Z nášho materiálu patria sem napr. slovesá *dohnať sa, dohrabať sa, domlieť sa, dosypať sa, dotĺcť sa, naprášiť sa, natĺcť sa*, odvodené predponou *do-*, resp. *na-* od základných zvratných slovies *hnať sa, hrabať sa, mlieť sa, sypať sa, tĺcť sa, prášiť sa*, a nie od nezvratných predponových slovies *dohnať, dohrabať, dosypať, dotĺcť, naprášiť, natĺcť*. Fakt, že sa predponové zvratné slovesá typu *dohnať sa, naprášiť sa* tvoria priamo od príslušných základných zvratných slovies, potvrdzuje sa pravidelnosťou tvorenia takýchto slovies od reflexív tantum: *smiať sa — nasmiať sa, radovať sa — naradovať sa, zaradovať sa* ap. Opäť teda dvojice slovies *dohnať — dohnať sa, dohrabať — dobrabať sa, naprášiť — naprášiť sa* nepatria k sebe, a to ani z hľadiska slovotvorného, ani spôsobom slovesného deja a často ani lexikálnym významom. Aj tu

[35] Tzv. zvratné pasívum a zvratné tvary nezvratných slovies sa v SSJ nezachycujú. Vyskytujú sa však v ilustračnom materiáli pri príslušných nezvratných slovesách.

ide o čiastočné, resp. neúplné homonymá, ktoré majú byť v slovníku spracované vždy ako dve samostatné heslá.

Pri niektorých predponových zvratných slovesách tohto typu sú zaujímavé pomery. Napr. slovesá *namlieť sa, navoziť sa* a obdobne *natrápiť sa* a i. majú dva významy, z ktorých v jednom patria k základnému nezvratnému slovesu, v druhom k základnému zvratnému slovesu. To isté platí o prvých dvoch významoch slovesa *nanosiť sa.* Nejde tu o homonymá? Zo striktne teoretického hľadiska sú to homonymá. Je však otázka, či si niekto túto homonymiu uvedomuje a či ju treba vyznačovať v slovníku. Domnievam sa, že nie.

Treba ešte spomenúť, že SSJ nie je v hniezdovaní zvratných slovies k nezvratným celkom dôsledný. V istých prípadoch, najmä tam, kde medzi zvratným a nezvratným slovesom je veľký významový rozdiel, spôsobený významovými rozdielmi v korennej morféme (tretia skupina Achmanovovej), spracúva sa zvratné sloveso ako samostatné heslo. Tak sú celkom náležite ako dve heslá spracované napr. tieto dvojice slovies:

dohárať (nedok. k *dohoniť* i k *dohnať;* významy pozri vyššie) a *dohárať sa* (škriepiť sa, dohadovať sa, vadiť sa); *dopustiť* (1. dovoliť, privoliť, dať súhlas k niečomu; 2. pripustiť o niekom niečo zlého; 3. zoslať, poslať, obyč. nešťastie; 4. zastar. pripustiť) a *dopustiť sa* (spáchať, vykonať niečo: *d. sa chyby); nadýchať* (navypúšťať niekam dychu, navydychovať) a *nadýchať sa* (nabrať, načerpať dýchaním vzduch, plyn ap. do pľúc); *nahovoriť* (1. ovplyvniť niekoho, aby niečo urobil, naviesť, zviesť rečami; 2. nanútiť niekomu nejakú mienku, presvedčiť niekoho rečou, navrávieť; 3. pohovoriť, porozprávať, narozprávať; 4. hovor. sprostredkovať manželstvo, známosť) a *nahovoriť sa* (veľa hovoriť, rozprávať); *nahrať* (1. zachytiť na zvukový pás alebo na platňu; 2. šport. poslať loptu, puk ap. smerom k spoluhráčovi, prihrať) a *nahrať sa* (veľa sa hrať); *namoriť* (odb. vykonať, urobiť morenie, napustiť, natrieť moridlom) a *namoriť sa* (vykonať veľa vyčerpávajúcej práce, prekonať veľa námahy, veľa sa trápiť, natrápiť sa); *namrznúť* (1. nahromadiť sa na niečom účinkom mrazu, mrznutia; 2. trocha zamrznúť, trocha sa poškodiť mrazom) a *namrznúť sa* (vytrpieť veľa zimy, chladu); *naradiť* (poradiť niekomu, dať radu) a *naradiť sa* (veľa sa radiť); *narozťahovať* (rozťahať, porozťahovať väčšie množstvo niečoho) a *narozťahovať* sa (expr. veľa, dlho sa rozťahovať); *nasúdiť* (vymerať ako trest, pokutu) a *nasúdiť sa* (veľa sa súdiť); *naťať* (trocha zaťať do niečoho) a *naťať sa* (hovor. expr. opiť sa); *nažalovať* (1. povedať na niekoho žalobu, obviniť niekoho pred niekým; 2. zried. predniesť viac žalôb, sťažností, vyžalovať) a *nažalovať sa* (veľa sa žalovať) a i.

Ako vidno z uvedených príkladov, v SSJ sa niekedy spracúvajú ako samostatné heslá aj také typy zvratných slovies, ktoré sa v desiatkach obdobných prípadov hniezdujú (porov. dvojice *nadýchať — nadýchať sa, nahovoriť — nahovoriť sa, nahrať — nahrať sa, namrznúť — namrznúť sa, naradiť — naradiť sa, narozťahovať — narozťahovať sa, nasúdiť — nasúdiť sa, nažalovať — nažalovať sa* s obdobnými typmi uvedenými vyššie).

Sporný je spôsob spracovania slovies *nahrbiť* a *nahrbiť sa* (zvratné sloveso sa člení na homonymá, pričom sa *nahrbiť sa*[1] hniezduje k *nahrbiť*). V iných podobných prípadoch sa takéto slovesá spracúvajú v jednom hesle.

Uvedené nedôslednosti ukazujú, že autori prvých dvoch dielov SSJ (aj ja patrím medzi nich) si uvedomovali problém homonymie predponových slovies, avšak nevedeli ho ešte uspokojivo vyriešiť. Okrem toho uvedené nedôslednosti upozorňujú na to, že bude treba zrevidovať a podľa môjho názoru opustiť tradíciu hniezdovania zvratných slovies. Vedecká lexikografia nesmie podporovať nesprávne predstavy o slovotvorných vzťahoch odvodených slov. Rozmanité typy zvratných slovies s rozličnými významovými odtienkami vyžadujú, aby boli v slovníkoch spracúvané ako samostatné heslá.

Dotkneme sa ešte letmo tretej a štvrtej skupiny predponových slovesných homoným podľa uvedenej klasifikácie O. S. Achmanovovej. Vyššie sme uviedli niekoľko príkladov zo SSJ na samostatné spracovanie paralelných zvratných a nezvratných slovies. Niektoré z nich možno zaradiť do tretej, iné (napr. *dopustiť — dopustiť sa, naťať — naťať sa)* skôr do štvrtej skupiny (hranica medzi oboma skupinami je plynulá).

Ešte niekoľko príkladov na homonymiu korennej morfémy pri predponových slovesách (tretia skupina):

dojedať[1] (nedok. k *dojesť)* — *dojedať*[2] [*(do koho)* domŕzať, doberať, dráždiť, dobiedzať]; *dokopať*[1] [dokončiť kopanie, prestať kopať (zem)] — *dokopať*[2] [*(koho, čo)* nakopať, skopať nohou]; *dokúriť*[1] (prestať kúriť) — *dokúriť*[2] (expr. náhle prísť, prihnať sa); *dokvitnúť*[1] (prestať kvitnúť) — *dokvitnúť*[2] (hovor. expr. náhle, nečakane, znenazdajky prísť, objaviť sa); *dopadnúť*[1] [1. padnúť (napr. *lopta dopadla na zem);* 2. hovor. skončiť sa, podariť sa (napr. *skúška dobre dopadla*)][36] — *dopadnúť*[2] (1. prichytiť, pristihnúť, lapiť; 2. zried. pochytiť, popadnúť); *dopáliť*[1] (hovor. expr. nahnevať, nazlostiť, najedovať) — *dopáliť*[2] (hovor. expr. nečakane, náhle prísť, pribehnúť niekam); *dopekať*[1] (nedok. k *dopiecť)* — *dopekať*[2] [1. (o slnku) páliť, silno hriať, pripekať; 2. expr. znepokojovať, trápiť, škrieť; 3. expr. dobiedzať, dotierať, dopaľovať]; *doraziť*[1] (zabiť, dobiť) — *doraziť*[2] (prísť, dostať sa niekam); *dorážať*[1] [1. *(na koho i bezpredm.)* naliehať, znepokojovať niekoho, dotierať, dobiedzať, dojedať; 2. dostávať sa, prenikať, doliehať niekam] — *dorážať*[2] (dobíjať, ničiť); *doriadiť*[1] (1. skončiť riadenie, čistenie, doupratovať, 2. kraj. odchovať, vypestovať) — *doriadiť*[2] (1. pošpiniť, znečistiť; 2. zohaviť, znetvoriť, dokaličiť, narobiť na niečom veľa škody); *dosadiť*[1] (sadením doplniť, dodatočne zasadiť) — *dosadiť*[2] (1. uviesť do úradu, ustanoviť v nejakej hodnosti; 2. odb. umiestniť ako náhradu za niečo, nahradiť; mat. uviesť do algebrických výrazov zvláštne čísla); *dotlačiť*[1] (tlačením dopraviť na určité miesto) — *dotlačiť*[2] (1. dokončiť tlač; 2. z pôvodnej sadzby dodatočne vytlačiť určitý počet exemplá-

[36] Pozri vyššie pozn. 29 o homonymii tohto slovesa.

rov); *dovrieť*[1] (celkom zavrieť) — *dovrieť*[2] (prestať vrieť); *dozrieť*[1] (stať sa zrelým, úplne sa vyvinúť) — *dozrieť*[2] (1. dať pozor, dohliadnuť; 2. postihnúť zrakom, spozorovať, zbadať) — čiastočná homonymia, lebo prézentné tvary sa nezhodujú.

Za sporné pokladám členenie na homonymá pri slovesách *dopočuť*[1] (1. postihnúť sluchom, začuť; 2. zried. dopočuť sa) — *dopočuť*[2] [(v zápore) slabo, zle počuť]; *dospieť*[1] (dôjsť, prísť, dostať sa niekam, dosiahnuť, docieliť niečo) — *dospieť*[2] [dosiahnuť fyzickú (pohlavnú) zrelosť, úplne sa vyvinúť] a obdobne *dospievať*[1] — *dospievať*[2] (pozri vyššie pozn. 12). Naproti tomu pri *dožrať* (1. dokončiť žranie, prestať žrať; 2. expr. nahnevať, nazlostiť, napáliť) a takisto pri *dožierať* ide nepochybne o homonymá.

Pomerne veľké percento z uvedených príkladov *(dojedať*[1] — *dojedať*[2], *dokopať*[1] — *dokopať*[2], *dokúriť*[1] — *dokúriť*[2], *dokvitnúť*[1] — *dokvitnúť*[2], *dopekať*[1] — *dopekať*[2], *dorážať*[1] — *dorážať*[2], *doriadiť*[1] — *doriadiť*[2], *dovrieť*[1] — *dovrieť*[2], podobne i *dožrať* a *dožierať)* by vlastne patrilo do štvrtej skupiny Achmanovovej (homonymia korennej i predponovej morfémy), ak pravda, v slovenčine možno hovoriť o homonymii predpony *do-*. Táto otázka je zatiaľ otvorená.

Cieľom tejto štúdie bolo v súvislosti s lexikografickou prácou u nás a s najnovšími sovietskymi prácami upozorniť na aktuálne problémy homonymie predponových slovies v spisovnej slovenčine. Rozbor materiálu zo SSJ ukázal veľkú nejednotnosť v spracovaní predponových slovies z hľadiska homonymie. Ukazuje sa naliehavo potrebné riešiť pri predponových slovesách otázky slovotvorných vzťahov, najmä vzťahov zvratných a nezvratných slovies. Pojem spôsobu slovesného deja, na ktorý upozornili viacerí bádatelia, ukazuje sa plodný aj pri problémoch homonymie predponových slovies.

Podrobný sémantický a morfematický rozbor predponových, najmä zvratných slovies v slovenčine potvrdzuje tézu, že rôzny pôvod slov je najspoľahlivejším kritériom homonymie. Pravda, nejde len o otázku pôvodu slov v tradičnom etymologickom chápaní (o rôznu etymológiu), ale o širšiu otázku vzniku slov, o otázku, z akých prvkov a ako je slovo utvorené. Z hľadiska homonymie je pri odvodených slovách rozhodujúci práve rôzny spôsob vzniku daných dvoch alebo viacerých slov. Veď slová vznikajú v jazyku ustavične a v slovanských jazykoch sú to najmä odvodené slová, teda aj predponové slovesá, ktoré sa stále tvoria podľa istých produktívnych typov. Pre otázku totožnosti, resp. rozdielnosti dvoch alebo viacerých odvodených slov má veľký význam okolnosť, či sú utvorené podľa toho istého modelu, alebo podľa rozličných modelov. Vznik odvodeného slova a jeho slovotvorný model určujú totiž aj jeho

základný slovotvorný vzťah, t. j. vzťah k základnému slovu, a tým aj jeho významovú náplň. Ukazuje sa to napr. na slovesách *dohnať sa, dohrabať sa, dosypať sa,* ktoré v zhode so základnými zvratnými slovesami *hnať sa, hrabať sa, sypať sa,* od ktorých sú odvodené, majú inú významovú náplň ako nezvratné slovesá *dohnať, dohrabať, dosypať,* odvodené od základných slovies *hnať, hrabať, sypať.* Z toho vyplýva, že pri otázke homonymie odvodených slov treba plne rešpektovať základný slovotvorný vzťah. Ostatné slovotvorné vzťahy, podobne ako gramatické ukazovatele, nie sú pre problém hraníc homonymie a polysémie dôležité.

Avšak ani princíp pôvodu (vzniku) slova nemožno pri určovaní hraníc homonymie a polysémie absolutizovať. Slová rôzneho pôvodu môžu sa z významovej stránky zblížiť a časom splynúť v jedno slovo s istými významovými odtienkami. Je úlohou lexikografov zistiť, v ktorých konkrétnych prípadoch takéto splynutie nastalo.

Vcelku sú problémy homonymie odvodených slov, najmä predponových slovies omnoho zaujímavejšie a vedecky plodnejšie ako otázky homonymie základných slov. Otázku homonymie jednotlivých slovesných predpôn v slovenčine bude treba riešiť v osobitných štúdiách.

TRPNÉ PRÍČASTIE SLOVIES VZORU *BRAŤ*

Ladislav Dvonč

I

E. Pauliny[1] uvádza, že slovesá vzoru *brať* tvoria trpné príčastie oboma príponami, t. j. príponou *-ný* aj *-tý: brať — bratý, braný, prať — pratý, praný, mlieť — mletý, mlený.* Toto určenie má aj J. Ružička vo svojej štúdii o tvorení tohto slovesného tvaru[2], ďalej *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953[3] a z r. 1957[4], ako aj najnovšia *Slovenská gramatika.*[5]

---

[1] E. Pauliny, *Slovenské časovanie,* Bratislava 1949, 51.
[2] J. Ružička, *O tvorení trpného príčastia,* SR 18, 1952/1953, 178.
[3] *Pravidlá slovenského pravopisu,* Bratislava 1953, 95.
[4] *Pravidlá slovenského pravopisu,* zrevid. vyd., Bratislava 1957, 101.
[5] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* Martin 1953, 184; 3. vyd., Martin 1955, 257.

Otázky tvorenia trpného príčastia slovies vzoru *brať* dotkol sa A. K e d e r v recenzii vysokoškolskej príručky *Slovenština.*[6] Keder tu uvádza, že v niektorých prípadoch je častejšie variant na *-ný*, napr. *zobraný (zobrané diela), vydraný (vydrané ložisko);* ďalej sa zmieňuje, že pri expresivite je tvar na *-tý: nadratý* (= opitý). To je myšlienka nová, ktorá sa v starších prácach nevyskytuje. V týchto prácach sa nehovorí, že je jedna alebo druhá prípona častejšia pri jednotlivých slovesách, ale skôr sa dáva prednosť jednej alebo druhej prípone v rámci celého trpného príčastia. Napríklad E. Pauliny v citovanej práci uvádza na prvom mieste vždy tvary na *-tý* a na druhom mieste tvary na *-ný*, kým J. Ružička má opačné poradie. V jazykových príručkách stretávame sa dokonca aj so slovesami, pri ktorých sa uvádza len tvar trpného príčastia na *-ný* alebo len tvar trpného príčastia na *-tý*, čo by naznačovalo, že pri niektorých slovesách nie sú dvojtvary na *-ný* aj na *-tý*, ale len jeden tvar. Ukazuje to na potrebu preskúmať jednotlivé slovesá tohto vzoru a zistiť skutočný stav v používaní prípon *-ný* a *-tý* pri tvorení trpného príčastia. Pritom sa ukáže, ktorá z oboch prípon je pri jednotlivých slovesách i pri celom vzore častejšia, bežnejšia a ktorá menej častá, zriedkavejšia.[7]

Podľa vymedzenia, ktoré sa podáva v Slovenskej gramatike[8], podľa vzoru *brať — beriem* sa časujú slovesá, ktoré majú prítomníkovú kmeňotvornú príponu *-ie/ø-* a neurčitkovú kmeňotvornú príponu *-a-*, pričom koreň týchto slovies sa mení. Ako príklady sa uvádzajú slovesá: *brať, drať, postlať, prať, žrať, orať.* Do tohto vzoru sa zaraďuje v tejto príručke aj sloveso *mlieť*, lebo v koreni má tú istú alternáciu ako ostatné slovesá tohto vzoru: *mlieť — meliem* ako *brať — beriem.* Spoločne so slovesami *brať, drať* atď. preberá sloveso *mlieť* už E. Pauliny v citovanej práci[9]. V starších prácach sa však sloveso *mlieť* preberalo pri vzore *trieť.*[10] Aj tvorenie trpného príčastia ukazuje, že sloveso *mlieť* patrí do vzoru *trieť*, preto ho tu nebudeme preberať. Všimnime si tu otázku trpného príčastia týchto slovies vzoru *brať* (usporiadaných abecedne): *brať, drať, hnať, orať, prať, stlať, žrať.* Pri každom slovese uvedieme najprv prehľad tvarov trpného príčastia, ako ich uvádzajú jednotlivé jazykové príručky alebo iná jazykovedná literatúra a potom podáme

---

[6] A. K e d e r, *Slovenština* (rec.), SR 23, 1958, 302.

[7] Ide o doplnenie kvalitatívneho rozboru jazyka kvantitatívnou analýzou.

[8] C. d., 174, 3. vyd., 247.

[9] C. d., 39, 51.

[10] S. C z a m b e l, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919, 108; J. D a m b o r s k ý, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I*, 5. vyd., Nitra 1930, 290; B. L e t z, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 344 ho tiež preberá pri vzore *trieť.*

výklad otázky. Opierame sa pritom o vlastný dokladový materiál a o materiál Ústavu slovenského jazyka SAV.

V prehľade literatúry používame tieto skratky:

1. *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1931, Martin 1940, Bratislava 1953, zrevid. vyd., Bratislava 1957 (= P31, P40, P53, P57). — 2. Slovníky: P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*, 2. vyd., Praha — Prešov 1933 (= T2), A. Jánošík — E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského I*, Martin 1946—1949 (= JJ), *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, *II*, Bratislava 1960 (= SSJ I, SSJ II). — 3. Gramatiky: S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, 3. vyd., Martin 1919 (= Cz3), J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946 (= OA), B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950 (= L), E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin 1953 (= SG), 3. vyd., Martin 1955 (= SG3), E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960 (= Py). — 4. Školské učebnice: J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy I*, 5. vyd., Nitra 1930 (= D5), J. Mihál, *Slovenská gramatika s cvičeniami pre I. a II. triedu slovenských gymnázií*, Bratislava 1943 (= M), E. Pauliny — J. Štolc — Š. Peciar — V. Šándor, *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií*, 2. vyd., Bratislava 1953 (= PŠPŠ2), J. Bělič s kolektívom, *Slovenština*, Praha 1957 (= S). — 5. Iné práce: E. Pauliny, *Slovenské časovanie*, Bratislava 1949 (= Py SČ), M. Šalingová, *O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine*, SR 18, 1952/1953, 27—34 (= Š), J. Ružička, *O tvorení trpného príčastia*, SR 18, 1952/1953, 175—178 (= R), A. Zauner, *Praktická príručka slovenského pravopisu*, Martin 1956 (= Z), 2. vyd., Martin 1958 (= Z2), J. Horecký, *Kultúra slovenského slova*, Martin 1956 (=H), 2. vyd., Martin 1958 (= H2).

Na konci uvádzame tvary z diela J. Stanislava *Dejiny slovenského jazyka II*, Bratislava 1958.

II

brať

braný P31 99, *braný, bratý* P40 148, *bratý — braný* P53 95, *braný — bratý* P53 136, *bratý* P57 101, *braný/bratý* P57 145; *braný/bratý* SG 184, SG3 257; *braný* D5 313, *bratý* M 211, *braný/bratý* S 86; *bratý, braný* Py SČ 51, *braný/bratý* R 178, *bratý/braný* Z 161, 183, Z2 163, 195. — *nabraný/nabratý* P53 234, P57 248; SSJ II 216 — *obraný/obratý* P53 253, P57 268; SSJ II 442; *obratý/obraný* Z 161, 222, Z2 163, 293 — *odobraný/odobratý* P53 257, P57 272 — *rozobraný/rozobratý* P53 316, P57 334; S 86: *rozobratý/rozobraný* Z 161, Z2 163, 356 — *ubratý* P53 357, P57 377 — *vybraný/vybratý* P53 375, P57 396; *vybraný* PŠPŠ2 163; *vybraný/vybratý* Š 29, *vybratý/vybraný* Z 161, Z2 163, *vybraný/vybratý* Z 283, Z2 429, *vybratý — vybraný* H 65, H2 72 — *zabratý/zabraný* Z 289, Z2 441.

S. Czambel neuvádza nijaký konkrétny tvar trpného príčastia od slovies vzoru *brať* (Czambel ich preberá pri slovesách vzoru *hrabať*), ale z jeho výkladu vidieť, že uznáva pri nich len tvary na *-ný*. Hovorí (str. 105), že trpné príčastie minulé tvorí sa pri slovesách vzoru *hrabať* výnimočne príponou *-tý* v týchto slovách: *hriaty, (vy)smiaty, liaty, siaty, (za)kliaty, jatý, pojatý, zajatý, sňatý, poňatý, odňatý, vzatý, počatý, načatý, žatý, zožatý, požatý, ťatý, sťatý, odťatý*. Podľa toho pri ostatných slovesách, a teda aj pri slovesách *brať, drať, hnať* atď. je prípona *-ný*.

J. Stanislav uvádza tvary *braný* (409, 495—496), *vybratý* (495—496), *zobratý* (410), *zobraný* (410).

Náš materiál ukazuje na rozdielny stav pri základnom slovese *brať* a príslušných odvodeninách.

Pri slovese *brať* sa používa len prípona *-ný*. V starších príručkách (Czambel, Pravidlá z r. 1931, Damborský) a u Stanislava sa uvádza len tvar *braný*. Až do novších príručiek sa dostal tvar *bratý*, na ktorý nemáme doklady.

Tým sme súčasne vysvetlili, prečo hromadnému pozorovaniu predchádza pozorovanie prípadov b r a n ý c h v jednotlivosti. (Slovenský filozofický časopis) — Bernolák vo svojej teoretickej práci o pravopise spisovnej slovenčiny pokladá za najdôležitejšie, „aby pravidlá písania a tlače boli b r a n é z výslovnosti". (Jazykovedný časopis) — Lenže ich materiál je b r a n ý zo života. (Chrobák) — Najstaršia nevesta Iľa od Jablonekov b r a n á myslí, že jej náleží veslo. (Timrava)

Pri slovesách odvodených predponami od základného slovesa *brať* sú dvojtvary. Pravda, pri jednotlivých slovesách je rozdielny stav v rozložení prípon *-ný* a *-tý*. Situácia pri jednotlivých slovesách nie je pritom vždy úplne jednoznačná. Badať tu skôr len tendenciu používať príponu *-ný* alebo *-tý* podľa významu slovesa. V ďalšom uvedieme príklady na prípady, v ktorých je viac-menej ustálené používanie jednej alebo druhej prípony.

Pri slovese *nabrať* vo vlastnom význame býva obyčajne prípona *-ný*.

Dávid sa ani nedotkol n a b r a n ý c h makarónov. (Jesenský) — Soľou, na vlhkú handričku n a b r a n o u, čistíme vane. (Budovateľ) — Ale už mám n a b r a n é i u toho. (Tajovský)

Vo význame „riasiť" je prípona *-tý*.

Nevesta premenila stuhu, urobiac z nej pekne n a b r a t ú mašľu. (Kukučín) — Ich fazónka je väčšinou ustálená o krátky živôtik, do ktorého je n a b r a t á zvonková suknička. (Slovenský magazín)

Podobne aj v prenesenom význame „nasiaknuť, napáchnuť, naplniť sa".

Pani notárová n a b r a t á je takýmto duchom. (Šoltésová) — I vy ste duchom korvinovským n a b r a t ý? (Kalinčiak) — Došiel som domov n a b r a t ý hodne národným slovenským duchom. (Cirkevné listy) — Vskutku n a b r a t ý pachom-puchom. (Hviezdoslav) — Svetom n a b r a t ý. (Záturecký) — N a b r a t ý si talianskou zradou. (Jégé)

Pri slovese *obrať* vo význame „otrhať (ovocie)" býva prípona *-ný* alebo *-tý*.

Hrušky, o b r a n é zo stromu, nadobudnú zakrátko výbornej chuti a vône. (Řípa) — Včaššie o b r a t é plody dozrejú samy. (Piško) — Na jednom strome bolo o b r a t ý c h 4620 kvetopasom zničených kvetov. (Slovenský ovocinár) — Keď sa zobudil, bol strom do čista o b r a n ý. (A. H. Škultéty)

Vo význame „okradnúť, olúpiť, ožobráčiť“ býva prípona *-tý*.

Oni, boháči, siahnu iba za pokladmi nás chudobných, o všetky prostriedky vzdelanosti o b r a t ý c h. (Janoška) — O všetky svoje skvosty o b r a t ú. (Jesenský) — Tým som myslel nielen nevinne o b r a t é h o o slobodu. (Vajanský) — O b r a t á o všetko hynie a stráca všetko. (Podjavorinská) — O b r a t ý o plod práce prosí blížnych o pomoc. (Rázusová-Martáková)

Pri slovese *odobrať* sa vcelku rovnako používajú obe prípony. Napríklad vo význame „uznať za spôsobilého pre vojenskú službu, odviesť“:

Už som o d o b r a n ý m vojakom. (J. Hollý) — Chytil Samka za plece a chcel vystrčiť do uzavrenej chodby medzi o d o b r a n ý c h. (Tajovský) — Milý Bertan, ako šuhaj súci a švárny, bol o d o b r a t ý. (Kukučín) — Bol o d o b r a t ý za vojaka. (Podjavorinská) — Preto nech sa každý o d o b r a t ý chlap od 20. do 40. roku hlási v kancelárii u pána notára. (Timrava)

Podobne vo význame „odňať, vziať“.

O d o b r a n ú tkaň obyčajne vhodne fixujeme. (Brozman) — Pošlite všetky rukopisy o d o b r a n é pri prehliadke. (Práca) — Neupotrebia šperky a rôzne, väčšinou od nepriateľov o d o b r a t é šaty. (Jégé) — Premárnili už mne o d o b r a t é imanie. (Hviezdoslav)

Vo význame „prevziať“ máme doklady len na tvar s príponou *-ný*. Zdá sa, že sa tu táto prípona častejšie používa než prípona *-tý*.

Veľkosť o d o b r a n e j elektrickej práce je závislá ešte od času. (Meluzin) — O d o b r a n é peniaze som potom vložil do pokladničky. (Houdek)

Pri slovese *prebrať* trpné príčastie s významom „nariasený, skladaný“ má príponu *-tý*.

Dámsky jarný kostým má kabátik na prednom diele p r e b r a t ý. (Móda — textil) — Predný diel je v páse mierne p r e b r a t ý. (tamže) — Kabátik je mierne p r e b r a t ý. (tamže) — Kostýmové kabátiky sa nosia mierne p r e b r a t é alebo voľné. (tamže)

Podobne aj vo význame „prečistený, prekontrolovaný“.

Potom pridáme p r e b r a t ú a umytú ryžu. (Slovenská kuchárka)

Prípona *-tý* je aj pri význame „prevziať“.

Ide najčastejšie o p r e b r a t é veci. (Kultúrny život) — V slovách p r e b r a t ý c h do bračského nárečia používa zdvojené spoluhlásky. (Jazykovedné štúdie) — Rovnako nevlastný a p r e b r a t ý od Smreka je mu aj únik do „poézie vína“. (Slovenská literatúra) — Sú v novšej dobe p r e b r a t é zo slovenčiny. (Slovenská reč) — Z poľštiny s infigovaným *-t-* bolo p r e b r a t é do ruštiny. (Jazykovedný časopis).

Vo význame „precvičiť (pri vyučovaní), vyložiť" sa používa častejšie prípona *-ný.*

Pri čítaní nezabúdame ani na p r e b r a n é učivo. (Ľudové kurzy ruštiny) — Prístupným podaním p r e b r a n e j tematiky bude vhodná ako učebná pomôcka. (Právny obzor) — Na združeniach sa rodičia spolu s učiteľmi vracajú k p r e b r a n é m u učivu. (Kultúrny život) — Nedovoľuje sústavne opakovať p r e b r a t é učivo. (Slovenský jazyk a literatúra v škole).

Sloveso *pribrať* vo význame „vziať k niečomu" má trpné príčastie na *-ný.*

Musí byť p r i b r a n ý k výsluchu prekladateľ. (Rapant) — Boli p r i b r a n í úradníci. (Hospodársky obzor)

Vo význame „vyobliekaný, naparádený" je tvar *pribratý.*

Taká je p r i b r a t á ako páva. (Záturecký)

Pri slovese *rozobrať* sa používa častejšie tvar *rozobraný,* ak ide o význam „rozpredaný".

„Ruská hudba" je r o z o b r a n á. (Kultúrny život) — Knižka je r o z o b r a n á. (Zúbek) — „Rukoväť dejín slovenskej literatúry" je r o z o b r a n á. (Predvoj) — Šlágrom sezóny zo slovenských kníh bol slovenský preklad neustále r o z o b r a n é h o románu Kameň a bolesť. (Kultúrny život) — Oficiálne platia za „r o z o b r a n é". (Práca) — Kniha je temer r o z o b r a n á. (Slovenské pohľady) — Náklad časopisu je toho času r o z o b r a t ý. (Príroda a spoločnosť) — Nitra bola rýchlo r o z o b r a n á. (Literatúra národného obrodenia) — Druhé vydanie diela bolo tiež r o z o b r a t é v krátkom čase. (Pravda)

Vo významoch „analyzovaný" a „rozložený na súčiastky, rozmontovaný" sa používa tvar *rozobraný* aj *rozobratý.*

Je ohniskom práve r o z o b r a n ý c h vzťahov. (Historica Slovaca) — Čas a priestor nie sú diskurzívne, analýzou r o z o b r a n é. (Osuský) — Všetky vyššie r o z o b r a n é súvetia treba pokladať za jeden typ účinkových súvetí. (Sborník FFUK — Philologica) — Bolo v nej čosi dreva, čo nestačí ani do Vianoc, a r o z o b r a t ý voz gazdovský. (Kukučín) — Kalonge a Hruška niesli r o z o b r a t ý maják. (Tallo) — Šiatre boli r o z o b r a t é. (Kukučín) — Polovica stavby bola r o z o b r a t á ako stavebný materiál pre nové domy. (ABC pionierov) — V prvých dňoch skladalo sa značné množstvo plechových domcov, ktoré boli r o z o b r a t é. (Sitniansky prekl.) — V súmraku mohli tušiť r o z o b r a n ý lis. (Tatarka prekl.)

Tvar *rozobratý* sa používa vo význame „rozjarený, rozveselený, dobre naladený, rozrušený, rozčúlený, vyvedený z miery, podnapitý".

Richtár so rozohnil. Bol veľmi r o z o b r a t ý. (Kukučín) — Spoločnosť vínom r o z o b r a t á. (Jégé) — Gašpar bol tak milo r o z o b r a t ý. (Vajanský) — No teraz je taká r o z o b r a t á, že by ani seba nepoznala. (Timrava) — Je

celá r o z o b r a t á a temer chorá. (tamže) — „Dnes je r o z o b r a t ý!“ plesá pani Votická. (Kukučín)

Pri slovese *ubrať*, kde Pravidlá uvádzajú len tvar *ubratý*, máme aj tvar *ubraný* vo význame „oblečený, odetý“.

V skvost zlatohlavý u b r a n á. (Hviezdoslav) — Ona vstáva — kňažná rána — v kráse všetkých krás u b r a n á. (Botto)

Pri slovese *vybrať* sa pevne používa tvar *vybraný* v gramatickom termíne *vybrané slovo (slová)*. Ďalej sa používa tento tvar v spojeniach ako napr. *vybrané spisy, vybrané diela, práce, kapitoly, štúdie* a pod. Teda tvar *vybraný* sa používa vo význame „vyňatý z celkového počtu“.

Veríme, že fotografie, v y b r a n é z jeho tvorby ako typické ukážky, pomôžu fotografom-amatérom. (Život) — Z nazbieraných hesiel bolo v y b r a n ý c h len cca 300 najdôležitejších. (Šušolík) — Jazykový štýl je sústava jazykových prostriedkov, v y b r a n á z celonárodného jazyka. (Slovenská gramatika) — Básne, v y b r a n é podľa návrhov posluchačov. (Rozhlas a televízia) — Z plánovaného päťzväzkového vydania v ý b r a n ý c h diel Ivana Franka vyšiel ďalší, štvrtý zväzok. (Kultúrny život) — Štúdie boli v y b r a n é starostlivo. (Jazykovedný časopis) — Verše v y b r a n é (od J. Smreka)

Tvar *vybraný* je ďalej vo význame „elitný, vynikajúci, vznešený, uhladený, spoločensky jemný“.

Vybral sa na koni do Calatravy k rádovým rytierom, na inšpekciu tohto v y b r a n é h o oddielu svojej armády. (Májeková prekl.) — Nieslo sa ich osemtisíc v dobrom poriadku, na v y b r a n ý c h koňoch. (tamže) — Filológ zisťuje tento dobrý, v y b r a n ý úzus spisovného jazyka. (Stanislav) — My nevidíme kultúrnosť len v tom, aby sa vedel pohybovať v tzv. „v y b r a n e j“ spoločnosti. (Pravda) — A nie je to zvláštne, že smieme byť v takomto v y b r a n o m krúžku? (Spevák prekl.) — Izba bola zariadená bohato a s v y b r a n ý m nevkusom. (Mináč) — vojak z v y b r a n é h o, elitného vojska v niektorých armádach (SSJ I)

Inde sa tiež používa častejšie tvar *vybraný*, popritom však aj tvar *vybratý*.

V príčastí slovesa *zabrať* vo význame „odobraný, obsadený, okupovaný“ je častejšie prípona *-tý*.

Pred ňou bol priestor z a b r a t ý hárkami papiera. (Jesenská prekl.) — Polovica bazénu je z a b r a t á pre trénujúcich pólistov. (Kultúrny život) — Wilsonova administrácia stučnela vykorisťovaním majetkov, z a b r a t ý c h nepriateľským cudzincom. (Szathmáry-Vlčková prekl.) — O budovách a pozemkoch z a b r a n ý c h spoločnosťou platí, že sú nedotknuteľné. (Jelinek) — Pôda patrila panovníkovi spolu so z a b r a n o u pôdou. (Randuška)

Vo význame „zaujatý niečím, sústredený na niečo“ je bežnejší tvar *zabratý* (v materiáli ÚSJ SAV táto podoba zreteľne prevažuje).

Sadne si vedľa Gaby z a b r a t e j do rozhovoru. (Rázus) — Lorenc (z a b r a t ý do seba): Išlo o určité operácie mozgu. (Králik) — A Beňo bol taký z a b r a t ý do reči, že ani nezbadal ženu. (Mináčová) — A on sedí z druhej strany postele ticho z a b r a t ý v ťažkých myšlienkach. (Kukučín) — Zdal sa byť do veľkých dúm z a b r a t ý m. (Timrava) — Ideš po ulici, z a b r a t ý do myšlienok. (Karvaš) — Práve, keď bol z a b r a t ý do takéhoto rozjímania, ktosi mu zaklopal na dvere. (Fr. Kráľ) — Starec bol z a b r a n ý do roboty. (Jašík) — Bol najlepšie z a b r a n ý do roboty. (Jilemnický) — Bola celkom z a b r a n á počítaním výbavy vnukov. (Nová žena) — Bola z a b r a n á do svojej práce. (Vansová)

Pri slovese *zobrať* má trpné príčastie častejšie príponu *-ný*, ak ide o význam „vzatý, odobraný".

Z o b r a n é semeno sa starostlivo triedi. (Kosorin) — Z o b r a n é hľuzy sa ukladajú do hrobli. (Hruška)

Podobne je trpné príčastie na *-ný* vo význame „zhrnutý, daný dohromady, sústredený".

Aj v z o b r a n ý c h spisoch sú prejavy, články a rozličné podobné vystúpenia nie náhodou v posledných, a nie prvých zväzkoch. (Slovenské pohľady) — Dopočuli sme sa, že pri príležitosti úmrtia francúzskeho spisovateľa Camusa vydáva istý mladý slovenský prozaik svoje z o b r a n é námety. (Mladá tvorba) — Vyjdú bohato ilustrované z o b r a n é diela týchto klasikov. (Kultúrny život) — V roku 1847 vyšli jeho z o b r a n é básne. (Pišút)

Celkove môžeme konštatovať, že pri slovese *brať* je tvar trpného príčastia na *-ný*, kým jeho predponové odvodeniny majú tvar na *-ný* alebo *-tý*, pričom vcelku rozsahom používania prevažuje tu prípona *-ný*. Hranica medzi príponou *-ný* a *-tý* nie je tu však úplne presná; pri jednotlivých významoch príslušných slovies sa používajú obe prípony. V rámci jedného významu badať však príklon k používaniu jednej alebo druhej prípony. V doterajších gramatických a slovníkových príručkách a v ostatnej literatúre pokladáme za sporné uvádzanie tvaru trpného príčastia na *-tý* od slovesa *brať*. Pri tomto slovese sa tvorí trpné príčastie príponou *-ný*.

drať

draný, dratý P31 118, P40 175; *draný* L 363, *draný/dratý* SG 184, SG3 257; D5 313, *draný/dratý* S 86; *draný/dratý* R 178 — *obdraný/obdratý* P53 252, P57 257; *obdratý/obdraný* Z 161, Z2 163, 292 — *odraný/odratý* P53 257, P57 273; T2 365, SSJ II 507; *odratý/odraný* Z 161, 224, Z2 163, 297 — *podratý* T2 431 — *rozodraný/rozodratý* P53 316, P57 334; *rozodratý/rozodraný* Z 161, Z2 163, 356 — *vydratý/vydraný* P53 376, P57 396; Z2 429 — *zodratý* P40 469, 383, *zodraný/zodratý* P53 156, *zodratý* P53 397, *zodraný/zodratý* P57 166, *zodratý* P 57 419; *zodratý* M 211, *zodratý/zodraný* PŠPŠ2 163; *zodratý/zodraný* Z 161, *zodratý* Z 297

(tvar *zodraný* výslovne označený ako nesprávny), *zodratý/zodraný* Z2 163, *zodratý* Z2 460 (o tvare *zodraný* ako v 1. vyd.), *zodratý — zodraný* H 65, H2 72.

J. Stanislav uvádza *zodratý* i *zodraný* (410); o tvare *zodraný* poznamenáva, že je redšie, najmä na západe.

Doklady na tvar trpného príčastia slovesa *drať* nemáme. Podľa vlastného jazykového vedomia a podľa stavu pri ostatných základných slovesách tohto vzoru usudzujeme, že je tu tvar trpného príčastia na *-ný*.

Pri derivátoch slovesa *drať* nachádzame zväčša podobu trpného príčastia na *-tý*, a to nielen v základných, ale aj v druhotných významoch príslušného slovesa. Preto túto otázku nie je potrebné rozvádzať podľa jednotlivých významov príslušných slovies.

Trpné príčastia na *-tý* pri uvedených slovesách môžeme doložiť ponajprv zo slovenských spisovateľov starších i súčasných.

Vyhrnul ju dlhým užívaním náležite o b d r a t o u lopatkou. (Kukučín) — Ako keby bol prišiel po ten z o d r a t ý vechtík jej života. (Jégé) — Berie o b d r a t ý klobúk. (Timrava) — S baranicou na hlave v zástupe o b o d r a t ý c h Stodoliščanov pôsobí Jožo vynovene. (Hečko) — Chlistoňova tvár, napoly o d r a t á výbuchom granátu, nedovolila mu vyhodiť deputáciu. (tamže) — Skromne žblnkala vodička, p r e d r a t á akosi z nového koryta. (Timrava) — „Lemeš z o d r a t ý, bolo by dať nový," riekol Ondrej. (Kukučín) — Bokom od nich postával chlapček so starým z o d r a t ý m psom. (Ondrejov) — Vypriahol tam starého vozárskeho koňa, z o d r a t é h o a ustatého. (Ondrejov)

Rovnaký stav je aj v tlači.

Japonskí pracujúci žijú v chatrčiach bez dlážky medzi r o z o d r a t ý m i rohožami a handrami. (Život) — Ruky má r o z o d r a t é. (Technické noviny) — Naše auto sa kyvoce po v y d r a t e j makadámke. (Kultúrny život) — A to sa napočúva od matky za špinavé a z o d r a t é nohavice. (Život) — Ak nenájdete doma kúsok starého, nie veľmi z o d r a t é h o korkového alebo gumového linolea, potrebný kus si kúpite. (ABC pionierov)

Tak isto je to aj v prekladoch.

Starú o b d r a t ú baranicu si posotil na dávno neholený zátylok. (Jaďuďová) — Pravú rukavicu mala p r e d r a t ú. (Bednár) — R o z o d r a t é dlane boli preťaté klincami. (Zúbek) — Ťahá ich za sebou, z o d r a t ý c h od jeho ustavičného pokánia. (Zúbek) — Za dverami stála prútená metla, druhá, úplne z o d r a t á, bola pred Adimou posteľou. (Šimo prekl.) — Otec začína byť z o d r a t ý. (Rypáček prekl.) — Rozbehol sa dolu, klopkajúc z o d r a t ý m i čižmami po schodoch. (Prídavok prekl.)

Osobitne treba však zdôrazniť, že pri expresívnom význame je vždy prípona *-tý*. Upozornil na to A. K e d e r.[11]

---

[11] C. m., 302.

Potkýnaš sa ako n a d r a t ý. (Chrobák)
Príklad uvádza Slovník slovenského jazyka II, 229 pri hesle *nadrať sa.*

Prípona *-ný* je vcelku menej používaná.

Najkrajšia medzi matkami, jak dávno, čo ma hladili z o d r a n é tvrdé tvoje dlane. (Slovenka) — Strhol r o z o d r a n ý ovčí kožuch. (Z rozprávky do rozprávky) — Vzal Niazovu o b d r a n ú peňaženku. (Takáčová prekl.) — Díval sa vyvalenými očami na svoju ženu, akoby ju nikdy nebol videl, suchú, zohnutú, z o d r a n ú. (Mináč) — Hneď by spozorovali o d r a n ú stenu. (Moric)

Celkove sa ukazuje, že pri slovese *drať* je trpné príčastie na *-ný*, pri odvodených predponových slovesách *dodrať, predrať, rozodrať, vydrať* a i. je častejšie prípona *-tý*. V doterajších príručkách sa uvádzala na prvom mieste skôr podoba na *-ný*. Bude potrebné dávať na prvé miesto tvar s príponou *-tý*, na druhom mieste tvar s príponou *-ný* ako zriedkavejšie používaný.

hnať

hnaný P31 133, P40 196, P53 175, P57 186; T2 149, SSJ I 489; L 363; D5 313—314; F. B u f f a, *Deverbatívne adjektíva v terminológii,* Slovenské odborné názvoslovie III, 1955, 259 — *nahnatý/nahnaný* P53 266, P57 251 — *obohnaný/obohnatý* P53 253, P57 268; SSJ II 436; *obohnatý/obohnaný* Z 161, 222, Z2 163 — *prehnaný* T2 479 — *rozohnaný/rozohnatý* P53 316, P57 334; *rozohnatý/rozohnaný* Z 161, Z2 163, 356 — *uhnaný* P53 358, P57 378; Z2 407 (tvar *uhnatý* výslovne označený ako nesprávny) — *zahnaný* M 211.
J. Stanislav uvádza tvary *vyhnatý* i *vyhnaný* (str. 410).

Náš materiál ukazuje zase na odlišný stav pri slovese *hnať* a pri predponových slovesách.
Pri základnom slovese *hnať* má trpné príčastie príponu *-ný*. Tento tvar sa výlučne uvádza aj v doterajšej jazykovednej literatúre.

H n a n á strachom, šla von. (Tajovský) — H n a n ý túžbou po moci, zradil záujmy svojej vlasti. (Suchoň) — Dal som sa vystreliť, k ďalekým túžbam h n a n ý. (Žáry) — Prvý spoznal prednosť rakety h n a n e j kvapalinou. (Naša veda — H n a n ý nenávisťou, chce sa pomstiť jemu. (Kocián prekl.) — Vzdušnými vírmi sú h n a n é až na okraj atmosféry. (Slovenský filozofický časopis) — Nešťastník, h n a n ý núdzou, zaklope na dvere. (Pažítka prekl.) — Všetci, h n a n í nepochopiteľným citom, zastavili sa. (Sedlák prekl.) — Pstruh akoby h n a n ý mocnou silou pláva proti prúdu. (Príroda a spoločnosť) — H n a n í pasátom sa dostanú k cieľu. (Práca)

Aj pri niektorých predponových slovesách odvodených od slovesa *hnať* býva skôr prípona *-ný*, kým prípona *-tý* je zriedkavejšia.

Pri trpnom príčastí slovesa *prehnať* je v absolútnej väčšine dokladov prípona *-ný*, či už ide o význam „zveličený" alebo význam „prešibaný".

A keď je vôbec ťažko vyspytať srdce i ľadvie človeka a menovite človeku tak p r e h n a n é m u ako Zandome! (Kukučín) — Praskovského prijal trochu posmešne p r e h n a n o u poklonou. (Jégé) — Odrazu zisťujú, že je p r e h n a n ý m futbalovým fanúškom. (Odpovede na otázky) — Opakovali si stonásobne p r e h n a n é legendy o neuveriteľných životných úspechoch. (Brandobur prekl.) — Zlým zvykom je p r e h n a n á artikulácia „r" na začiatku slov. (Slovenský jazyk a literatúra v škole) — p r e h n a n á perspektíva (Fotografická terminológia) — Tak isto lipneme ďalej aj v súčasnej gramatike na skutočnosť negujúcom, len z p r e h n a n é h o historizmu vysvetliteľnom rozdelení deklinácií. (Schwanzer)

Prípona *-tý* je tu úplne zriedkavá.

Nik si ho nevážil pre p r e h n a t é poklonkovanie. (Turňa prekl.)

Podobne prevažuje používanie prípony *-ný* aj v trpnom príčastí slovesa *vyhnať*.

Prevzali správu obce, byty v y h n a n ý c h alebo ušlých miestnych predstaviteľov. (Gosiorovský) — Lietali v nich priatelia v y h n a n é h o diktátora Batistu. (Odpovede na otázky) — V y h n a n í z pôdy. (Pravda) — Boli v y h n a n í z krajiny. (Pravda) — Boli v y h n a n í z riadenia obcí. (Pravda) — Piero Medicejský bol v y h n a n ý. (Pažítka prekl.) — Idealizmus bol navždy v y h n a n ý z tohto svojho posledného útočišťa. (Slovenský filozofický časopis) — Tak bola v y h n a n á predstava o nehmotných silách. (Základy marxistickej filozofie) — Boli v y h n a n é z územia stolice. (Slovenský národopis) — Pribina bol v y h n a n ý. (Historický časopis)

Prípona *-tý* je tu zriedkavá, aj to len u starších spisovateľov.

Duša tá v y h n a t á je navždy z raja nevinnosti. (Kukučín) — Toto sú naši bratia Slováci, v y h n a t í z milej otčiny. (Tomášik) — I spomínali si často milú vlasť a rodinu, z ktorej boli neprajným osudom v y h n a t í. (Tomášik).

Striedavo sa používajú prípony *-ný* a *-tý* v trpnom príčastí slovesa *obohnať*.

Zemepáni a preláti stavali si kaštiele o b o h n a n é pevnými múrmi. (Hečko) — Pospomíname pevné hrady pánov, o b o h n a n é mocnými múrmi. (Šoltésová) — Iba keď prechádzal popri vysokom drôtenom plote, ktorým boli továrenské staviská o b o h n a n é, prebral sa z myšlienok. (Moric) — Priestor pokusného pracoviska, 80X120 metrov, o b o h n a t ý ostnatým drôtom. (Technické noviny) — Je o b o h n a n á drôtom. (Pravda) — Bol o b o h n a n ý vysokým múrom. (Drastych prekl.) — Kovové veže a budovy, o b o h n a n é vysokým múrom, pokryli stotisíc akrov pôdy. (Sedlák prekl.) — Na altamirskom cintoríne, o b o h n a t o m ostnatým drôtom, pribúdajú kríže. (Oleríny prekl.) — Prezidentský palác je o b o h n a t ý drôtenými prekážkami. (Odpovede na otázky) — Bola o b o h n a t á udupanou ohradou z kaolínu. (Bukvová-Daxnerová prekl.)

— A čo bolo na úzkom dvore, o b o h n a t o m záhradkou? (Ondrejov) — Dvor bol o b o h n a t ý plotom. (Kukučín) — Je o b o h n a t á vysokým železným plotom. (Hečko)

Pri trpných príčastiach iných predponových slovies ukazuje náš materiál skôr na používanie prípony *-ný*.

Beddoes, d o h n a n ý k zúfalstvu, pomstil sa na Hudsonovi. (Bednár prekl.) — Ľudia boli n a h n a n í do hlbokej jamy. (Pravda) — Plukovník nakoniec bol neslávne o d o h n a n ý. (Klačko prekl.) — Cisárski s veľkou stratou o d o h n a t í sú naspäť. (Tomášik) — Po košiaroch budú bľačať ovce sedliakov, p r i h n a n é ako výkupné. (Nižnanský) — Väčšina odborových organizácií bola r o z o h n a n á. (Dejiny KSSS) — Naposledy boli malkotenti predsa porazení a r o z o h n a n í. (Tomášik) — Po krvavo r o z o h n a t o m štrajku na samom začiatku krízy ušiel z Ostravy. (Jašík) — Bolo z a h n a n é paľbou stráží. (Pravda) — Nicholl bol z a h n a n ý do úzkych. (Sitniansky prekl.) — Vojaci Bašovi boli z o h n a n í zo všetkých temer národností. (Tomášik) — Celá táto pekná historka bola husto popretkávaná číslami a nevedno kde z o h n a t ý m i fotografiami. (Choluj prekl.) — Vražedná armáda, z o h n a t á zo všetkých končín Francúzska. (Zúbek prekl.)

Záver: sloveso *hnať* má trpné príčastie s príponou *-ný*, kým pri odvodených slovesách býva prípona *-ný* aj *-tý*. Pri niektorých slovesách, ako napr. *prehnať*, *vyhnať*, býva takmer pravidelne len prípona *-ný*, prípona *-tý* je tu veľmi zriedkavá. Pri ostatných slovesách sú dvojtvary. Tvary na *-tý* sa vyskytujú skôr u starších spisovateľov, tvary na *-ný* v dnešnej literatúre.

orať

oraný P53 263, P57 279 — *vyoraný* P53 263, P57 279 — *zaoraný* T2 762; PŠPŠ2 163

Materiál ukazuje, že pri slovese *orať* a jeho odvodeninách sa trpné príčastie tvorí len príponou *-ný*.

Tak je to ponajprv pri trpnom príčastí základného slovesa *orať*.

Pole n e o r a n é (román P. Jilemnického) — N e o r a n é políčka. (Predvoj) — Zásluhou režiséra Ladislava Helgeho nie je teda len v tom, že sa odvážil na toto pole n e o r a n é. (Kultúrny život) — Brázda v n e o r a n o m poli. (Kultúrny život) — V n e o r a n e j, neobrábanej trávnatej stepi táborí. (Tatarka)

Rovnaký stav je aj pri trpnom príčastí predponových slovies.

Čerstvo n a o r a n á prsť vyleštila sa na doskách traktorových pluhov. (Hečko) — Iba krídle poľných vrabcov a konôpok lietajú po udupčenom strnisku a p r e o r a n ý c h úhoroch. (Kukučín) — Mal mierne „p o o r a n ú“ záhradu. (Technické noviny) — Bolo to v minulosti pole málo p r e o r a n é. (Slovenská literatúra) — Polia r o z o r a n é mínami volali po pracovitých rukách. (Pravda) —

Možno tiež súdiť podľa nových kapitol z „Rozoranej celiny". (Pravda) — Vyoraný piesok sa v prístroji preosieva. (ABC pionierov) — Čerstvo zorané čierne pásy. (Jesenská prekl.) — Väčšia časť z neho ešte nebola zoraná. (Ponická prekl.) — Dolieha svieži pach čerstvo zoranej pôdy. (Šimo prekl.) — Jasne vidí rozdiel medzi zoraným a nezoraným. (Hečko) — Prvé poschodie zemí je už zorané. (Hečko)

Opakujeme: pri slovese *orať* a jeho predponových odvodeninách sa v spisovnej slovenčine používa len trpné príčastie na *-ný*. Prípona *-tý* nie je pri týchto slovesách známa.

prať

pratý/praný P53 292, P57 309; *praný* L 363; *praný* D 313; *pratý, praný* Py SČ 51, *praný/pratý* R 178, *pratý/praný* Z 240, Z2 332 — *napratý/napraný* SSJ II 270 — *opratý/opraný* SSJ II 581 — *spratý/spraný* P53 333, P57 352; *spratý/spraný* Z 161, 259, Z2 163, 376 — *vypraný/vypratý* P53 379, P57 400; *vypraný* M 211, PŠPŠ2 163; *vypraný/vypratý* Š 29, *vypratý/vypraný* Z 161, *vypraný/vypratý* Z 285, *vypratý/vypraný* Z2 163, *vypraný/vypratý* Z2 434.

Pri slovese *prať* je trpné príčastie na *-ný*.

Mäso príde v budúcnosti do predaja už iba porcované a ovocie a zelenina praná a balená. (Technické noviny) — V trenčianskej Merine začali nakupovať pranú vlnu. (Pravda) — Chcú tak zrejme pritlačiť Humenčanov k múru, aby čo najrýchlejšie začali vyrábať vlákno prané namiesto doteraz vyrábaného vlákna nepraného. (Práca) — Okrem iného tu žehlia bielizeň pranú doma. (Pravda) — Nedostatočne prané obrázky po čase žltnú a kazia sa. (Noel)

Podoba *praný* sa používa aj v termíne *prané uhlie,* ktorý sa uvádza v súpise termínov *Z úpravníckej terminológie,* Slovenské odborné názvoslovie II, 1954, 103.

Na podobu *pratý* máme jeden doklad, ktorý však treba posudzovať s rezervou.

Dedko oberal paradajky do podolka starej, pratej-prepratej košele. (Prídavok prekl.)

Trpné príčastie slovesa *prať* je tu v tesnom susedstve slovesného tvaru *prepratý,* teda tvaru na *-tý,* čo si vyžadovalo použiť rovnakú príponu aj pri trpnom príčastí od slovesa *prať*. Preto tento doklad nesvedčí proti nášmu tvrdeniu, že pri slovese *prať* býva v trpnom príčastí prípona *-ný*.

Pri predponových slovesách náš materiál ukazuje prevahu tvaru na *-tý*.

Hory ma privítali čisté, vypraté dažďom. (Mináč) — Krtova tanistra, už oprata a vysušená, visela na žŕdke. (Kukučín) — Viseli opraté na pôjde. (Hečko) — Vypraté biele kusy sa vyvaria v kotle. (Hečko) — Zavše pomädlí

v y p r a t ú a vyžmýkanú bielizeň. (Hečko) — Práčovne Komunálnych služieb mesta Bratislavy majú do konca budúceho roku zvýšiť množstvo v y p r a t e j bielizne. (Pravda) — Začal bez veľkého triedenia vedno s ním ukladať ponožky, košele, bielizeň, v y p r a t ú i n e v y p r a t ú. (Jesenská prekl.)

Doklady na tvary s príponou *-ný:*

Postele tiež voňajú bielizňou čerstvo o p r a n o u. (Kukučín) — Našla sa aj ceruzka a vypracované, v y p r a n é ruky dvoch vdov neisto začali počítať na zdrap papiera. (Slovenka) — V y p r a n ú bielizeň dôkladne preplákajme. (Móda — textil)

Celkove môžeme konštatovať, že základné sloveso *prať* má trpné príčastie s príponou *-ný*, pri odvodených predponových slovesách je častejšie trpné príčastie na *-tý*.

stlať

nastlaný/nastlatý SSJ II 288 —*odostlatý/odostlaný, odstlatý/odstlaný* SSJ II 497 — *postlaný* PŠPŠ2 163 — *rozostlatý/rozostlaný* P53 317, P57 335; *rozostlatý/rozostlaný* Z 161, Z2 163, 356 — *ustlatý* P53 362, P57 383 — *vystlaný* T2 722

Rovnako ako pri ostatných slovesách treba aj tu rozlišovať trpné príčastie slovesa *stlať* a slovies *nastlať, odostlať, vystlať* atď.

Pri trpnom príčastí slovesa *stlať* máme doloženú len podobu s príponou *-ný.*

Ty poézia, z klbka zázračnosti odvíjaná, lupňami krásy s t l a n ý pešník do poznania. (Pártošová) — Ten nedotkne sa ani vlečky méty, kto na odvahe strmo nevyletí do výšav a mäkko s t l a n ý c h hviezd. (Pártošová) — Hôr veniec hojivý jak mäkký šál halí tie hraby bojcov mäkko s t l a n é. (Lenko) — S t l a n á posteľ — to pre mňa panština! (Plevka prekl.)

Na rozdiel od Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré uvádzajú len podobu *ustlatý*, konštatujeme, že sa používa podoba *ustlaný.*

Tajomník MNV nemá u s t l a n é na ružiach. (Pravda) — Brankári nemajú na ružiach u s t l a n é. (Československý šport) — A predsa ani v ich závode nemajú ženy na ružiach u s t l a n é. (Slovenka) — Naobedoval som sa a potom som si ľahol na u s t l a n ú posteľ. (Ponická prekl.)

Aj Slovník slovenského jazyka II, 109 pri hesle *mať* uvádza túto podobu: *mať (nemať) ustlané na ružiach.*

Pri ostatných slovesách sa striedavo bez nejakého rozlišovania používajú obidve prípony.

Na nejakej z dosák zbitej, kolíkmi podopretej priči, n a s t l a n e j slamou, prikrytou plachtou, polosediac ležala prostovlasá žena. (Tajovský) — Čakajú na posteliach, n a s t l a n ý c h do povaly. (Tajovský) — Keď ostal sám, nie bez pôžitku pozrel na posteľ, n a s t l a n ú skoro po povalu. (Jesenská prekl.) —

Stáli tam dve vysoko n a s t l a n é postele. (Ponická prekl.) — Skĺzol pohľadom po r o z o s t l a n o m lôžku. (Zúbek prekl.) — Spôsobilo ju seno, ktorým boli v y s t l a n é jaskynné lôžka. (Technické noviny) — Lámal si hlavu nad tým, či ho ponechajú na jeho dobre v y s t l a n o m miestečku. (Javor prekl.) — Sedela stále nehybne vo foteli, v y s t l a n o m vankúšmi. (Jégé) — Steny boli v y s t l a n é koženými vypchávkami. (Sitniansky prekl.)

Doklady na tvary s *-tý:*

V druhom kúte širokánska posteľ ešte n e o d o s t l a t á. (Plávka) — Sú to tendencie plytvať energiu „objavovaním" r o z o s t l a t ý c h postelí. (Pravda) — Jedna posteľ n e r o z o s t l a t á. (Kukučín) — Chodil sem a tam v neveľkej miestnosti, v y s t l a t e j kobercami. (Májeková prekl.) — Predná izba v Myslave zo začiatku 20. stor. s dekoratívne v y s t l a t ý m i perinami. (Naša veda)

Celkove môžeme konštatovať, že pri slovese *stlať* je v trpnom príčastí prípona *-ný,* podobne je zaužívaná podoba *ustlaný* v spojení *mať (nemať) na ružiach ustlané,* pri ostatných slovesách sa striedavo používa prípona *-ný* alebo *-tý* bez rozdielu v staršom i novšom jazyku.

žrať

žraný L 363; *žraný* D5 313 — *dožratý* P40 174; JJ 469, SSJ I 320 — *nažraný/nažratý* SSJ II 312; *nažratý* L 345 — *obžratý* SSJ II 467 — *ožratý* T2 396, *ožratý/ožraný* SSJ II 642; *ožraný* L 363 — *rozožraný/rozožratý* P53 317, P57 335; *rozožratý* T2 535; *rozožratý/rozožraný* Z 161, 250, Z2 163, 356.

Doklady na trpné príčastie základného slovesa *žrať* nemáme. V jazykových príručkách, ako vidíme, sa uvádza len podoba *žraný,* čo zodpovedá stavu pri ostatných slovesách. Berieme teda ako fakt, že pri slovese *žrať* je trpné príčastie *žraný.*

Početné slovesá so základom *žra-* majú expresívny charakter. Expresívne sa používa *dožratý* vo význame „nahnevaný, nazlostený, napálený" (pozri SSJ I), ďalej *nažratý* vo význame „najedený (vulg. o ľuďoch)", *ožratý* vo význame „napitý", *zažratý* vo význame „vášnivý, zúrivý, úplne oddaný"; v týchto prípadoch sa používa prípona *-tý.*

I vtedy si bol o ž r a t ý (Tajovský) — Toto je môj strýk Ferdinand Palička, ožran o ž r a t ý! (Veselé prechádzky) — „Svine o ž r a t é", povedal Paľo Hamaj. (Mináč) — Poškrtiť by sa mali a ich majetky poprideľovať druhým, slušnejším a menej n e n a ž r a t ý m. (Hečko) — Z a ž r a t ý jüsbaši s hlboko ležiacimi očami už celú hodinu fajčil cigaretu po cigarete. (Spevák prekl.) — Bol si z a ž r a t ý do svojej práce. (Jilemnický)

Ale aj pri neexpresívnom používaní uvedených slovies prevažuje naprosto prípona *-tý.*

Tento si vybral akurát Bartoša, ktorého pani učiteľka vodila za golier po triede a ukazovala jeho hlinou r o z o ž r a t é prsty. (Horák) — Plechový sporák,

r o z o ž r a t ý hrdzou a kývajúci sa na nevládnych nohách, doniesli si od Magurčáka. (Hečko) — Vytrčil červíkmi v y ž r a t é zuby. (Ondrejov) — Bola z a ž r a t á v koži. (Horák) — Našiel povyše kosodreviny nad košiarom dopoly z o ž r a t ú ovcu. (Moric) — Deň čo deň nájdem niekoľko zeleninových priesad pri koreni o b o ž r a t ý c h od šťúrov. (Práca) — Mesto bude ako p r e ž r a t é morom. (Zúbek prekl.) — Malomocní vytŕčali r o z o ž r a t é údy. (Zálupský prekl.) — Do tenkého bieleho hrdielka z a ž r a t á bola špina. (Bukvová-Daxnerová prekl.) — Bol napoly z o ž r a t ý od krkavcov. (Oleríny prekl.) — Naložil na svoj voz r o z o ž r a n ú truhlu. (Hečko) — Kamarátov, r o z o ž r a n ý c h suchotami, vyložili mŕtvych na dosky. (Bendová)

Celkove: pri slovese *žrať* je tvar trpného príčastia *žraný*, pri predponových odvodených slovesách sa takmer všeobecne používa tvar s príponou *-tý*. Dôsledne je takýto tvar pri expresívnom charaktere príslušného trpného príčastia.

III

Môžeme prikročiť k celkovým záverom o všetkých slovesách vzoru *brať*.

Ponajprv treba konštatovať, že príručky, ktoré sme tu spomínali, vcelku pomerne zriedka uvádzajú pri slovesách vzoru *brať* príslušné tvary trpného príčastia. Pomerne najviac sa uvádzajú tieto tvary v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 (a v zrevidovanom vydaní z r. 1957). Pomerne dobre sú tieto tvary zachytené aj v Tvrdého slovníku, v Slovníku slovenského jazyka a v Zaunerovej príručke. Pri niektorých slovesách neuvádza tvar trpného príčastia ani jedna príručka, napr. pri slovesách *dodrať, nadrať, predrať, dohnať, odohnať, pohnať, prihnať, zohnať, doorať, odorať, poorať, preorať, rozorať, oborať, preorať, prepľať, zastlať, vyžrať* a i. Aj pri iných slovesách len tu a tam sa uvádzajú tvary trpného príčastia. Nazdávame sa, že so zreteľom na značne nerovnaký stav pri používaní prípon *-ný* a *-tý* bude potrebné hojnejšie uvádzať tvary trpného príčastia v Pravidlách slovenského pravopisu a v slovníkových prácach, ako sme to už žiadali v štúdii o trpnom príčastí slovies vzoru *volať* a *rozumieť*[12] a ako to žiadal vo svojom príspevku v Kultúrnom živote E. M i k u l a.[13] Dôkladnejšie bude musieť byť tiež spracovaný výklad o trpnom príčastí slovies vzoru *brať* v gramatických príručkách.

Pravda, niekedy sa nadbytočne uvádzajú tvary, ktoré živý jazykový materiál nepotvrdzuje. Týka sa to tvarov trpného príčastia niektorých základných (neodvodených) slovies tohto vzoru: *brať, drať, hnať* atď.

[12] L. D v o n č, *Trpné príčastie slovies vzoru volať a rozumieť*, SR 26, 1961, 17.

[13] E. M i k u l a, *Ako bude vyzerať ďalšie vydanie Pravidiel*, Kultúrny život 15, 1960, č. 34 (20. aug.), str. 9.

Táto skutočnosť je ľahko vysvetliteľná. Pri ostatných slovesách tohto vzoru sú totiž početné dvojtvary, takže na prvý pohľad ľahko tu vzniká dojem, že ide o zjav vyskytujúci sa pri všetkých slovesách tohto vzoru.

Na základe rozboru nášho materiálu treba ponajprv oddeliť z hľadiska tvorenia trpného príčastia sloveso *orať* od slovies *brať, drať, hnať, prať, stlať* a *žrať*. Pri slovese *orať* a jeho odvodeninách sa trpné príčastie vždy tvorí príponou *-ný*.

Slovesá *brať, drať, hnať, prať, stlať* a *žrať* netvoria homogénnu skupinu, ale sa ďalej vnútorne členia.

Pri základných, bezpredponových slovesách *brať, drať, hnať, prať, stlať* a *žrať* sa trpné príčastie tvorí príponou *-ný*. Pri odvodených predponových slovesách *dobrať, nabrať, vybrať, dodrať, postlať, vystlať, zožrať* atď. sa trpné príčastie tvorí príponou *-ný* alebo *-tý*. Takýto stav pozorujeme nielen pri slovesách vzoru *brať*, ale aj pri slovesách vzoru *volať* a *rozumieť*, ako sme to ukázali v spomínanej štúdii o trpnom príčastí slovies týchto vzorov.[14] Ide podľa toho o všeobecnejší jav v rámci tvorenia trpného príčastia všetkých slovies.

Pri odvodených predponových slovesách treba rozlišovať nocionálne a emocionálne použitie príslušného tvaru trpného príčastia.[15] Pri nocionálnom použití trpné príčastia má príponu *-ný* alebo *-tý*, pri emocionálnom použití je trpné príčastie s príponou *-tý*, napr. *nadratý, ožratý, dožratý, zažratý* a pod.

V niektorých ustálených spojeniach sa zaužívala jedna podoba. Napr. v spojení *mať (nemať) na ružiach u s t l a n é* sa používa podoba trpného príčastia na *-ný*. Použitie jednej alebo druhej prípony môže byť niekedy určované potrebami rýmu, napr. *koza, rohatá, do pol boka o d r a t á* a pod. Inokedy je používanie jednej alebo druhej podoby určované aj stavom v rodnom nárečí autora. Medzi jednotlivými slovenskými nárečiami sú tu tiež niektoré rozdiely. J. Stanislav napr. poznamenáva, že na území slovenského nárečia sú tvary *zobratý, zodratý* i *zobraný, zodraný*, ale tvary *zobraný, zodraný* sú zriedkavejšie, vyskytujú sa najmä na západe (str. 410). Autor takto môže voliť podobu, ktorá je mu známa z nárečia. Zo spisovateľov s obľubou používa tvary trpného príčastia na *-tý* Ľ. Zúbek (aj pri slovesách iných vzorov).

Pomerne malý je rozdiel medzi stavom v staršom a novšom jazyku. Na takýto rozdiel sme upozornili pri predponových slovesách odvodených od slovesa *hnať*.

---

[14] C. m., 6—17.

[15] Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa jasne člení predovšetkým na dve veľké oblasti: na oblasť slov nocionálnych a na oblasť slov emocionálnych. Pozri J. H o r e c k ý, *Členenie slovnej zásoby*, SR 21, 1956, 69.

So zreteľom na trpné príčastie — ako sme sa už zmienili — sa sloveso *orať* dôslednejšie oddeľuje od ostatných slovies vzoru *brať*. Celkom správne sa oddeľuje v niektorých prácach ako osobitný prípad. Napríklad pri výpočte slovies vzoru *brať* len dodatočne ako osobitný prípad pripája sloveso *orať* E. Pauliny: „Sem patrí i *ora-ť — or-ie-m — or-ú*.[16] Podobne pri slovesách vzoru *brať* uvádza toto sloveso ako posledné aj J. Ružička vo svojej práci o triedení slovies.[17] Sloveso *orať* má totiž *-ie-* v prítomníku analogicky podľa tvarov slovies vzoru *brať*, ako to pripomína B. Letz, ktorý ho preberá pri slovesách vzoru *česať*.[18] Tu ho preberá aj S. Czambel s poznámkou, že v prítomnom čase je i *oriem*.[19] Sloveso *orať* sa teda čiastočne odchyľuje od vzoru *brať* jednak imperatívom *oraj* (pozri *or*), jednak práve tvorením trpného príčastia na *-ný* vo všetkých prípadoch. Historicky je to odôvodnené tým, že sloveso *orať* sa v staršom jazyku časovalo podľa iného vzoru.

Na záver chceme poznamenať, že slovesný vzor *brať* je síce neproduktívny, ale slovesá, ktoré do tohto vzoru patria, sú v jazykových prejavoch dosť frekventované. Rovnako sa dosť často používajú aj trpné príčastia týchto slovies. Preto je aj potrebné venovať náležitú pozornosť kodifikácii súčasnej normy pri tomto slovesnom tvare. To sa vzťahuje nielen na trpné príčastie slovies vzoru *brať*, ale aj na trpné príčastie pri ostatných slovesných vzoroch.

---

[16] C. d., 39.

[17] J. Ružička, *Ešte raz o triedení slovenských slovies*, Jazykovedný časopis 7, 1953, 161.

[18] Letz, c. d., 362.

[19] Czambel, c. d. 104. Pozri aj J. Stanislav, *Československá mluvnica pre odborných učiteľov a vysokoškolákov*, Praha—Prešov 1938, 119 a Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II*, 489.

ZA AKADEMIKOM FRANTIŠKOM TRÁVNÍČKOM

Dňa 6. júna 1961 neočakávane skonal známy bohemista, popredný marxistický jazykovedec akademik František Trávníček, profesor Univerzity J. E. Purkyňu v Brne v. v., bývalý rektor univerzity, býv. poslanec Národného zhromaždenia atď. Zanechal po sebe jazykovedné dielo, ktoré svojou vzácnou ucelenosťou svedčí o premyslenom postupe, svojou hĺbkou o vynikajúcich bádateľských schopnostiach a svojím rozsahom i bohatosťou materiálu o usilovnej práci a húževnatosti svojho tvorcu.

František Trávníček sa narodil 17. augusta 1888 v Spešove na Morave. Za prvej svetovej vojny sa dostal ako zajatec do Ruska, kde sa osobne zoznámil s niektorými ruskými jazykovedcami. Po oslobodení sa habilitoval v Prahe pre odbor českého jazyka a staršej českej literatúry (1920). O rok už sa stal mimoriadnym profesorom novej univerzity v Brne, kde účinkoval až do smrti.

František Trávníček nebol už priamym žiakom Jána Gebauera, ale neskoršie bol jeho skutočným pokračovateľom: z rukopisov vydal IV. diel jeho monumentálnej *Historickej mluvnice* (Skladbu — r. 1929) a po prepracovaní znovu vydal jeho praktickú gramatiku *(Příruční mluvnice jazyka českého „pro učitele a studium soukromé"*, 1930). V hlavných svojich prácach nadväzoval na jeho dielo. Jeho učiteľmi boli pražskí jazykovedci E. Smetánka, Fr. Pastrnek, J. Polívka a Jozef Zubatý, u ktorých dostal dobrý základ bohemistický i širší slavistický a indoeuropeistický. Jeho habilitačnou prácou boli *Studie o českém vidu slovesném* (1923), kde na základe bohatého materiálu staročeského i novočeského, spisovného i nárečového spracoval túto dôležitú stránku slovanského slovesa.

S učiteľskou činnosťou na univerzite, kde sa v týchto rokoch bohemistom prednášala najmä historická gramatika, súvisia práce, ktoré Tr. Trávníček uverejňoval jednak v odborných časopisoch domácich i zahraničných, jednak knižne *(K střídnicím za psl. ę*, 1923; *Příspěvky k dějinám českého jazyka*, 1927 a i.). Tieto štúdie smerovali k syntetickej knihe *Historická mluvnice československá* (úvod, hláskoslovie a tvaroslovie, 1953). Syntaktická časť vyšla neskoršie ako III. diel (Skladba) kolektívnej *Historickej mluvnice českej* (1956). Na rozdiel od J. Gebauera, ktorý pracoval hlavne s dokladmi písaného jazyka staročeského, Fr. Trávníček historickú gramatiku buduje dôslednejšie na prístupnom materiáli českých a slovenských nárečí. Predpokladá jednotný jazykový základ (pračeštinu, resp. pračeskoslovenčinu), z ktorého sa neskoršie vyvinuli jednotlivé nárečia. Slovenčinu ako súhrn nárečí priraďuje tesne k češtine, odmieta hypotézy o jej juhoslovanskom pôvode. Spisovnú slovenčinu pokladal za historický fakt, ale dával Slovákom na uváženie, či by sa nevrátili k spisovnej češtine (písal o tom v časopise Prúdy, Bratislava a inde). Klonil sa vtedy k oficiálnej ideológii československého národa. Metodicky nesporne Trávníček v hláskoslovných výkladoch ďaleko pokročil od Gebauera, ako pokročila naša jazykoveda vôbec: budoval ich na príčinách hláskových zmien. Záujem o fonetické otázky ukázal

i v príručke *Úvod do české fonetiky* (1932) a v praktickej knižke *Správná česká výslovnost* (1935, 2. vyd. r. 1940 pod názvom *Spisovná česká výslovnost).*

Vo vlastnej dialektológii Trávníček pracoval menej (študoval oravské nárečia, *O českém jazyce,* 1924; *Moravská nářečí* — s mapou, 1926).

Ako žiak J. Zubatého mal Fr. Trávníček od začiatku svojej vedeckej činnosti živý zmysel pre otázky syntaktické. Venoval im — okrem syntetického spracovania v historickej a súčasnej gramatike — významnú monografiu *Neslovesné věty v češtině* I—II *(Věty interjekční,* 1930; *Věty nominální,* 1931).

Teoretický i praktický význam a široký dosah majú Trávníčkove práce o súčasnej češtine: znamenajú zavŕšenie jeho životného diela. Spolu s Pavlom Vášom vydal *Slovník jazyka českého* (najprv vyšiel v dvoch zväzkoch 1934, potom upravený a doplnený v jednom zväzku r. 1941, 1946, 1952). Je to normatívny slovník výkladový, síce veľmi stručný, s rozsiahlym, až neprehľadným hniezdovaním i mnohými odkazmi, ktoré sťažujú používanie, ale v praxi hľadaný ako príručka pohotove poskytujúca informácie o slovnej zásobe súčasnej češtiny. Dôkladné poučenie o hláskovej sústave a gramatickej stavbe súčasného českého jazyka poskytuje Trávníčkova dvojdielna *Mluvnice spisovné češtiny* (I, 1948, 1949; II, 1949). V prvom diele spracoval hláskoslovie a formálne tvaroslovie, v druhom skladbu, do ktorej zaradil okrem náuky o vete a o súvetí i náuku o význame slovných druhov a tvarov („významosloví"). V tejto gramatike autor neuvádza mnoho dokladov z krásnej a odbornej literatúry, opiera sa pri nepochybných javoch o spisovný úzus. Jednotlivým problémom normy spisovného jazyka, otázkam jazykovej kultúry sú venované mnohé Trávníčkove teoretické štúdie i praktické články v časopisoch, v novinách i v brožúrach, ktoré ho urobili známym v širokých vrstvách čitateľov. Pri kritike a hodnotení výrazových prostriedkov súčasného jazyka síce využíval výsledky historického štúdia jazyka, ale uvedomoval si jasne zložitosť jazykových javov. Starostlivosť o jazykovú správnosť pokladá za jednu zo zložiek jazykovej kultúry. Spisovný, správny výrazový prostriedok je podľa neho ten, ktorý je v zhode so sústavou celého jazyka, čiže je ústrojný, a ktorý dobre plní svoju dorozumievaciu a vyjadrovaciu funkciu (úkon). Pre Trávníčka hlavné kritérium jazykovej správnosti je teda úkonnosť a ústrojnosť výrazového prostriedku (porov. jeho štúdiu *O jazykové správnosti* v zborníku Čtení o jazyce a poesii, 1942).

Po oslobodení r. 1945 Fr. Trávníček rozvinul všetky svoje schopnosti učiteľské a organizačné pri výchove mladých učiteľov a jazykovedcov, pri budovaní marxistickej jazykovedy a nových inštitúcií vedeckých a vôbec kultúrnych. Prísne kritizoval idealistické a formalistické smery v našej jazykovede. Sebakriticky uznal svoje nesprávne názory o pomere slovenčiny a češtiny a usiloval sa statočne a úprimne marxisticky riešiť i túto otázku. Slovenským jazykovedcom pomáhal zbaviť sa puristických prežitkov a zúčastnil sa na príprave nových pravopisných pravidiel.

František Trávníček zanechal vynikajúce jazykovedné dielo. Slovenskí jazykovedci budú sa k nemu obracať ako k vzoru hlbokého bádateľa, usilovného pracovníka i veľkého bojovníka za vedeckú pravdu, citove zaujatého za materinský jazyk.

E. Jóna

K SEDEMDESIATKE JÁNA MIHÁLA

Toho roku dožil sa sedemdesiatich rokov známy slovenský jazykovedec a prekladateľ Ján Mihál (nar. 18. II. 1891 v Moštenici). V mladosti mal rušný život, dostal sa z domova i do zahraničia, kde sa naučil cudzie reči. Za prvej svetovej vojny bol v ruskom zajatí. Jazykové znalosti umožnili mu hodne prekladať beletriu i odbornú pedagogickú literatúru. — Po prvej svetovej vojne študoval na Filozofickej fakulte Komenského univerzity v Bratislave slovanskú a germánsku filológiu. Popri štúdiu učil na škole v okolí Bratislavy, potom účinkoval v rodnom kraji najprv ako riaditeľ meštianskej školy v Slovenskej Ľupči, neskoršie ako direktor učiteľskej akadémie v Banskej Bystrici. V čase Slovenského národného povstania stýkal sa s ruskými partizánmi a pomáhal im. Po oslobodení pôsobil kratší čas na gymnáziu v Nových Zámkoch, teraz žije vo výslužbe v Bratislave.

Ján Mihál je rázovitá povaha: na prvý pohľad málo prístupný, ale v podstate dobrý človek. Dokonale pozná život slovenského ľudu a jeho reč. Nárečie svojho kraja i odborne študoval (porov. Sborník Matice slovenskej XVI/XVII, 1938/39 a XIX, 1941, 420 a n.: *Tvaroslovné zvláštnosti z okolia Slovenskej Ľupče; Zo slovníka nárečia Slovenskej Ľupče; Z frazeológie Slovenskej Ľupče a okolia).* V prácach o spisovnom jazyku a v prekladoch význam svojho nárečia precenil. Nerozlišoval náležite slová a výrazy celonárodné od nárečových, obmedzených funkciou na malé územie.

Od začiatku patril medzi horlivých prispievateľov časopisu Slovenská reč a Slovenský jazyk za vedenia Henricha Bartka. Stal sa u nás v rokoch tridsiatych a štyridsiatych jedným z predstaviteľov jazykového purizmu, ktorý spisovnú slovenčinu „očišťal" jednostranne od českých prvkov často bez zreteľa na funkčné potreby spisovného jazyka. J. Mihál sa pri jazykovej kritike vždy opieral o materiál z ľudovej reči. Rád zdôrazňoval slovenskú jazykovú svojskosť (porov. Slovenský jazyk I, 1940 a Slovenskú reč 10, 1942/43). Robil to — ako sme presvedčení — nie z nenávisti k iným jazykom, ale z lásky k rodnému jazyku a z obavy o jeho budúcnosť. Cenné sú tie Mihálove štúdie zo slovenskej skladby, v ktorých pracoval na základe materiálu zo slovenskej literatúry (v SR). Niektoré jeho výklady, napr. široké chápanie doplnku, boli pomýlené. Ani výsledky jeho štúdie o triedení slovies (SMS XIX, 1941: *O slovenskom slovese)* sa neujali, hoci ich sám autor presadzoval i do svojich školských učebníc *(Slovenská gramatika s cvičeniami,* I. diel 1943, II. diel 1947). J. Mihál chcel nadväzovať na jazykovednú tradíciu a písal príležitostné články o Czambelovi, Hattalovi a Bernolákovi.

V posledných rokoch popri prekladaní Mihál píše jednak širšie založené štúdie *(O jazykových prostriedkoch Františka Hečku,* Jazykovedné štúdie I, 1956), jednak menšie články a príspevky z gramatiky a štylistiky v časopisoch a v novinách (SR, Ľud a i.). Očakávame od neho ešte nové práce, najmä z odboru lexikológie a semaziológie. Niektoré články (doplnky ku Kálalovmu slovníku v časopise Ľud a výklady menej známych slov u Kukučína v SR) sú dobrým prísľubom.

V J. Mihálovi si ceníme usilovného pracovníka, ktorý síce nie bez omylov, ale svojským spôsobom ako pedagóg, prekladateľ a jazykovedec pracoval pre našu spoločnosť. Do ďalších rokov jeho života mu želáme mnoho zdravia.

E. Jóna

B. Hála, FONETICKÉ OBRAZY HLÁSEK ČESKÝCH, SLOVENSKÝCH, FRANCOUZSKÝCH, NĚMECKÝCH, RUSKÝCH, POLSKÝCH, ANGLICKÝCH, MAĎARSKÝCH A ŠPANĚLSKÝCH SPOLU SE SROVNÁVACÍM POPISEM VÝSLOVNOSTI. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1960. Strán 127+43 strán obrazovej časti. Cena viaz. Kčs 11,90.

Počas niekoľkých desaťročí, čo sa v Čechách rozvíja fonetika, vykonalo sa už z tejto stránky veľa práce. Vyšlo mnoho prác, v ktorých sa skúmala zvuková podoba českého jazyka. Fonetika pomohla českej jazykovede vyriešiť mnohé špeciálne problémy, osvetlila češtinu z hľadiska jej zvukovej podoby a priniesla i nové podnety pre riešenie všeobecných fonetických otázok. Je teda pochopiteľné, že sa dnes českí fonetici venujú aj fonetickému výskumu iných jazykov, či už s cieľmi čisto výskumnými alebo pedagogickými. (Porov. napr.: B. Hála, *Fonetika polštiny*, 1954; B. Hála, *English Vowels in Phonetic Pictures*, 1959; K. Ohnesorg, *Nástin fonetiky jazyka francouzského*, 1953; K. Ohnesorg, *Nástin fonetiky jazyka španělského*, 1956; Ohnesorg — Švárný, *Études expérimentales des articulations chinoises*, 1955; M. Romportl, *Zum Problem der Töne im Kuo-Yü*, Archiv orientální, 1953, Romportl-Grepl, *Nástin fonetiky jazyka německého*, 1956 a i.)

V minulom roku sa objavila nová kniha, ktorá v istom zmysle zhŕňa základné vedomosti o artikulačnej a akustickej podobe hlások takmer všetkých u nás známejších jazykov. Je to práca B. Hálu *Fonetické obrazy hlásek*. Je adresovaná českým čitateľom: učiteľom cudzích jazykov, ale aj všetkým tým, ktorí jazyky študujú, či už pod vedením učiteľov alebo samostatne, ako učebnica správnej výslovnosti.

Autor sa pri zostavovaní knihy spravoval zásadou, že pri štúdiu fonetiky cudzích jazykov je potrebné vychádzať z materinského jazyka — študujúci má mať vedomosti o artikulačnej a akustickej podstate češtiny. Bude hovoriť správne česky, ale sa aj ľahšie a lepšie naučí hovoriť cudzím jazykom. Autor sám hovorí, že základom poskytujúcim oporný a orientačný materiál pre opis všetkých ostatných jazykov je v knižke český jazyk. Z toho vyplynula povaha diferenčného opisu hlások jednotlivých jazykov. Pre knihu najmä s takýmto určením je to iste veľmi správny postup. Autor tým zvýšil jej prehľadnosť a praktičnosť, skrátil jej rozsah, a čo je hlavné, dal čitateľovi oporný bod, z ktorého môže veľmi dobre vychádzať pri štúdiu fonetiky cudzích jazykov.

Kniha je rozdelená na dve časti: časť textovú (I. diel) a časť obrazovú (heslovitý opis obsahu jednotlivých obrazov a samostatná obrazová príloha — II. diel).

V úvode po vysvetlení cieľa a usporiadania knihy nasleduje kratučký výklad o rečových orgánoch, o ich činnosti, o príslušnej anatomickej terminológii a všeobecný výklad o hláskach. Autor sa tu dotýka aj otázky dištinktívnych vlastností hlások a ukazuje, že hláska je jav mnohotvárny, že pri dorozumievaní rozhodujú síce dištinktívne vlastnosti hlások, no dôležité sú aj ďalšie vlastnosti, ktoré autor nazýva podružnými dištinktívnymi znakmi (str. 14). Ukazuje, že hláska obsahuje celú škálu vlastností od dištinktívnych až po tie, ktoré jej dáva individuálny rečový prejav. Ako príklad uvádza záverové perné spoluhlásky *p, b, m,* pri ktorých popri explozívnosti rozhoduje znelosť, nosovosť aj sila explózie, sila a doba záveru — tzv. podružné dištinktívne znaky (str. 13, porov. aj str. 12). Ďalej hovorí o dvoch základných tendenciách, ktoré sa uplatňujú vo vývine hlásko-

vého inventára: o snahe po rozmnožovaní hlások a po ich obmedzovaní. Pôvod tendencií po obmedzovaní, ktorý uvádza na tomto mieste (str. 12) — snaha nezaťažovať sluch potrebou rozoznávať príliš veľké množstvo hlások, ku ktorému, ako hovorí, viedla predovšetkým zložitosť komunikačného procesu — treba si, pravdaže, doplniť aj ďalšími činiteľmi, o ktorých sa autor zmieňuje na iných miestach: uplatňovala sa tu aj tendencia zjednodušovať alebo uľahčovať prácu artikulačných orgánov a rôzne osobitné návyky celých jazykových kolektívov (porov. str. 15, 16).

Vlastný opis hlások preberaných jazykov rozdeľuje tiež do dvoch častí. V prvej opisuje spoluhlásky, v druhej samohlásky. Viedla ho k tomu odlišná povaha týchto dvoch súborov hlások i snaha sprístupniť a uľahčiť štúdium používateľovi knihy.

Ako sme už spomenuli, autor vychádza z češtiny, hláskový inventár ktorej preberá dosť podrobne na prvom mieste a pri ostatných jazykoch opisuje akustickú a artikulačnú podobu len tých hlások, ktoré sa nezhodujú s českými, alebo sa v češtine nenachádzajú, a opisuje ich vzhľadom na hlásky české. Pri samohláskach je takýto postup veľmi výhodný, lebo čeština má najjednoduchšiu samohláskovú schému zo všetkých preberaných jazykov. Jej samohlásky sú typicky neutrálne. Tak sú v knihe ako celku postupne charakterizované hláskové systémy deviatich jazykov, a to aj so všetkými bežnými výslovnostnými variantmi, pričom sa vždy upozorňuje, čo sa považuje za správnu výslovnosť.

Vlastné opisy spoluhlások i samohlások predchádzajú kapitoly, v ktorých sa hovorí o ich vlastnostiach všeobecne: pri spoluhláskach o znakoch, ktoré tvoria súčasť artikulačnej bázy jazyka, a o ich triedení do troch hlavných skupín (na spoluhlásky záverové — okluzívy, úžinové — konstriktívy, spiranty a polozáverové — afrikáty) s charakteristikou každej tejto skupiny; pri samohláskach sa zmieňuje o akustickej podstate samohlások a o ich základných vlastnostiach (kvantita, nosovosť, účasť pier, napätosť, otvorenosť a zatvorenosť, sila).

Autor zdôrazňuje, že sa vedľa češtiny prednostne zameral i na slovenčinu. Pravdaže, nemožno to hľadať iba v počte stránok, ktoré zaberá opis jednotlivých hláskových systémov. Výslovnosť češtiny a slovenčiny (odhliadnuc od menej závažných odlišností) je natoľko blízka, že napr. v časti o slovenských spoluhláskach bolo treba iba príkladmi doložiť výskyt hlások, o ktorých sa už hovorilo v kapitole o českých spoluhláskach, a zvlášť si všimnúť len hlásku *ľ*. (Znelé afrikáty *ǯ*, *ǯ́* sa vyskytujú v češtine ako kombinatórne varianty.)

B. Hála správne uvádza, že výslovnosť tzv. mäkkého *ľ* nie je na Slovensku jednotná. Hovorí o dvoch odtieňoch zmäkčeného *ľ*: o polomäkkom (palatalizovanom) a mäkkom (palatálnom) a upozorňuje, že ortoepická norma uznáva ako vzorné *ľ* palatalizované. (Podobne H. Bartek, *Správna výslovnosť slovenská*, 1944, str. 111; J. Stanislav, *Slovenská výslovnosť*, 1953, str. 215.) Podľa Liškových zistení (*Slovenská mäkká spoluhláska ľ*, Československá logopedie, sborník statí, 1956, str. 114—126, najmä 119) akustická podoba oboch odtieňov nie je celkom pevne viazaná na artikuláciu, akú uvádza B. Hála (*ľ* palatalizované: koniec jazyka sa opiera o alveolárny výstupok, chrbát jazyka je pritlačený k tvrdému podnebiu viac ako pri *l* strednom, „tvrdom"; *ľ* palatálne: koniec jazyka sa opiera o dolné rezáky, chrbát jazyka sa pritláča k tvrdému podnebiu pevnejšie a vo väčšej šírke ako pri *ľ* palatalizovanom). Liška sa nazdáva, že „... nemožno určiť, či predpísať jednotnú spisovnú normu pre tvorenie tejto

hlásky" (c. d., 119) a že akustickú podobu palatalizovaného *ľ* možno dosiahnuť aj vtedy, ak končeky jazyka zaujme postavenie ako pri palatálnom *ľ* (dotýka sa spodných rezákov), a to tak, že sa rozdiel kompenzuje kratším dotykom bokov jazyka na podnebí. Vzhľadom na fonologickú závažnosť protikladu *l* — *ľ* v slovenčine je však pochopiteľný dôraz, aký kladie na ich výraznú výslovnosť *Slovenská gramatika* E. Paulinyho — J. Štolca — J. Ružičku (3. vyd., Martin 1955, str. 49). Tu sa žiada vyslovovať skôr *ľ* palatálne („so zreteľným záverom celej prednej polovice jazyka na prednom podnebí", str. 49). (Porov. aj E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, 1960, str. 18.)

Zdá sa nám, že autor v tejto práci čiastočne zmenil svoj starší náhľad na povahu slovenských dvojhlások. V *Základoch spisovnej výslovnosti slovenskej* nevidel rozdiel medzi výslovnosťou dvojhlások *ia, ie, iu* a skupín *ja, je, ju* ani zo stránky akustickej ani zo stránky artikulačnej. (B. Hála, *Základy spisovné výslovnosti slovenské ve srovnání s výslovností českou*, 1929, str. 95). V *Úvode do fonetiky* bol tiež naklonený hodnotiť slovenské diftongy *ia, ie* z hľadiska fonetického skôr ako spojenie *j* + *a, e*, hoci ich zo stanoviska fonologického považoval za diftongy (B. Hála, *Úvod do fonetiky*, 1948, str. 139.). V tejto poslednej práci ich jednoznačne považuje za dvojhlásky s tým, že sa pri nich prejavuje „citelný sklon ke konsonantisaci, takže slova jako *chodia, viem, znameniu*... zní buď jako [ˈchoďja, ˈvjem, ˈznameňju] anebo jako [ˈchoďja, ˈvjem, ˈznameňju]" (str. 73). V starostlivej výslovnosti sa tu však nesmie vyslovovať *j*. Výslovnosť [choďja, vjem, znameňju] nie je spisovná.

Ani v otázke inventára slovenských dvojhlások sa autor nepridŕža stanoviska, ktoré sa dnes prijíma v slovenskej jazykovede, keď sa za dvojhlásky považujú iba *ia, ie, iu, uo (ô)*. Hála zaraďuje medzi dvojhlásky okrem týchto (podobne ako u nás prv B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, 1950, str. 19—24, a H. Bartek, c. d., 83—88) aj všetky diftongy zložené z krátkej alebo dlhej samohlásky a nasledujúceho *u̯* (str. 73). Napr. v slovách *auto, kavka, hlávka, reuma, lev, krivka, pokrývka, obuv, krv, brv* (2. pád mn. č. od *brva*), *rukou*. Toto stanovisko možno azda čiastočne vysvetliť upozornením samého autora, že si v tejto práci nevšíma sporné otázky, čo sa má v niektorých zvláštnych prípadoch považovať za samostatnú hlásku a čo za jej kombinatórny variant (str. 9).

Do časti o slovenských hláskach sa však dostali niektoré slová v nárečovej podobe: „haňba" miesto spisovného *hanba* (str. 38), „vajco" m. *vajce* (str. 73), „potôček" m. *potôčik* (str. 73).

Pri opise a porovnávaní hláskových systémov ostatných jazykov sa autor, pochopiteľne, sústredil najmä na postihnutie základov ich artikulačnej bázy. Upozorňuje na jej zvláštnosti a vedie čitateľa k správnej výslovnosti. Hoci sa vcelku pridŕža stanovísk domácich, nevzdáva sa ani svojho vlastného názoru na niektoré parciálne otázky, ktoré získal počúvaním a najmä experimentálnym výskumom výslovnosti príslušníkov týchto jazykov. Niektoré odchýlky však zasa možno pochopiť z toho, že sa tu výklady podávajú zo stanoviska českej výslovnosti a vzhľadom na ňu. Tak napr. o poľskom *l* strednom hovorí: „... je trochu měkčí nežli v češtině; nejnápadněji se změkčuje před *i*, kde zní asi tak jako poloměkké *l* slovenské..." (str. 54). Ako príklady na toto polomäkké *l* uvádza slová *wielki, lud, Litwa*. O niečo menej jednoznačné je stanovisko H. Koneczne j, ktorá hovorí, že poľské *ľ* už úplne stvrdlo, a aj pred samohláskou *i* je len málo zmäkčené. (H. Koneczna, *Obrazy rentgenograficzne głosek rosyjskich*, 1956, str. 89.)

Pri porovnaní interdentál španielskych a anglických dochádza zasa k uzáveru, že hlásky, ktoré sa v angličtine označujú ako interdentály, sú vlastne „adentály" (str. 57). Podobne vlastný náhľad má napr. aj na výslovnosť španielskych dvojhlások (str. 110).

Takisto dôležitou je aj druhá, obrazová časť knihy. Obsahuje schematické náčrty röntgenogramov, palatogramov, lingvogramov a labiogramov všetkých typických hlások základných. (Každá hláska nemá samostatný obraz. Tak jeden obraz je pre dvojice hlások *p, b; t, d; k, g* a pod.) Hlásky jedného druhu alebo hlásky a ich varianty označuje rovnakým číslom s ďalším abecedným označením.

Súhrnne povedané, kniha nie je iba postupným opisom hlások deviatich jazykov, ale aj ich porovnávacou štúdiou, pričom autor došiel neraz k vlastnému a osobitnému záveru.

Ako celok sa kniha vyznačuje pre autora typickou presnosťou výkladov i prehľadnosťou. Bude predovšetkým veľmi dobrým pomocníkom pre učiteľov i študujúcich, a to tak na Slovensku ako v Čechách. Osobitne si treba ceniť aj použitú porovnávaciu metódu. Kniha poslúži nielen v praxi, pre ktorú je určená, ale aj pri teoretickom štúdiu fonetiky týchto jazykov.

Á. Kráľ

ROZLIČNOSTI

Tretry, tretre, klincovky. — V *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1957 (str. 374) sa uvádza slovo *tretry* ako mužské pomnožné podstatné meno: *tretry, -ov m. pomn. V Terminológii telesnej výchovy I* (str. 12 a 105) je zasa plurálová forma *tretre* bez označenia príslušnosti ku gramatickému rodu. Tvar *tretre* tu možno chápať ako plurál mužských neživotných podst. mien typu *meter, liter, orchester.* V slovníkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka sú zasa doklady na plurálové tvary v ženskom rode: *tretrám, tretrách.* Ako vidno, pri slove *tretry* vyskytujú sa tvary mužského i ženského rodu, pričom v samotnom mužskom rode sa objavujú v nom. pl. tvarové dublety: *tretry/tretre.*

Podstatné meno *tretry* je športový výraz anglického pôvodu. Zo slovenských slovníkov ho zaznamenáva iba P r í d a v k o v *Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine.* Novšie slovníčky cudzích slov toto slovo neuvádzajú. Výklad významu tohto slova podáva Terminológia telesnej výchovy I takto: „atletická obuv s klincami v podošve alebo i v podpätkoch". Terminológia telesnej výchovy zaznamenáva v tom istom hesle popri slove *tretry* aj synonymum *klincovky. Příruční slovník jazyka českého VI* (str. 220) má takýto výklad slova *tretry:* „druh sportovních střevíců".

Zastavme sa najprv pri podobe *tretry, -ov m. pomn.,* ako ju uvádzajú Pravidlá. Ak uznáme v súhlase s Pravidlami, že slovo *tretry* je mužské pomnožné podst. meno, potom musíme predpokladať pre nom. sg. tvar *treter* (čo aj zodpovedá pôvodnej anglickej forme). Tvarom *treter* by sa potom toto slovo zaradilo k podst. menám vzoru *stroj,* a to k tej skupine slov cudzieho pôvodu, ktoré sú zakončené na *-er* s pohyblivým *-e-,* ako napr. *meter, liter, káder, orchester.* Tieto podst. mená majú v nom. a ak. pl. pádovú príponu *-e.* Z toho vyplýva, že tvar *tretry* pre mužský rod je nesystémový, správny tvar pre nom. a ak. pl. by bol *tretre.* V takejto podobe ho zachytáva Terminológia telesnej výchovy. Tvar *tretry* (mužského rodu), ktorý uvádzajú Pravidlá, je zrejme prevzatý z češtiny. Možno naisto predpokladať, že toto anglické slovo sa k nám dostalo cez češtinu ako mnoho iných telovýchovných a športových termínov, pretože telovýchova a šport boli v Čechách v minulosti rozvinutejšie ako na Slovensku.

Je zaujímavé, že v slovenčine sa neudomácnil mužský rod pri podst. mene *tretry* alebo *tretre.* Materiál práve svedčí o tom, že slovo *tretry* sa bežne skloňuje ako podst. meno ženského rodu. Všimnime si tieto doklady: ... *pobehávanie atlétov v t r e t r á c h* (Kuchen) — ... *v športovom oblečení a obuti (v trenírkach a t r e t r á c h)* (Kriačko) — *Bežci dlhých tratí dávajú radšej prednosť t r e t r á m voľnejším.* (Ľahká atletika 1952) — *Bežci behajú v t r e t r á c h, ktorých branzola pod klenutím nohy je veľmi úzka.* (Ľahká atletika 1952) — *Skokani a vrhači dávajú radšej prednosť t r e t r á m so širšou branzolou.* (Ľahká atletika 1952) Našli sme doklad iba na gen. pl. mužského rodu *tretrov* namiesto ženského *tretier: Ďalším dôležitým detailom pri výrobe t r e t r o v je... šnurovanie.* (Ľahká atletika 1952) V tomto prípade možno pokladať tvar gen. pl. *tretrov* namiesto *tretier* za ojedinelú nedôslednosť, lebo ide o preklad českej

brožúry, kde sa ostatné tvary viackrát používajú v ženskom rode. V športových rubrikách našich denníkov alebo časopisov stretávame sa pri termíne *tretry* takmer výlučne s tvarmi ženského rodu. Takýto úzus je vžitý aj medzi telovýchovnými pracovníkmi. Ako vidno, slovo *tretry* je v dnešnej slovenčine ženského rodu. Príslušnosť tohto termínu k ženskému rodu akiste podporujú aj tvary významovo blízkych slov, ako sú *topánky, cvičky, trampky, tenisky.*

Označenie slova *tretry* ako pomnožného podst. mena (ako je to v Pravidlách), nevidí sa nám náležité. Domnievame sa, že tu nejde o pomnožné podst. meno v pravom zmysle. Pomnožné podst. mená (pluralia tantum) sú také, ktoré majú len plurálovú formu, hoci sa nimi pomenúva jediný predmet, napr. *fašiangy, Hromnice, raňajky, dvere, okuliare, pľúca, suchoty* a pod. Slová ako *tretry, topánky, tenisky, trampky, cvičky* a pod. majú však i singulárovú formu (hoci je oveľa zriedkavejšia ako plurál). Preto považujeme za správne spracovanie hesla *cvička* v I. diele *Slovníka slovenského jazyka,* kde sa uvádza takto: *cvička, -y, obyč. v mn. č. cvičky, -čiek ž.* (hoci v Pravidlách je *cvičky, -čiek ž. pomn.).* Podobne ani Příruční slovník jazyka českého nehodnotí slovo *tretry* ako pomnožné, ale označuje ho skratkou *pl.* (plurál). Slovo *tretry* by teda bolo možné zachytiť v slovníku v takejto podobe: *tretra, -y, obyč. v mn. č. tretry, -tier ž.*

Po týchto poznámkach, týkajúcich sa gramatickej stránky slova *tretry,* dotkneme sa ešte jednej otázky. Popri prevzatom slove *tretry* máme totiž aj domáce synonymum *klincovky.* Tento výraz je dnes rovnako bežný (ak nie bežnejší) ako *tretry.* Pri slove *klincovky* niet nijakých problémov v ohýbaní, skloňuje sa podľa vzoru *žena.* Slovo *klincovky* Pravidlá slovenského pravopisu nezaznamenávajú, no väčším nedostatkom je, že ho nezachytil ani Slovník slovenského jazyka I.

Š. Vragaš

„Náterka" — nátierka. — V *Kalendári našich gazdiniek na rok 1961,* ktorého autorom je dr. Imrich Sečanský s kolektívom, používa sa slovo „náterka". Slovo „náterka" je odvodené od základného slovesa *natierať* pridaním prípony *-ka* k základu *natier-,* v ktorom nastávajú dve zmeny: jednak sa predpona *na-* predlžuje na *ná-,* jednak sa koreňové *-tier-* skracuje. Skracovanie koreňného *-tier-* na *-ter-* nie je však v dnešnej spisovnej slovenčine odôvodnené.

Príponou *-ka* sa tvoria početné podstatné mená od slovies, spravidla predponových, napr. *obálka, zásielka, vývojka, výbojka, rozvodka, zástrčka, nástrčka, priehradka, násypka, odchýlka, zbierka, koliska, prednáška, priadka, obliečka, obálka, obhliadka, dochádzka, prevádzka* atď.

Slová, ako napr. *zásielka, námietka, závierka, uzávierka* atď. ukazujú, že sa tu zachováva kvantita koreňa, teda dvojhláska *ie* sa nekráti na *e.* Krátenie je zriedkavejšie, napr. v slovách *vylievať — výlevka* a *vystielať — výstelka.* Novšie slová zachovávajú dĺžku koreňa, hoci sa takto môže porušovať rytmický zákon v prípadoch, ako *námietka, zásielka, závierka* atď. Podobne sa zachováva dĺžka aj v slove *nátierka,* ktoré je odvodené od slovesa *natierať.* Podobu *nátierka* uvádza *Slovník slovenského jazyka II,* Bratislava 1960, 297. Túto podobu spomína aj K. Habovštiaková v drobnom príspevku *Nátierka, nie „pomazánka",* SR 25, 1960, 314.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Slovesá stenať a stonať. — J. R. z Košíc: „Prosím, aby ste sa niekedy zapodievali významovým rozdielom slov stonať a stenať. Pravidlá ich uvádzajú na str. 354 takto: stonať/stenať. Ja si myslím, že človek stoná a napríklad pes stená. Neviem, či je moja mienka správna."

Odpoveď: Slovesá *stenať* a *stonať* sú takmer úplne rovnocenné, a práve preto ich aj Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú ako varianty. Ich hlásková podoba sa odlišuje len v tom, že prvé z nich má v koreni *e* a druhé *o*. Priam tak je to aj v dvojici slovies *tonúť* a *tenúť*. Lenže medzi *tonúť* a *tenúť* je už významový rozdiel: 1. *tonúť* je „potápať sa, topiť sa (klesať v tekutine na dno)", naproti tomu 2. *tenúť* má význam „byť unášaný prúdom vody (vetra), plaviť sa". No medzi *stenať* a *stonať* takéhoto významového rozdielu niet. Pokladáme ich v súhlase s Pravidlami slovenského pravopisu za hláskoslovné varianty toho istého slova. Pritom treba dodať, že variant *stenať* je v spisovnej slovenčine častejší. Dokazuje to aj dokladový materiál v Ústave slovenského jazyka. Pravidlá to nepriamo naznačujú tak, že uvádzajú dvojicu týchto slovies v poradí *stenať/stonať*. Na prvom mieste stojí variant *stenať* (teda nie *stonať/stenať*, ako uvádza J. R. z Košíc). Dokladový materiál nepotvrdzuje domnienku nášho dopisovateľa, že by sa variant *stenať* používal len o zvieratách („pes stená") a variant *stonať* iba vo vzťahu k osobám.

Uvedieme niekoľko dokladov — najprv na použitie variantu *stenať* a potom na použitie variantu *stonať*.

1. Zbili ma, a nestenal som. (Škultéty) — Košík sa začal plniť až Mišo počínal fučať a stenať, že mu je ťažký. (Vansová) — Stenali obaja ako choré deti. (Alexy) — Neplačte, nesteňte, nevoľní poddaní. (J. Kráľ) — Kto sa chváli, tomu daj, a kto stene, toho dri. (prísl.) — Hory strašne stenali. (Horák) — Zviera prestane prežúvať, hrbí sa, stene. (Hovorka)

2. Šurínka sadla si pod komín a stonala. (Zguriška) — Imrich stonal nielen pod ťarchou, ale aj nad nešťastím. (Lazarová) — Na zemi pri voze sedel chlap, ktorý si stonajúc šuchal jedno stehno. (Jégé)

Ako vidieť z dokladov, variant *stenať* sa používa rovnako, či je reč o osobách, zvieratách alebo veciach, a *stonať* je zväčša pri osobách. Lenže také funkčné rozhraničenie medzi oboma variantmi, že by totiž *stenať* malo miesto len v súvislosti so zvieratami a *stonať* sa používalo len v spojitosti s ľuďmi, urobiť nemožno. Slovesá *stenať/stonať* sú rovnocenné; pričom variant *stonať* je zriedkavejší.

Aj naďalej budeme teda sloveso *stenať* používať častejšie a bez obmedzenia (o osobách, zvieratách i veciach). Pozoruhodné je, že bezpríponové deverbatívum (zo slovesa odvodené podstatné meno) od dvojice slovies *stenať/stonať* je známe len v podobe *ston* (porovnaj *vyberať — výber* aj *výbor* s významovým rozdielom).

Oba varianty majú pri časovaní dvojtvary, podobne ako slovesá typu *metať, hltať, trestať*. Používajú sa v tvaroch *stenem — steneš — stenú/stonem —*

stoneš — stonú i v tvaroch *stenám — stenáš — stená — stenajú/stonám — stonáš — stoná — stonajú* (porov. *trescem/trestám, mecem/metám, hlcem/hltám).*

Napokon poznamenávame, že o významovom rozdiele *tenúť — tonúť* sme sa v Slovenskej reči už zmienili, a to v 19. roč. (1954) na str. 290.

Písomný stôl — písací stôl; zmätok; hnevlivý — hnevný. — J. G. z Hornej Ždáne: „Čítal som istý román, v ktorom je výraz „písomný stôl". Ako je správne — písomný, a či písací stôl? Ďalej by ma zaujímali všetky významy slova zmätok. A tiež, kedy sa má hovoriť hnevlivý, a kedy hnevný."

Odpoveď: Odpovieme nakrátko postupne na všetky tri otázky.

1. Spojenie *písomný stôl* pokladáme už za zastarané. Dnes sa takmer bezvýnimočne hovorí a píše len *písací stôl.* V danom prípade ide vlastne len o problém — či použiť prídavné meno *písomný,* alebo *písací.* Prídavné mená typu *písací (baliaci, holiaci* atď.) s príponou *-ací* sú dnes celkom bežné a majú aj význam účelového uspôsobenia veci alebo látky *(baliaci* papier = p. *na balenie; holiace* mydlo = m. *na holenie; písací* stôl = s. *na písanie,* na ktorom sa píše). — Kedysi puristi bojovali proti prídavným menám typu *baliaci papier,* no neodôvodnene, a preto aj bez výsledku.

V dnešnej spisovnej slovenčine označenie *písací stôl* je celkom zvyčajné a štylisticky nepríznakové, naproti tomu spojenie „písomný stôl" je štylisticky príznakové a má starodávny, archaický ráz.

2. Slovom *zmätok* sa vysloví asi to, čo slovami *neporiadok, trma-vrma, rozvrat.* Slovo *zmätok* súvisí so slovesom *zmiasť* a veľmi často sa používa aj vtedy, keď je reč o duševnom rozpoložení niekoho. V takom prípade býva v spojení *prísť do zmätku,* ktoré vyjadruje vyšší stupeň duševného stavu pomenúvaného výrazom *prísť/dostať sa do pomykova.* — Uvedieme príklady na rozličné použitie slova *zmätok.*

V takom z m ä t k u, akého narobila cholera, ľahko sa nájdu, čo koristia z rozstrojenia spoločnosti. (Kukučín) — Nastal ešte väčší huk a z m ä t o k. (Jégé) — „Čo . . . kto . . . koho?" strhla sa Milina, príduc do z m ä t k u, a prudko odvráti zrak od spievajúcich. (Timrava) — Už prvým krokom vyvolal som medzi zvieratami z m ä t o k. (Figuli) — Aj vo mne vypukol akýsi z m ä t o k, keď sa na mňa dívala. (Švantner) — Vedľa moderného stavebného materiálu mramorové fragmenty sôch z rímskeho obdobia gréckych dejín, nahádzané v bielom a žltnúcom z m ä t k u. (Bednár)

Z otázky nepriamo možno vycítiť narážku, či možno slovo *zmätok* použiť aj vo význame nepodareného výrobku. V tomto význame je už dnes pevne ustálené slovo *nepodarok* (množ. čís. *nepodarky),* ktoré je priehľadné a na prvé počutie (prečítanie) je z neho jasné, o čo ide.

Možno celkom krátko uzavrieť. Neporiadok, rozvrat, trva-vrma a zriedkavejšie pomykov *(prísť do zmätku* ako *prísť do pomykova)* sa označuje slovom *zmätok;* naproti tomu chybný výrobok sa volá *nepodarok.* Obe slová sa odlišujú výrazne svojou hláskovou podobou i svojím významom.

3. Treba zistiť, či je medzi slovami *hnevlivý* a *hnevný* významový rozdiel. Dokladový materiál ukazuje, že jedno i druhé sa používa vtedy, keď je reč o niekom (niečom), kto (čo) prejavuje hnev, zlosť. No prídavné meno *hnevlivý* má navyše ešte to, že naznačuje náklonnosť, obyčaj, zvyk hnevať sa. Napr.: *„Čo*

chceš?" oslovi ju mať h n e v l i v ý m tónom. (Timrava) — *Keď ma vrany spozorovali, s h n e v l i v ý m krákaním odleteli k lesu.* (Moric)

V týchto prípadoch možno bez porušenia zmyslu viet a ich štýlového ladenia použiť namiesto prídavného mena *hnevlivý* ako úplne rovnocenné prídavné meno *hnevný*.

Prídavné meno *hnevný* sa používa napríklad v týchto vetách: *Oči mali pritom akýsi h n e v n ý, nevľúdny pozor.* (Šoltésová) — *Skoro mu oči vytislo od h n e v n é h o rozčúlenia.* (Jégé) — *Ilľa zvrtla sa a z jej čela zmizol h n e v n ý výraz.* (Timrava)

Sú prípady, keď prídavné meno *hnevlivý* zreteľne vyjadruje zlý zvyk hnevať sa, náchylnosť popudlivo reagovať. Ide o takéto súvislosti: *Vieš, že som h n e v l i v ý. Tri roky som preto vyše práva slúžil.* (Vajanský) — *Dedo po matke je h n e v l i v ý, teda skôr cholerik.* (Jurovský) — *Nič tak neodzbrojí h n e v l i v é h o odporcu ako pokojné, rozvážne konanie.* (tlač)

Analogický význam majú aj príslovky *hnevlivo* a *hnevne/hnevno: „Tu ho máte!" zvolal h n e v n o starý.* (Kukučín) — *„Môžete už odísť!" zvolala naň zrazu h n e v l i v o.* (Jégé)

Prídavné meno *hnevný* vyjadruje toľko čo „prejavujúci hnev" a prídavné meno *hnevlivý* navyše ešte aj zvyk byť nahnevaný a veľmi často hovoriť a konať s hnevom, povahovú náklonnosť hnevať sa (zlostiť sa), byť prchký (porov. iné prídavné mená s príponou *-(l)ivý*, napr.: *popudlivý, hanblivý, zvadlivý*). Takto sa vysvetľuje významový vzťah prídavných mien *hnevný* a *hnevlivý* aj v I. diele Slovníka slovenského jazyka (pozri str. 490).

Možno používať „ak" namiesto ako? — J. S. z Bratislavy: „Možno napísať ‚dnes im to ide ak po drôte', ako som to po tieto dni čítal v novinách?"

Odpoveď: Keď chceme vysloviť, že istá práca alebo podujatie ide hladko, bez prekážky, obrazne hovorievame, že to alebo ono *ide a k o po masle* alebo že to *ide a k o po drôte.* Známy je aj výraz *ísť a k o po šnúre,* ktorý je vlastne starším variantom výrazu *ísť a k o po drôte.* V staršej krásnej literatúre možno nájsť aj výraz *ísť a k o po loji,* a ten je zasa variantom dnes zvyčajného *ísť a k o po masle.*

V položenej otázke, pravdaže, nejde o to, či obstojí prirovnanie *ísť a k o po drôte,* lež o to, či vo vete ‚Dnes to ide ak po drôte' môže slovce „ak" zastupovať porovnávaciu spojku *ako.* Šlo by tu vlastne o skrátenie slovca *ako* o jednu slabiku — teda o také niečo, ako keď sa namiesto *zasa* alebo *zase* povie *zas.* Povedať alebo napísať *zasa, zase,* ale aj *zas* (a to s prihliadnutím na hláskové okolie, do ktorého toto slovce má prísť) je správne, i celkom bežné, no použiť namiesto *ako* „ak" to možno výnimočne pripustiť len v básnickej reči, keď sa do verša žiada jednoslabičné slovo.

V uvedenej vete bolo teda treba použiť porovnávacie slovko *ako: Dnes mi to ide a k o po drôte.* Medzi výpiskami v Ústave slovenského jazyka nenájdeme ani jediný, v ktorom by namiesto *ako* stálo „ak". Napríklad: *I tento raz išlo všetko a k o po šnúre.* (Jégé) — *Najmä počty mu išli a k o po masle.* (Moric)

Slovce „ak" namiesto *ako* neobstojí ani v reči bratislavských detí, a o to menej v dennej tlači.

G. Horák

Samoražný chlieb. — Z Mlynov a pekární, n. p., Bratislava sme dostali list, v ktorom sa píše: „Prosíme o informáciu, či je názov samoražný chlieb správny. Podotýkame, že tento druh chleba je i na povrchu označený písmenom S, teda i v tomto prípade sa vychádza zo slova samoražný."

Odpoveď: Názov *samoražný chlieb* sa používa bežne. Vzhľadom na zaužívanosť by sme ho meniť neodporúčali.

Slovo *samoražný* je zložené zo zámena *samý* (s významom „obsahujúci len, iba, výlučne to, čo označuje slovo, s ktorým sa spája, napr. *lúka je samý kvet, dlane má samý mozoľ*) a z podstatného mena *raž*. Z významového pomeru týchto dvoch zložiek vyplýva, že prídavné meno *samoražný* má mať význam „zo samej raži".

Naše námietky vyplývajú z toho, že v slovenčine viac zložení tohto druhu — teda zložení, ktorých prvou časťou by bolo zámeno *samý* — nepoznáme. Pochybnosť o správnosti (alebo aspoň o nezvyčajnosti) zloženiny *samoražný* je teda celkom pochopiteľná.

Mimochodom pripomíname, že zložení, ktorých prvou časťou je zložka *samo-*, je v slovenčine dosť. Tie však majú pôvod v zámene *sám* a spravidla zodpovedajú svojim medzinárodným pendantom so zložkou *auto-*, napr.: *samobytný, samopal, samospasiteľný, samostatný, samourčenie* ap.

So zreteľom na uvedené námietky by sa teda predsa len dalo uvažovať, či by nebolo výhodné prídavné meno *samoražný* v uvedenom názve nahradiť jednoduchším a zrozumiteľnejším slovom: prídavným menom *ražný*. Zmena však — okrem toho, čo sme spomenuli na začiatku — značnou mierou závisí aj od toho, ako výrobcovia (v tomto prípade pekárne) jednotlivé druhy svojich výrobkov triedia a aký systém majú v ich pomenúvaní.

M. Urbančok

Kurzívou sú vysádzané: 1. slová alebo časti slov, ktoré sa podrobnejšie rozoberajú z gramatického, výslovnostného, významového alebo štylistického hľadiska, 2. skratka *p.* (= pozri). Nesprávne tvary sú v úvodzovkách.

abstencia, pôvod a význam 249—250
-ací v druhových privlastňovacích príd. menách 84—96
adjektívum *p.* prídavné meno
algoritmus, význam a pravopis 315
Alžírec, Alžírčan, tvorenie obyvateľského mena 121—22
angličtina: anglické interdentály podľa B. Hálu 378
apoziopéza, charakteristika 327
A r n o ľ d I. V., *Leksikologija sovremennogo anglijskogo jazyka*, recenzia 111—118
astronaut, význam a použitie 316—317

bača, bačovka 318—319
J. B a u e r — R. M r á z e k — S. Ž a ž a, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy*, recenzia 57—59
bivuak — bivak, pôvod a pravopis 315—316
bleskozvod, štylistické zaradenie v SSJ 237—239
blcha, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 86
brať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 354—361
buldog, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 165—167

citoslovcia, ich miesto v slovnej zásobe 72
curka, charakteristika 254—255

častice, vydelenie v rámci slovných druhov 73
Československá vedecko-technická spoločnosť, utvorenie skratky 122—123
čeština: o prekladoch z češtiny do slovenčiny 129—151; B. H á l a, *Fonetické obrazy hlásek*, recenzia 376—378; J. B a u e r — R. M r á z e k — S. Ž a ž a, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy*, recenzia 57—59; *Jazykový koutek čs. rozhlasu I—III*, zpráva 247—248
číslovky: miesto v slovnej zásobe a charakteristika 76—77; zaradenie *všetok, každý, sám* medzi číslovky 42—43
členovia — členstvo 319—320
čosi v SSJ 235—237

dačo v SSJ 235—237
desaťkorunák, desaťkorunáčka, význam 254
dialóg v Tatarkových novelách Rozhovory bez konca 281—283
dokázať sa, význam a používanie 63—64
dôraz vyjadrený osobným zámenom 200
dôvodiť, význam a vid 60
dovoľte mi odísť, význam a používanie 255—256
drať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 361—363
driev, drelej 160—164
dvojhlásky, slovenské podľa B. Hálu 377

ekvivalenty v prekladových slovníkoch 310, 312
elipsa v učebnici *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* 58
Exbratislavčan, pravopis 252

fonetika, B. H á l a, *Fonetické obrazy hlásek*, recenzia 375—378
fonológia, zisťovanie fonologického inventára matematickými metódami 259—260
forma v jazyku 68
frazeológia: definícia a názory 270—274; v SSJ 269—280; v Rusko-slovenskom slovníku 244; v prekladových slovníkoch 312; vznik frazeologických jednotiek podľa I. V. Arnoľda 116

genitív: vlastnosti pri prekladaní z češtiny 147; záporový pri prekladaní z češtiny 147—148; plurálu p. mena korčuľa 128
gramatické slová, charakteristika a miesto v slovnej zásobe 72—74

had, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 87—88
H á l a B., *Fonetické obrazy hlásek českých, slovenských, francouzských, německých, ruských, polských, anglických, maďarských a španělských spolu se srovnávacím popisem výslovnosti*, recenzia 375—378
heslo: v prekladovom slovníku 313; v Rusko-slovenskom slovníku 245

hláska, jej vlastnosti podľa B. Hálu 375
hnať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 363—365
hnevlivý — hnevný, význam 382—383
hniezdovanie v Rusko-slovenskom slovníku 245
holub, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 88
homonymá: charakteristika 337; etymologické 340; úplné 340; čiastočné 340; v lexikografickej praxi 339—354; v SSJ 346—353; v dvojjazyčných slovníkoch 312; v Rusko-slovenskom slovníku 245
hrať, trpné príčastie 9—10
hus, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 88

-í v druhových privlastňovacích prídavných menách 84—96
infinitív *p.* neurčitok
interdentály španielske a anglické podľa B. Hálu 378
interpunkcia v učebnici *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* 58
inštrumentál plurálu podst. mien *Rus, Maďar, Nemec* 127—128
intonácia upozorňovacia pri oslovovaní 36
iný, inakší, zaradenie medzi slovné druhy 40—48

jazyk: slovenský a riešenie národnostnej otázky 196—199; novín v r. 1948-49; slovenského fejtónu 174
jazykoveda: konferencia o marxistickej jazykovede, zpráva 172—174; matematická 257—269
Jazykový koutek čs. rozhlasu, I.—III. výber, zpráva 247—248
Jégé v kritike a spomienkach, recenzia 55—57

každý, zaradenie medzi slovné druhy 40—48
klincovky 379—380
Knižka o jazyce a stylu soudobé české literatury, recenzia 313—314
koncovky tvarov p. mien uvádzané v SSJ 223
korčuľa, 2. p. mn. č. 128
koza, tvorenie druhového privlastňovacieho prídavného mena 88—89
kozmická loď — „kozmický koráb" 230—234
kozmonaut, význam a použitie 316—317
krava, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 89
krivorožský — „krivojrožský" 124
krnohy, význam 249
kura, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 89
Kuzmík Jozef, *Bibliografia slovanských kníh týkajúcich sa slovenských vecí vydaných od XVI. stor. do r. 1955, Bibliografia kníh v západných rečiach týkajúcich sa slovenských vecí vydaných od XVI. stor. do r. 1955*, recenzia 175—176
kvantita podst. mien *Merkúr* a *Pluto* 48—52

ľ, výskyt a výslovnosť v slovenčine podľa B. Hálu 376
lexikografia a lexikológia: lexikografické prostriedky v česko-slovenskom diferenciálnom slovníku P. Tvrdého 22—24, I. V. Arnoľd, *Leksikologia sovremennogo anglijskogo jazyka*, recenzia 111—118
Lexikografický sborník, recenzia 310—313
lichva, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 89—90
lingvistika *p.* jazykoveda
líška, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 90

„maccarthyzmus" — *maccarthizmus*, pravopis 251—252
Matejov — Matejovová 318
matematika: v jazykovede 258—269; teória informácie 260; teória množín 267—268
medveď, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 90—91
Merkúr, kvantita 48—52
monológ v novelách D. Tatarku 285—289
morfológia, jej podstata 322
mucha, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 91
myš, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 91

napchať, trpné príčastie 10—13
nárečia: slovenské v období Rakúska-Uhorska 196—197; nárečové slová v Slovníku slovenského jazyka 208
„náterka" — nátierka 380

neurčitok, české konštrukcie s infinitívom pri prekladaní do slovenčiny 146—147
„Nezamestnaným" *vstup zakázaný* 250—251
nominatív zastupujúci vokatív v spisovnej slovenčine 32—40
norma, normatívnosť, jej uplatňovanie v SSJ 206—214
-ný v trpnom príčastí 6—17, 354—371

občania — občianstvo 319—320
očernieť, trpné príčastie 15—16
omdlieť, trpné príčastie 14
orať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 365—366
osoba, využitie u Jégého 55—56
Otázky novinárstva, recenzia 174

pchať, trpné príčastie 10—13
„pisomný" — *písací stôl* 382
„Pluto" — *Plutón*, rod a kvantita 48—52
podmet: použitý z gramatických príčin 200—202; použitý zo štylistických dôvodov 202—205; použitý z rytmických príčin 205—206; zámenný v slovenčine 199—206; v češtine 135—136
podstatné mená vlastné a všeobecné španielskeho pôvodu v diele M. Kukučína 98—103
pomenovania, rozličné typy pri analýze slovnej zásoby 68
poradiť sa, väzba 62
praskať, práskať, význam 250
prať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 366—367
pravopis: slovenský kodifikovaný r. 1940 198; cudzích slov v SSJ 225; španielskych jazykových prvkov v diele M. Kukučína 104—107; slovenských dvojhlások a skupín *de, te* v srbochorvátčine 246—247; ustálenie v srbochorvátčine 246—247
bivak — bivuak 315—316; *algoritmus* 315; *sýčať — sičať* 53—54; *zadlžiť sa* 119—120; *nátierka* 380; *Exbratislavčan* 252; *maccarthizmus* 251—252; *ulica Partizánov* 299—309; *Vroclav* 60—61
prebdieť, trpné príčastie 17
predložky: opakovanie 151—156, 159—160; neopakovanie 156—158
predpona: ako nositeľ slovesného vidu 226; ako nositeľ homonymie slovies 344
prehovor a jeho pomer k výpovedi 327
príčastie trpné slovies typu *volať* a *rozumieť* 6—17; *brať* 354—361
prídavné meno, mená: druhové privlastňovacie tvorené príponou *-í, -ací* 84—96; druhové privlastňovacie od slova *buldog* 165—167
príklonka, príklonky, postavenie pri prekladaní z češtiny do slovenčiny 148—149
prípony: *-ný, -tý* v trpnom príčastí 6—17, 354—371; *-í, ací* v druhových privlastňovacích prídavných menách 84—96
privlastok, privlastkové konštrukcie pri prekladaní z češtiny do slovenčiny 146
purizmus, puristi v období buržoáznej ČSR 197—198
pytliačiť na niečo 253—254

reč: postáv v knihe noviel Rozhovory bez konca 281—283; autorská u Tatarku 283—285; polopriama u Tatarku 285, 287
rod: p. mena *Pluto* 48—52; p. mena *Vroclav* 60—61
rozumieť, trpné príčastie 6—17
Rusko-slovenský slovník, recenzia 244—245
ruština: J. Bauer — R. Mrázek — S. Žaža, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy*, recenzia 57—59; *Rusko-slovenský slovník*, recenzia 241—245; I. V. Arnoľd, *Leksikologija sovremennogo anglijskogo jazyka*, recenzia 111—118
ryba, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 91—92

sám, samý: zaradenie medzi slovné druhy 40—48; pri číslovkách 42—43; pri podst. mene 43—45; významný 46
skamenieť, trpné príčastie 17
skladba: niektoré základné otázky 321—337; typy konštrukcií 326; v učebnici *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* 57
skloňovanie: p. mena korčuľa 128; španielskych jazykových prvkov v diele M. Kukučína 104—107
skratka: pomenovania Československá vedecko-technická spoločnosť 122—123
slang, ťažkosti pri jeho prekladaní z češtiny do slovenčiny 143
Slovenské ľudové rozprávky, recenzia 110—111
slovesný čas: tvary prít. času slovesa *vziať* 125—126; dávnominulý v češtine 132; v srbochorvátčine 246

slovesný spôsob, rozdiel medzi podmieňovacím spôsobom v češtine a v slovenčine 133
slovesný vid: v slovesách cudzieho pôvodu 225—230; slovesa *dôvodiť* 60
sloveso, slovesá: dvojvidové cudzieho pôvodu 225—230; v SSJ 215; slovesné väzby pri prekladaní z češtiny 131—132; trpné príčastie slovies *volať* a *rozumieť* 6—17; trpné príčastie slovies typu *brať* 6; predponové homonymné podľa Achmanovovej 349
slovná zásoba: definícia 67; triedenie 71; zaradenie nového pomenovania do slovnej zásoby 230—234
slovné druhy: triedenie a charakteristika 65—84; sporného charakteru 79—82; *každý, iný, inakší*, zaradenie 40—48; *všetok, sám, samý* 42—43
slovníky: spôsoby spracovania 310—313; normatívnosť Slovníka slovenského jazyka 206—214; *Česko-slovenský diferenciálny slovník* P. Tvrdého 21—24; *Slovník inojazyčný* P. Tvrdého 25; *Slovník latinsko-slovenský a slovensko-latinský* P. Tvrdého 25; *Slovenský frazeologický slovník* P. Tvrdého 27—31; *Rusko-slovenský slovník*, recenzia 244—245
slovo, slová: definícia 67—68; syntaktická funkcia 69; tri základné zložky 338; triedenie zložených slov podľa I. V. Arnoľda 115—116; výber v SSJ 214—219; nárečové v SSJ 208, 214; krajové v SSJ 211; ľudové v SSJ 211; vulgárne v SSJ 211, 215; hovorové 211—212; zastarané a archaické v SSJ 208, 212, 214; expresívne v SSJ 213; cudzie v SSJ 220—225; štylisticky neutrálne a hovorové v Rusko-slovenskom slovníku 244; výber v prekladových slovníkoch rôznych typov 311
slovosled: obrátený ako výraz citovosti vety 204; pri prekladaní z češtiny 138—139
spojky, nahrádzanie zámenným podmetom 203
spoluhlásky, percentuálne zisťovanie ich využitia 258—259
spona v jednočlenných a dvojčlenných vetách 331
srbochorvátčina, ustálenie nového pravopisu 246—247
srna, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 92
stlať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 367—368
strašne mať rád, štylistické zaradenie a používanie 253
sténať, stonať, význam 381—382
súvetie, súvetia: základné typy 33—336, priraďovacie 334, podraďovacie 335—336; zložené 239—243, rovnorodé 240—241, rôznorodé 241—243; v Orlovského syntaxi 167—171; v učebnici Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 58
syčať — „sičať", význam a pravopis 53—54
synonymá podľa I. V. Arnoľda 118
syntagma, syntagmy, druhy 325—326
syntax *p.* skladba

Šafárik, Pavel Jozef, život a dielo 177—179
šišky, pampúšky, význam 120—121
škrečok, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 92
španielčina: španielske interdentály podľa B. Hálu 378; španielske jazykové prvky v Kukučínovom diele 97—109
štatistika ako pomocná disciplína jazykovedy 262—266
štýl, štýly, slovenského fejtónu 174
štylistika: štylistické hodnotenie slov v SSJ 210—213; rozbor noviel D. Tatarku Rozhovory bez konca 280—290

termíny: v SSJ 208, 215; v Rusko-slovenskom slovníku 244; v slovníkoch podľa J. Kohouta 311
tretry 379—380
tvorenie slov: druhových privlastňovacích príd. mien 84—96; trpných príčastí slovies typu *brať* 354—361, *volať — rozumieť* 6—17; ženských vlastných mien od *Matejov* 318; *bačovka* 318—319; *Alžírec — Alžírčan* 121—122
Tvrdý Peter, život a dielo 18—31
-tý v trpnom príčastí 6—17, 354—371

ubytovňa, ubytovačka, použitie 123—124
uharkať sa (si), význam a zaradenie 61
ulica Partizánov, pravopis 299—309
upchať, trpné príčastie 10—13
úvaha v diele D. Tatarku 283

veľké písmená: v pomenovaniach typu *ulica Partizánov* 299—309; *Exbratislavčan* 252

veta: charakteristika v učebnici Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy 58; ako element jazykového systému 326; jej jadro, východisko a zakončenie 327—328; jednočlenná a dvojčlenná 328—311; španielska v diele M. Kukučína 103—104

vlastné mená: v diele M. Kukučína 98—99; *Alžírčan, Alžírec* 121—122; *Matejov—Matejovová* 318; typu *ulica Partizánov* 299—309; *Exbratislavčan* 252; *Vroclav* 60—61

vokatív v spisovnej slovenčine 32—40
volať, trpné príčastie 6—17
Vroclav, rod a pravopis 60—61
všetok, zaradenie medzi slovné druhy 40—48

vydať, trpné príčastie 15
vypchať, trpné príčastie 10—13
výpoveď: jadro a východisko vo vytýčenom vetnom člene 298—299; ako element jazykového systému 326; nevetná 332; eliptická 332

výslovnosť: údaje v SSJ 224; spoluhlásky *ľ* v slovenčine podľa B. Hálu 376; slovenských dvojhlások podľa B. Hálu 377

vytýčený vetný člen, jeho podstata 291—299
vyvodiť, význam a použitie 60
význam: v jazyku 68; klasifikácia zmeny významu slov podľa I. V. Arnoľda 114
vziať, tvary prítomného času 125—126
vzťah, vzťahy: vetotvorný 323—324; syntagmatický 324—325

zadĺžiť sa — „zadĺžiť sa", pravopis 119—120
zámeno, zámená: charakteristika a miesto v slovnej zásobe 74—76; určovacie 40—48; určujúce číslovky 42—43; pri substantívach 43—45; osobné v podmete 199—206
zapchať, trpné príčastie 10—13
zbesnieť, trpné príčastie 17
zmätok, význam 382
zunovať, zunovať sa, používanie 126—127

žaba, tvorenie druhového privlastňovacieho príd. mena 92—93
žiadny 46—48
žrať a deriváty, tvorenie trpného príčastia 368—369

O. Kajanová